

11. em

ÚJ FOLYAM XXV. 7-8. SZÁM

BUDAPEST

Fy 639

Székelyi F. J.

2016. AUGUSZTUS

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

GRÓH GÁSPÁR: Rendszerváltozás a lelátón • EGEDY GERGELY: „Kemény” vagy „puha” Brexit? • Az Értékek Európája: Margaret Thatcherről CHRISTOPHER COLLINS és JOHN O’SULLIVAN • MARTONYI JÁNOS: Geopolitika és identitás • ENTZ GÉZA: Jeszenszky Géza Trianon meghaladásának kísérletéről • PETRI LÁSZLÓ: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszakban • BOD PÉTER ÁKOS az államadósság szerkezetéről • VASY GÉZA: Illyés Gyula és Ozora • Szabados Györgyre emlékezünk • VÖRÖS GYŐZŐ: Ahol Keresztelő Szent Jánost lefejezték

GRANASZTÓI GYÖRGY HALÁLÁRA

A Mádl Ferenc Kör tagjaiként megrendültséggel fogadjuk a hírt, hogy alapítónk, Granasztói György 2016. augusztus 9-én reggel, alkotóereje teljében itthagyt bennünket. Granasztói György kiemelkedő politikusa és diplomatája volt a független magyar nemzeti stratégiának 1990 óta. Attól az évtől mint Antall József nagykövete Brüsszelben és Luxemburgban nemcsak új felfogású kétoldalú nyugati kapcsolataink építésében vitt főszerepet, de a NATO-hoz és az EU-hoz delegált első nagykövetünként azokban a döntő lépésekben is, amelyek nagy iramban indították meg Magyarország csatlakozását az euroatlanti együttműködés alaprendszeréhez. 1999-től a Teleki László Intézet igazgatójaként folytatta e stratégiai építkezést, a kelet-közép-európai kérdések tudományos tanulmányozását irányítva. Granasztói György kvalitásai – a magyar és az európai kultúrában gyökerező elkötelezett értékrendje, kiegyenlítő és szervező tehetsége, s az oly sokak által megismert emberi melegsége, derűje és humora – természetszerűen választották őt ki arra a küldetésre, hogy a magyar jobb-közép szellemi hálózatépítésének egyik kulcsalakjává váljon. Így lett s maradt haláláig mozgatója a korszerű nemzeti konzervatív gondolkodás olyan műhelyeinek, mint a Batthyány Lajos Alapítvány és a Magyar Szemle Alapítvány. Elnöke volt a Magyar Polgári Együttműködés Egyesületnek 2000-2002 között, 2004 elején pedig megszervezte szellemi körünket, amelybe belépett hivatalának kitöltékor Mádl Ferenc köztársasági elnök is, 2011-ben pedig, halála után az ő nevét vette fel körünk.

Granasztói György 2011 óta Orbán Viktor miniszterelnök főtanácsadójaként dolgozott a tudomány és kultúra ügyeiben.

Granasztói György személyében nagyszerű barátot veszítettünk el, aki a történész, az értelmiségi és a közösségi ember páratlan megtestesítője volt. Gyászoljuk őt sok-sok barátjával, tanítványával és tisztelőjével együtt, és ezúton is mély részvétünket fejezzük ki családjának.

A Mádl Ferenc Kör: Bod Péter Ákos, Bogsch Erik, Fodor István, Freund Tamás, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Vizi E. Szilveszter

Granasztói György több mint két évtizeden át volt a *Magyar Szemle* szellemi műhelyének oszlopa. Gyászolja lapunk minden munkatársa. Alakjáról és munkásságáról következő számunkban fogunk megemlékezni.

Kodolányi Gyula

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXV. 7–8. szám, 2016. augusztus

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Képszerkesztő: **Csejdy Virág** Tördelőszerkesztő: **Flagrans**

Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRÓH GÁSPÁR: Rendszerváltozás a lelátón	3
EGEDY GERGELY: Nagy-Britannia válaszüton: „kemény” vagy „puha” Brexit?	6
PACSAY TOMASSICH ORSOLYA: Az értékek Európája	14
CHRISTOPHER COLLINS: Vasakarát a diplomáciában: Margaret Thatcher és Magyarország, 1979–1984	17
JOHN O’SULLIVAN: A thatcheri örökség	27
MARTONYI JÁNOS: Identitás és geopolitika (1. rész)	39
ENTZ GÉZA: Jeszenszky Géza Trianon meghaladásának kísérletéről – Átfogó mű az Antall-kormány szomszédságpolitikájáról	48
PETRI LÁSZLÓ: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében	59
VÖRÖS GYŐZŐ: Ahol Keresztelő Szent Jánost lefejezték	71

MŰHELY

PETŐ ZOLTÁN: Egy politikai látomás története –
Antall Józsefről 88

1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Maloschik Róbert körkérdései:
Szabados Györgyre emlékeznek egykori muzsikustársai 93

MOLNÁR CSABA: Szabados szelleme tovább él 96

KÖRKÉP

VASY GÉZA: Illyés Gyula és Ozora 99

GRÓH GÁSPÁR: Szemben a felejtéssel – Domokos Mátyás
írásai Illyés Gyuláról 102

MÁRKUS BÉLA: Frontok fölött – Gróh Gáspár könyvéről 109

FÁY ZOLTÁN: Jelek 116

BOD PÉTER ÁKOS: Államadósság: miért fontos, és kinek? 118

SZERZŐINK 125

A borítón Vörös Győző és munkatársai számítógépes rekonstrukciója látható Heródes váráról, Machaerusról, az ásatási leletek alapján. A vonatkozó cikkben található fotók és illusztrációk Dobrosi Tamás, Dósa-Papp Tamás, Arnóczki Imre Balázs építészek és Őri-Kiss István grafikusművész munkái. A Szabados Györgyről látható képet az MTVA engedélyével közöljük.

RENDSZERVÁLTOZÁS A LELÁTÓN

Gróh Gáspár

Amikor egy boldogabb korban elindult az olimpiai mozgalom, a modern nemzetek megszületésének örömteli, diadalmas és gyanútlan százada állt mögötte. Akkor még nem volt szégyen, nem volt szitokszó a nacionalizmus. Azt jelentette: nemzetelvű gondolkodás. Az olimpiai mozgalom ebbe a közegbe ágyazódott. A sport már nem csupán testedzést jelentett, hanem versengést, versenyt. Olyan küzdelmet, aminek nézői voltak, közönsége. És rövidesen kiderült: többről van szó, mint a sportolók személyes ügyéről. Az erejüket összemérő felek közösségeket képviselnek: egyenesen a nemzetüket. Pierre Coubertin báró megírta ódáját a sporthoz, olyan rajongással dicsérte, mint valaha, az *Énekek énekében* Salamon a kedvesét. Az *Élet éltető vize!*, a sport a szépség, az igazság, a bátorság, a tisztesség, az öröm, a termékenység, a haladás és a béke volt számára, „a népeket egymáshoz fűző szép szalag”, melynek versenye: „a béke versenye”.

Ekkoriban, már és még, sokan hittek a megvalósuló világbékeben. De azért a versengésben is, ahogyan egykor a lovagi tornák is a békeidő harcjátékai voltak. Úgy gondolták hát, hogy ebben a szép világban a nemzetek nem a csatatéren mérik majd össze erejüket, hanem a sportpályákon. Mert a dicsőség nélkülözhetetlen.

Óh, boldog békeidők!

Olimpiák jöttek és mentek, maradtak el háborúk miatt, hol az egyik, hol a másik oldal bojkottálta őket, lettek propagandaeszközzé, estek kis híján áldozatul terrorista merénylőknek, ment végbe a rájuk irányuló figyelem árnyékában invázió. És, szemben az ókori példával, az áhított béke a versenyek idején is gyakran csak álom maradt... Miezten azonban többnyire fanyalgó elemzők és történészek hánytorgatják föl. Lehet bármennyire igazuk, a népi emlékezetben a sport ünnepnapjainak fénye marad meg. A siker, amit a sportolók nekik, a hétköznapjaikban a győzteseknek járó fényre vágyóknak, a hőseik diadalában a maguk álmainak megvalósulását látó örök rajongóknak adnak.

Amikor ezeket a sorokat írom, még majd egy hetünk van az olimpia megnyitásáig (majdnem a kitöréséig szót használtam). De túl va-

gyunk egy különös varázsú futball Európa-bajnokságon, amire anyyi kudarcos évtized után a magyar csapat is kijutott. Megjegyzem, az egykori sikerek fényében vagy árnyékában rendre megfélejtettünk arról, hogy a korábbi hasonló bajnokságokon is részt vettünk, éppen csak a selejtezőkből nem jutottunk a változó számú csapatot fogadó döntőbe. Kegyetlen, de pontos szó ez a selejtező: megmérettünk és könnyűnek találtattunk. Nem jutottunk *tovább*, azaz, mit szépítsük, selejtnek minősültünk. Igen, mi – nem csak a csapat, és megszoktuk ezt az állapotot.

Az ideai küzdelmek azonban váratlan fordulatot hoztak. Nem egyszerűen azért, hogy kijutottunk a franciaországi küzdelmekre, hanem azzal is, ahogyan. A nagy álom az volt: legyünk „a legjobb harmadik”, akinek már nem kell csatázni a továbbjutásért. Amikor ez nem sikerült, megkezdődött a nagy temetés: a pótselejtezőn mindenki velünk akart játszani. A szerencsés norvégoknál egyenesen pezsgőt bontottak a hírre, hogy nekik jutottunk. Sokat szereplő, szerencsére jelenleg ellenzékben lévő állítólagos humoristánk boldogan várta bukásunkat, mert úgymond, az a futballpárti kormány kudarcra lesz. Nem volt egyedül: a labdarúgás ügyében elkötelezett kormányfő elleni irracionális gyűlölet másokat is arra ösztönzött, hogy a *nemzeti* csapat (megjegyzem, németül a válogatott megnevezése magától értetődő természetességgel „*national elf*”) ellen drukkoljon. Érdekes, hogy néhány éve, amikor Magyarország és Horvátország pályázott az Eb rendezésére, az akkori miniszterelnök, talán még emlékeznek rá, bizonyos Gyurcsány Ferenc, személyesen ment a nagy kérdésről döntő szavazásra, mert tanácsadói meggyőzték arról, hogy biztos a siker, ami óriási politikai tőkét jelent majd számára. „*Fergeteges fesztiválhangulat volt*” – nyilatkozta a kormányfő a magyar bemutatkozásról, amit előbb a magyar pályázat, majd az ő bukása követett (az Eb-t a lengyelek és az ukránok rendezték). Érdekes, ez a gyorsan jött, gyorsan ment kormányzati kudarcot hozó futball-láz nem volt izgalmas az akkori sajtónak.

De a közvéleménynek sem nagyon. Beillett a „sem mire sem vagyunk jók”, a „magyar futball csak volt, de nem lesz” hangoltság örökkévalónak tekintett áramába.

Aztán egyszer csak történt valami. A szokott fogadkozások után a selejtezőcsoport nyitómérkőzésén a magyar csapat gyalázatos vereséget szenvedett a biztosan verhető kategóriába sorolt északír válogatottól. Szánalmas játék, szánalmas mérkőzés, szánalmas eredmény. Utóbb kiderül: ennél jobb nem történhetett a magyar válogatottal. Gyors edzőváltás, a sebtiben hazahívott Dárdai Pál vezetésével a csapat talpra állt. És éppen Bukarestben! (Talán nem is véletlenül: az új kapitány székely gyökerei biztos jelenthettek többletenergiát...)

Nem következett ugyan diadalmenet, de korrekt játék, tisztességes szereplés igen. Végül, ismét kényszerűségből, de a Dárdai-vonalat folytatva már echte német kapitánnyal valósággá vált a röviddel korábban már nem is remélt siker. Alighanem a legelfogultabb szurkolók is elképedve nézték, ahogyan a magyar csapat az utolsó körben kétszer leiskolázta a norvégokat. Valóban: elképesztő volt, hogy az oly sokszor helyét nem lelve futkározó, szenvedő csapat *hitt* abban, amit csinált. Hitt, és egyszerre sikerült, ami addig soha. A labda oda ment, ahova szánták.

A nagy eufória napjai után ismét jött, kinek a szorongás, kinek a reménység: úgymint szégyent vallunk, három vereséggel kell majd hazakullogni, mi leszünk az EB pofozósákja, jobb lett volna ki sem jutni. Mások arról értekeztek, hogy a pályára lépő csapatokat tekintve a magyarok főkönyvi értéke a legkevesebb, és az esetleges siker csak annyi lehet, hogy ez az összeg majd emelkedik. Még a játékra figyelő optimisták is bizonytalanok voltak: senki nem tudhatta, hogy valójában mire képes a magyar futball. A szövetségi kapitány is csak azt tűzte ki célul, hogy megmutassuk: nem érdemtelenül jutottunk a legjobb 24 közé...

Erre következett a csoportgyőzelem. 1966 óta először jutott tovább az egyenes kiesési szakaszba magyar csapat! És mégsem igazán ez volt a meglepetés, hanem az, ahogyan a futballból egyszerűen nemzeti ügy lett. Szolid családapák ültek kocsiba kamasz fiukkal és barátaikkal, hogy két nap alatt eljussanak Marseille-ba, vagy máshova, nem is meccset nézni, hanem együtt lenni a többiekkel, a csapatot biztató magyarokkal. Az itthon kialakított szurkolói központokban tízezrek lelkesedtek, és találtak egymásra – magyarként. A sikerek idején (ezúttal valóban) fergeteges fesztiválhangulatban ünnepeltek – felfordítva a fél várost, amiért nem haragudott senki. Futballmeccset soha nem látott asszonyok magyaráztatták el maguknak a lesszabályt, és vitatták, ki lenne a legjobb ellenfél a 16 között. És aztán, amikor nem sikerült még tovább jutni, az addigi tisztos teljesítményt éltetve hősként ünnepelték a vesztes csapatot is. Igen, a nemzet csapatát. Igen, miénket, minket, magyarokat.

Nem mások rovására: a magunk örömeire. Évtizedek után nem tüntetve, csak úgy: ahogyan kell. Ahogyan a jégkorongosokat tavaly Krakkóban és idén Szentpéterváron: nemzeti színekkel, himnusszal. Ünnepelve, hogy mégsem rossz magyarnak lenni. Negyed század kellett, hogy elteljen, amíg megtörtént a szurkolás rendszerváltása.

NAGY-BRITANNIA VÁLASZÚTON: „KEMÉNY” VAGY „PUHA” BREXIT?

Egedy Gergely

Nagy-Britannia a II. világháború lezárulása óta azzal küzd, hogy összeegyeztesse múltját jövőjével; az egyiket nem tudja elfeledni, a másikat nem tudja elkerülni – írta a neves brit publicista, Hugo Young a brit-európai kapcsolatok történetét feldolgozó könyvében.¹ Az uniós tagságról 2016. június 23-án tartott népszavazás fényében felmerül a kérdés: valóban Európa Nagy-Britannia jövője?

A nagyon sarkított, fekete-fehér alapú válaszokat kerülöm. Most, július első napjaiban még sok minden – szinte minden – függőben van, ezért csak arra teszünk kísérletet, hogy az egész Európát sokkoló – s az integráció jövőjére nagy hatást gyakorló – referendum hátterét megvizsgáljuk. A történész a jóslatokat másokra hagyja...

Magyarázatra vállalkozva abból indulunk ki, hogy nem volt magától értetődő lépés Nagy-Britannia részéről csatlakozni az európai integrációs szervezethez. Hiszen a megelőző évszázadokban több vonatkozásban is a kontinens ellenében alakította ki az identitását.

Nagy-Britannia és Nyugat-Európa

1945 után sokan várták a háborús helytállásával komoly morális presztízst kivívó Nagy-Britanniától, hogy – egyfajta „harmadik erőt” alkotva a két szuperhatalom között – az európai egységmozgalom élére áll. Erre azonban sem a szigetországot 1945 nyarától irányító Munkáspárt, sem pedig az Európai Egyesült Államok gondolatát elsőként megpendítő Churchill nem volt hajlandó. 1946 szeptemberében mondott híres zürichi beszédében a konzervatív államférfi nagyszerű gondolatnak és történelmi szükségszerűségnek nevezte ugyan az európai népek összefogását, ám ebbe a hazáját nem értette bele. Más kérdés, hogy a kontinensen akkor még sokan félreértették őt, és díszelnöknek is felkérték arra az értekezletre, amelyet Európa egységéről 1948 májusára Hágába hívtak össze. Csalódnuk kellett. Amikor 1951-ben Churchill ismét kormányra került, a munkáspárti vezetéshez hasonlóan elutasította az 1951-ben létrehozott Európai

Szén- és Acélközösségbe való bekapcsolódást.² S ami még fontosabb: Nagy-Britannia kimaradt a mai Unió elődjét, a Közös Piacot (Európai Gazdasági Közösség) megteremtő 1957-es római szerződésből is.

Az integrációs folyamatnak a vártnál gyorsabb kibontakozása azonban lépéskényszerbe hozta Londont, s – általános meglepetésre – Harold Macmillan 1961-ben a szigetország felvételét indítványozta. Ezt azonban csak minimális engedmények árán képzelte el, és az angolszászellenes de Gaulle 1963 januárjában meg is vétózta a brit tagságot. Hasonló sorsra jutott a munkáspárti Harold Wilson csatlakozási kísérlete 1967-ben. A francia államfő úgy vélte, a szigetországgal az Egyesült Államok „trójai falovát” fogadnak be. Az út csak de Gaulle visszavonulása után nyílt meg, s Edward Heathnek – a ritka Európa-párti tory politikusok egyikének – 1973-ra sikerült beléptetnie Nagy-Britanniát. A kései csatlakozásnak azonban keményen meg kellett fizetni az árát – kedvezőtlen feltételeket szabtak a briteknek, egyebek között a francia és az olasz agrárszektor finanszírozásának a kötelezettségét. Wilson munkáspárti kormánya ezért 1975-ben megszavaztatta a briteket a tagságról. Tehát nem a mostani referendum volt az első. Nagy-Britannia mindig „vonakodó európai” maradt...

Margaret Thatcher Európa-politikájának a középpontjában a brit nemzeti érdekek harcias védelme állt – a szupranacionális, vagyis nemzetek feletti unió eszméjét határozottan elutasította. Híres 1988-as bruges-i beszédében kifejtette: Európát a nemzetei teszik erőssé, ezért *„a sikeres Európai Közösség felépítésének a legjobb módja a független, szuverén államok önkéntes és aktív együttműködése”*.³ Politikai bukásában kulcsszerepet játszott, hogy még korlátozott mértékben sem akart a közös európai valutarendszerbe bekapcsolódni.

Az euró bevezetésétől Tony Blair (és Gordon Brown) munkáspárti kormányai is elzárkóztak, noha az „Új Munkáspárt” nagyobb megértéssel és rugalmassággal viszonyult az európai integrációhoz. A hosszú, 13 éves munkáspárti ciklus alatt (1997–2010) a Konzervatív Párton belül uralkodó felfogássá vált az unióellenesség, a nagyfokú „euro-szkepticizmus”. A párt elnökévé 2005-ben megválasztott David Cameron eleinte óvatos volt Európa ügyében, de azt egyértelművé tette, hogy az integráció színtere is *„túl messzire ment, mégpedig a rossz irányba”*.⁴ Miután 2010-ben kormányt alakíthatott, beváltotta azt a választási ígéretét, hogy törvényt hozat a brit szuverenitás védelméről: további hatáskör-átruházásra Brüsszel javára csak népszavazás után kerülhet sor. A pártján belüli EU-ellenességet – amelyet a közvélemény-kutatások szerint a brit társadalom jelentékeny része is osztott – azonban ezzel sem tudta leszerelni, így 2013 elejére meghozta a számára végzetesnek bizonyuló, ma már sokak által kárhóztatott döntést. Január 23-án bejelentette, hogy amennyiben a toryk megnyerik a következő választást, referendumot írat ki a brit EU-tagság-

ról. Igaz, ehhez hozzáfűzte: előbb tárgyalásokat fog kezdeni a tagországokkal az unió alapos megreformálásáról, s ha ezek sikerrel végződnek, maga is a tagság mellett fog fellépni, méghozzá „szívvel-lélelkel”.⁵

Cameron céljai

Melyek voltak Cameron főbb elképzelései és igényei? A brit konzervatív gondolkodás fősodrával összhangban abból indult ki, hogy Nagy-Britannia számára az Európai Unió nem cél, hanem eszköz. Elismerte az integrációs törekvések érdemeit a háború által szétszaggatott kontinens talpra állításában, de úgy vélte, az európai együttműködést új alapokra kell helyezni.

Nélkülözhetetlen elvnek nevezte a „rugalmasságot”, amely hajlandó tudomásul venni, hogy míg egyes tagországok a szoros integrációban érdekeltek, mások nem. Ezzel lényegében amellet állt ki, hogy ne legyen mindenki számára kötelező cél az „egyre szorosabb unió” („*ever-closer union*”) megteremtése. Sürgette, hogy az európai intézményeknek átadott jogköröket vissza is lehessen venni, és számon kérte az uniótól a „demokratikus felelősséget”. Az euroskeptikus toryk régóta képviselt álláspontját tükrözve hangsúlyozta, hogy mivel nem létezik „európai démosz”, tehát nemzeti közösség, a demokratikus legitimitás forrásainak a szerepét a nemzeti parlamenteknek kell betölteniük. Jelenleg az Európai Unió legitimitása leginkább a nagy nemzetközi szervezetek legitimitásához hasonlítható, vagyis indirekt jellegű: a tagállamok saját törvényes létéből, a jogszerűen létrehozott és úgy is működő testületeik által átruházott legitimitásból származik. Azzal a következménnyel, hogy az unió által igényelt és hangsúlyozott demokráciaelv egyúttal, egy másik síkon, a demokrácia háttérbe szorítását is jelenti.⁶ A „*fairness*”, a „korrektség” elvét is kiemelte, arra utalva, hogy az eurózónát érintő közösségi megállapodásoknak méltányosnak kell lenniük az eurót nem használó tagok számára is.

A népszavazás megígéréseivel Cameron sokat kockáztatott, de jó ideig úgy tűnt, hogy minden a számításai szerint alakul. A 2014 szeptemberében tartott skóciai népszavazás az összes nagy brit párt által támogatott egységpártiak sikerével végződött, 2015 májusában pedig a toryk az előrejelzéseket messze meghaladó arányban győztek a választáson. Ekkorra azonban a konzervatívok programja egy kulcsfontosságú elemmel is kibővült, amelyről a 2013. januári beszédben még nem esett szó, ez pedig a bevándorlás korlátozása volt.⁷ London az EU-ból érkező külföldi munkavállalók számának korlátozását is célul tűzte ki. S e ponton a bevándorlás és az uniós tagság kérdése

szorosan összefonódott, hiszen az unió szigorúan tiltja, hogy a tagországok korlátozzák egymás között a munkaerő szabad áramlását. A Cameron által emlegetett „rugalmasság” jegyében viszont a britek a nemzeti jogalkotás kompetenciájának körébe kívánták utalni a bevándorlás szabályozását. Philip Hammond külügyminiszter már 2014 novemberében kijelentette a *Daily Telegraph*nak: Nagy-Britannia akár arra is kész, hogy „kisétáljon” az EU-ból, ha nem sikerül Brüsszellel megállapodnia a tagországokból érkező bevándorlás korlátozásáról.⁸ Erről viszont az Unió vezetői hallani sem akartak.

Az EU társállamaiból érkező bevándorlás szabályozása hangsúlyosan szerepelt a konzervatívok 2015-ös választási kampányában is. A párt követelte, hogy csak legalább négyévnyi munkavégzés és adófizetés után járjanak a szociális juttatások, tervbe vette a munkakeresési támogatás eltörlését, valamint azt is, hogy megszüntetik a családi pótlék folyósítását a külföldi munkavállalók nem Nagy-Britanniában élő gyermekei után. A választási siker egyértelmű mandátumot adott Cameronnak a népszavazás előfeltételéül megszabott, az EU működésének átalakítására irányuló tárgyalások megkezdéséhez. A 2015 nyarára kieleződött migrációs válság újabb ütközőpontot teremtett London és Brüsszel viszonyában: Cameron azok közé tartozott, akik elutasították a menekültek szétosztására ajánlott kvótarendszert. Az októberi EU-csúcson kiállt Európa külső határainak a biztosítása mellett is. („*Annak, amit a magyar miniszterelnök és mások is mondanak, az a lényege, hogy Európának van egy külső határa.*”)⁹ A nem várt migrációs nyomás csak erősítette a konzervatívok eltökéltségét a brit szuverenitás bővítésére.

2015 novemberében a Királyi Külügyi Intézetben (Chatham House) Cameron egészen pontosan összefoglalta, hogy milyen alapvető célok eléréséhez ragaszkodik az EU-hoz fűződő kapcsolatok átalakításakor. Ezek lényegében azok voltak, amelyeket már a népszavazást bejelentő beszédében is megjelölt, de hangsúlyosan szólt a bevándorlás korlátozásáról is, leszögezve: meg kell szüntetni a szabad munkavállalás elvével való „visszaéléseket”.¹⁰ Az Európa Tanács elnökével, Donald Tuskkal folytatott január végi londoni tárgyalások legnehezebb pontjának ez a kérdés bizonyult.

Bár az e téren teendő engedmények uniós alapelveket érintettek, Nagy-Britannia „bent tartása” volt annyira fontos az Uniónak, hogy kompromisszumot kössön Cameronnal, így 2016. február végére Londonnak sikerült jelentős engedményeket kiharcolnia Brüsszeltől. „Hivatalosan” is fölmentették az „egyre szorosabb unió” követelménye alól, és, ha időbeli korlátozásokkal is, jogot nyert az ún. „vészfék-rendszer” bevezetésére, amellyel befagyaszthatta (volna) az unió más tagállamaiból érkező munkavállalók szociális juttatásainak a folyósítását.

Az érvek: a szuverenitás védelme

E forgatókönyv mégis oda vezetett, hogy az európai integráció történetében először egy tagország a kiválás mellett döntött. Ha oly sok mindent elértek a britek, az euró ügyében és néhány más területen pedig már korábban is „opt-out”, vagyis „kimaradási” jogosultságokat nyertek, akkor mi magyarázza ezt a népszavazási eredményt? Vagy nem értek eleget a Cameron által kivívott engedmények? Erről természetesen megoszlanak a vélemények, de valószínűleg nem ez a lényeges kérdés. E sorok szerzője meg van győződve arról, hogy a fenntartások mélyebbről fakadtak: a nemzeti szuverenitás féltéséből. Az integrációhoz fűződő – bizonyos elemeiben akár irracionálisnak tűnő – brit viszony egészen rövid áttekintése is ezt tükrözi. Ne felejtjük el: a kontinens államainak jó része, így vagy úgy, de kudarcot vallott a hitleri Németországgal szemben, ám ez Nagy-Britanniára nem áll, ezért itt a legkevésbé sem diszkreditálódott a nemzetállam eszméje. A britek nem érezték – s ma sem igazán érzik – annak a szükségét, hogy valamilye szupranacionális intézménynek rendeljék alá magukat. A konzervatívok meggyőződését a neves kortárs gondolkodó, Roger Scruton úgy írta le, hogy szerintük a nemzetállam iránti hűségben gyökerezik minden olyan kormányzati rend, amelyben a jog és a szabadság uralkodik.¹¹ Az európaiak mindenekelőtt nemzeteket alkotnak, a legsürgetőbb feladat ezért szerinte nem lehet más, mint „újra megállapítani a nemzetállam határait”.

A brit konzervatívok érvelése figyelmeztet arra, hogy az unió sokat, s nem alaptalanul emlegetett „demokratikus deficitje” szorosan összekapcsolódik a legitimitásdeficit egy másik forrásával, a kiforrott európai identitás hiányával. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a népszavazás elsősorban nem is az integráció által felvetett gazdasági és politikai dilemmákról szólt, hanem mindenekelőtt Nagy-Britannia identitásáról. Brüsszel gazdasági érvei ezért nem tudták a többséget meggyőzni. A politikai döntéseket nem pusztán a gazdasági racionalitás határozza meg.

A bevándorlás szabályozására vonatkozó igény ugyancsak a brit szuverenitásfelfogásból fakadt, s csak másodsorban a migráció által okozott, s a kampányban többnyire eltúlzott terhekből. (A migránsoknak ráadásul csak a fele érkezik az unióból, s az ő beilleszkedésük érthető módon kevesebb problémát vet fel, mint az Európán kívülről jövőké.) A kilépéspártiak sok honfitársukat meg tudták győzni: a júniusi referendum egy talán soha többet nem adódó alkalom arra, hogy Nagy-Britannia visszaszerezze azt a jogot, hogy maga mondhassa meg, Brüsszeltől függetlenül, kit és hogyan enged be. Ez emocionális síkon is roppant fontos kérdéssé nőtte ki magát:

az Ipsos Mori felmérései szerint míg az 1990-es évek közepén a briteknek mindössze 5 százaléka sorolta a bevándorlást a legégetőbb kérdések közé, ez az arány 2015 nyarára 50 százalékra nőtt.

A szigetországi közhangulat kifejezetten bevándorlóellenessé vált – erről számolnak be az ott élő magyarok is. A Brexit-párti kampány hatásosan épített erre az attitűdre, de más érveket is bevetett. A mozgalomnak „arcot adó” volt londoni polgármester, Boris Johnson egyebek között azt állította, hogy az EU nem más, mint Napóleon és Hitler hódító, birodalomépítő kísérleteinek legújabb változata.¹² Valószínűleg helyesen tétélezte fel, hogy a német dominancia veszélyére való utalás nem talál süket fülekre a brit választók körében, sokan ugyanis úgy gondolkodnak a szupranacionális Európáról, ahogy Margaret Thatcher: az európai integrációban a németek eszközét látják. Az európai Németországot a német Európa követi – vélte Thatcher.¹³ Tegyük ehhez hozzá: az EU-ellenes konzervatívok megközelítésében az agyonbürokratizált, a szabadságot megfojtó Európa már jó ideje szűk látókörű bezárkózásként jelenik meg, amelyet szembe lehet állítani a brit hagyományokhoz jobban illeszkedő globalista szemlélettel, a világ iránti nyitottsággal.¹⁴

A Cameron vezette uniópárti kampány ugyanakkor több taktikai hibát is elkövetett. Nem volt szerencsés, hogy érvelésében nagyobb hangsúlyt fordított a kilépéssel járó várható retorziók ecsetelésére, mint az uniós tagságból fakadó előnyökre. A kilépéshez társított fenyegetések ráadásul bumerángthatásának bizonyultak: a folyamatos – akár indokolt, akár indokolatlan – riogatást a másik oldalon úgy értékelték, mint az uralkodó elit önző igyekezetét saját pozíciójának a fenntartására. Nagyvonalú, de politikailag semmiképp sem célszerű lépés volt Cameron részéről, hogy tory vezetőtársainak is megengedte a kormány álláspontjának nyilvános elutasítását. A Skót Nemzeti Párt már a referendum előtt kilátásba helyezte, hogy „Brexit” esetén újabb függetlenségi népszavazást akar kiírni; ennek a fényében a Skócia elvesztésével való fenyegetés valójában Nicola Sturgeon pártjának az üzenetét ismételte és erősítette.

Az európai reakció

A népszavazás kimenetele a brit politikai életet és az Európai Uniót egyaránt sokkolta. Cameron gyors lemondása, majd a „Brexit”-tábort vezető Boris Johnson váratlan visszalépése a miniszterelnök-jelöltségtől a Konzervatív Párton belüli súlyos vezetési válságról tanúskodik. Minden jel szerint a kilépéspártiakat is alaposan meglepte győzelmük, s egyúttal feltárta, hogy nem is dolgoztak ki konkrét cselekvési tervet. De e helyzetet a fő vetélytárs sem tudja kihasználni, mert

a Labour Party parlamenti képviselőinek többsége megvonta a bizalmát a párt elnökétől, azt állítva, hogy Jeremy Corbyn igen „lagymatagul” kampányolt a tagság megőrzése mellett. Sokatmondó, hogy egyelőre egyetlen brit politikai vezető sem siet a kilépés hivatalos eljárásának a beindításával, noha Brüsszelből gyors távozásra szólították fel őket. Mintha várakozó állásponton lennének, egy újabb népszavazással is számolva, amelyet egyébként már többször elutasítottak... Az átrendeződő brit politika új és meghatározó törésvonalának a kilépés „hard” és „soft”, az uniós kapcsolatokat élesen elvágó és az azokból a lehető legtöbbet megőrző változatainak a konfliktusa ígérkezik.

Az 51,9–48,1 százalékos megoszlás éles társadalmi törésvonalakat is kirajzolt, amelyeknek csak az egyik dimenziója a sajtóban – joggal – kiemelt demográfiai: míg a fiatalok túlnyomó többsége az unióban maradásra voksolt, az idős generációk a kilépést támogatták. A szegényebb vidéki körzetekben (Angliában és Walesben) valósággal taroltak a kilépéspárti voksok, ez pedig a nagyvárosi elittel való szembefordulást tükrözte.¹⁵ Az EU-ellenesség összekapcsolódott az *establishment*-ellenességgel. Regionális tekintetben a legélesebb ellentét a „Brexit”-párti Anglia és az EU-párti Skócia között feszül: szembenállásuk a brit állam egységét fenyegeti, bár a kontinensről ismételtlen jelezték, hogy nem pártolják Skócia függetlenné válását.

A referendum az Unió számára nyilvánvaló tette, hogy az integráció jellegét és irányát alaposan át kell gondolni. Bár néhány brüsszeli tisztviselő csak „a britek problémájáról” beszélt, nyilvánvalóan jóval többről van szó. Néhányan radikálisan fogalmaznak: az EU vagy megváltozik, vagy eltűnik... Változások mindenképp várhatók, de fő irányukat még nehéz lenne meghatározni. Logikusan lehet érvelni amellett, hogy mivel Nagy-Britannia kezdettől fogva a szoros integráció ellenfele volt, kiválása jelentős mértékben megerősítheti mindazokat, akik a nemzetek fölötti, föderális Európát tekintik céljuknak. (Az erről másként gondolkodó országok pedig, köztük hazánk is, legfontosabb szövetségesüket veszítik el.)

Az uniós vezetést érő éles kritika ugyanakkor, legalábbis rövid és középtávon, azzal a következménnyel is járhat, hogy a központosító törekvések háttérbe szorulnak, és szélesebb tér nyílik a „nemzetek Európájának”, Charles de Gaulle és Margaret Thatcher Európa-felfogásának. Ez szélesebb mozgásteret kínál a „visegrádi négyeknek” is, amelyek már meg is fogalmazták az igényüket a Bizottság jogkörének megnyirbálására.

A demokrácia kudarca vagy sikere a Brexit? Erre nehéz egyértelműen felelni, főleg ha arra gondolunk, hogy a demagógia egyik oldalról sem hiányzott. Joggal hívja fel viszont a figyelmet John O’Sullivan

a *Hungarian Review* hasábjain az utópiákba vetett hit veszélyeire. („Az utópia az elitek populizmusa”.)¹⁶ E sorok szerzője, noha szomorúan fogadta a brit népszavazás eredményét, maga is úgy gondolja, hogy a konzervatívoktól hagyományosan idegen utópikus gondolkodás nem bizonyult jó tanácsadónak az EU vezetői számára. Az utópiák bővületében például a Brexit-döntést elképzelni sem tudták...

Lehetséges, hogy a brit referendum adja meg a lökést a kijózanodáshoz, az európai együttműködés megújulásához és átalakításához?

JEGYZET

¹ Young, Hugo: *This Blessed Plot. Britain and Europe from Churchill to Blair*, Macmillan, Papermac Edition, 1999, London, 1.

² Részletesebben: Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története (A rövid XX. század)*, Kosuth, 2011, Bp., 103–106.; 114–116.

³ Thatcher, Margaret: *Speech to the College of Europe*, 20 September 1988, <http://www.margareththatcher.org/document/107332>.

⁴ Jones, Dylan: *Cameron Cameronról*, ford. Takács Zoltán, HVG Könyvek, 2011, Bp., 203.

⁵ Cameron, David: *EU Speech at Bloomberg*, 23 January 2013, <https://www.gov.uk/government/speeches/eu-speech-at-bloomberg>.

⁶ Beetham, David – Lord, Christopher: *Legitimacy and the European Union*, Longman, 1998, London, 12–13.

⁷ 2014-ben a „nettó migrációt” tekintve (bevándorlás mínusz kivándorlás) 318 ezren érkeztek a szigetországba, többen, mint 2010-ben. Részletesebben: Egedy Gergely: *Brit bevándorlási politika: a Cameron-kormány, Polgári Szemle*, 2015/4–6.

⁸ *The Daily Telegraph*, 14 November, 2014, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/11231558/Britain-has-to-be-prepared-to-walk-away-from-the-EU.html>.

⁹ *BBC News*, 19 October, 2015, <http://www.bbc.com/news/uk-34574668>.

¹⁰ Cameron, David: *The Future of Britain's Relationship with the EU*, <https://www.google.hu/#q=chatham+house+the+future+of+britain%27s+relationship>.

¹¹ Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről*, in: *A nemzetek szükségességéről*, ford. Pásztor Péter, Helikon, 2005, Bp., 159–161. Tegyük hozzá: Scruton már 2015 decemberében részletesen kifejtette, miért Brexit-párti. <http://www.powerlineblog.com/archives/2016/06/sir-roger-scruton-on-brexit.php>.

¹² *The Daily Telegraph*, 15 May, 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/14/boris-johnson-the-eu-wants-a-superstate-just-as-hitler-did/>.

¹³ Thatcher Németország-képéhez ld. a memoárját: Thatcher, Margaret: *Életem*, ford. Magyarics Péter, Antall József Tudásközpont, 2014, Bp., 812–814.

¹⁴ E megközelítés elméleti alapjaihoz ld.: Baker, David – Gamble, Andrew – Seawright, David: *Sovereign Nations and Global Markets: Modern British Conservatism and Hyperglobalism*, *British Journal of Politics and International Relations*, 2002, Vol. 4. Issue 3, 399–428.

¹⁵ Brian Wheeler & Alex Hunt: *The UK' EU Referendum*, *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>.

¹⁶ O'Sullivan, John: *The Populism of the Elites*, *Hungarian Review*, Vol. VII. No. 2, March 2016, 4.

AZ ÉRTÉKEK EURÓPÁJA

Pacsay Tomassich Orsolya

A *Magyar Szemle* júniusi és augusztusi számainak kedves olvasói a Századvég Politikai Iskola Alapítvány által rendezett *Értékek Európája* című konferenciasorozat kiválasztott előadásait olvashatják Charles de Gaulle és Margaret Thatcher munkásságáról. A konferenciákat remélhetőleg újabbak is követik a sorozatban. Az Alapítvány, mely Magyarország kiemelkedő, 25 éves múltra visszatekintő klasszikus, konzervatív politikai kutatóintézménye, fontos céljának tekinti, hogy a stratégiai jelentőségű társadalmi kérdések megoldásához segítséget nyújtson mind a szakképzés, mind a tájékoztatás és a kutatás terén. Amit konferenciasorozatunk ilyen kérdésnek tekint, nem más, mint az európai értékek szellemében történő politikai kormányzás mai lehetőségei, és társadalmi hatásuk.

„A politika [...] amennyiben művészetként és hivatásként tekintünk rá, nem más, mint az ideálokért való cselekvés a realitások révén” – hangzik a de Gaulle-i meghatározás. De mik is pontosan ezek az ideálok?

Egyre gyakrabban beszélgetünk mostanság olyan típusú kérdésekről, hogy milyen ideálok, értékek, normák azok, amelyek meghatározzák mindennapjainkat, amelyekre az életünket építjük.

Európában az 1990-ben kezdődött rendszerváltozás és nagyhatalmi átrendeződés hullámai 2000 körül elültek, és a stabilitás korszaka látszott beköszönten a sokpólusú világban. Alig néhány év után azonban régen nem tapasztalt félelmeket ébresztett az európai emberekben az új jelenségek egész sora: új gazdasági, politikai és katonai erőközpontok létrejötte a világban, ezeknek a szövetségesekért és erőforrásokért folyó versengése, az ukrajnai háború, a kelet-európai államok elnapolt konfliktusai és energiabiztonsági kihívásai, a 2008-as globális válságnak a gazdaság és az állam szerepét átértékelő megrázkódtatásai, és az újkori népvándorlás fejleményei.

Az eszményinek, de legalábbis optimálisnak tartott liberális állameszme megítélése is drámaian megváltozott. A nyugat-európai jóléti állam külső és belső okok miatt válságba került. Világossá vált, hogy az individualista, nivelláló és önös érdekekre építő rendszer nem ké-

pes kezelni egy sor új kihívást. A technokrata, értékközömbös posztmodern világmentális erkölcsileg került válságba, mert kiderült: a jólét a nyugati embert önzővé és motiválatlanná tette, vagyis képtelennek arra, hogy közösségleg válaszoljon az újfajta kihívásokra és veszélyekre.

Az elmúlt időszak konfliktusai, elsősorban az Európát elárasztó migránsáradat nyomán ismét felparázsluk a vita, hogy vannak-e egyáltalán kontinensünkön olyan, konszenzussal elfogadott értékek, amelyekre az állam, a társadalom vagy egy család működését alapozni lehet? Az ideológiai viták nyomán komoly törésvonalak tűntek fel Európában, és a politikai korrektség állóvize is felkavarodni látszik.

Az alapvető törésvonal abban a kérdésben jelenik meg, hogy az európai ember elismeri-e és örökségének tekinti-e a zsidó–keresztény és görög–római kultúra szellemiségét. Elismer-e egy erre építkező szabályrendszert, amely életének keretét ad? Mérvadónak tartja-e ezt az államberendezkedésben és mikroszinten, a mindennapi életben? Ugyancsak egyre hangosabb lett a vita arról, hogy mi szolgálja jobban egy erős, versenyképes – egyáltalán fennmaradó – Európa életét: a szuverenitást és a nemzetállamiságot hangsúlyozó konföderációs elképzelés-e, vagy az EU közösségi megoldásaiban feloldódó önazonosságot választó szupranacionális megoldások.

Nekünk itt, a régiókban, jóval az EU-hoz való csatlakozásunk után kellett rádöbbszünk arra, hogy a nemzetek feletti politika a nagy és erős nemzetek érdekeit képviseli. A népakarat, a demokratikus döntéshozatal megvalósulása pedig csak nemzetállami keretek között történhet meg maradéktalanul. Hiszen látjuk, hogy a nemzetállami szint felett valami más érvényesül. Ott minden érték viszonylagossá válik, és az ott elfogadott „erkölcsi” (emberi jogi normákra hivatkozó) rendszer csak egy elit ideológiai öngazolását hivatott szolgálni.

Ezek a felismerések pedig a nemzetállam fontosságára, ennek kapcsán saját nemzetünk hagyományaira és sajátosságaira, s az azok szellemében történő, értékalapú politika fontosságára hívják fel figyelmünket.

Magyarországon a rendszerváltozást követően a nép 2014-ben már negyedszer választott meg olyan jobbközép kormányt – három alkalommal kétharmados vagy ahhoz közel járó többséggel –, amely elveiben és kormányzásában hangsúlyozza, hogy az organikusan kialakult nemzeti értékek jelentik Európa jövőjét. Ennek nyomán kimondhatjuk, hogy a magyarok hisznek a stabil és kikezdhetetlen értékeken alapuló nemzet ideáljában.

Beszélnünk kell arról, hogy pontosan milyen ez a keret, pontosan melyek azok az értékek, amelyek szerint meg lehet szervezni a nemzet

és az állam életét. Arról is, hogy az állami intézményrendszer hogyan tudja lehetővé tenni egy erős állam működését. Arról is, hogy egy ilyen alapokon működő demokratikus mechanizmus önmagában is mindig elegendő biztosítéka-e az erős államnak, avagy vannak történelmi pillanatok, amikor erős vezetőre is szükség van. Olyan, a nemzet nagyságában hívő karizmatikus demokratára, amilyen Charles de Gaulle, Margaret Thatcher vagy Konrad Adenauer voltak.

A Századvég Alapítvány reméli, hogy a tárgyalt témakörben nagy európai politikusok életművét bemutató rendezvénysorozat széles körű eszmecserehez is vezethet.

Mostani számunkban a 2016. május 5-i Thatcher-konferencia két előadásának szerkesztett változatát közöljük. Cristopher Collins és John O'Sullivan is a néhai brit miniszterelnök belső köreibbe tartozott, és huzamosabb ideig dolgozott vele. A konferencia társrendezői a Danube Institute és a Hungarian Review voltak.

VASAKARAT A DIPLOMÁCIÁBAN: MARGARET THATCHER ÉS MAGYARORSZÁG, 1979–1984 Christopher Collins

Bevezetés

Konferenciánk témájaként a thatcheri „kormányzási elveket” jelölték meg, melyeket az „erkölcsi eltökéltség” és a „vasakarát” szavakkal szoktak jellemezni. Margaret Thatcher kétségtől rendelkezik mindkét tulajdonsággal, amit személyesen tanúsíthatok, hiszen mintegy négy évet töltöttem a hivatalában. John O’Sullivan nálam is jobban ismerte őt, aki anyaián bánt munkatársaival: mindig azon aggódott, hogy kapunk-e eleget enni, holott igazából több alvásra lett volna szükségünk. Thatcher a nap minden percét munkával töltötte.

Megpróbálom úgy életre kelteni ezeket a témákat, hogy a Magyarországgal kapcsolatos politikájáról beszéljek. Részben persze azért, mert ez különösen érdekelheti a magyarokat, de azért is, mert reményeim szerint jól illeszkedik az itt tárgyalt témákhoz.

Az 1979–84-es időszakra koncentrálok, mindenekelőtt azért, mert ennek utolsó évében került sor első magyarországi látogatására, s mert ez az utolsó időszak, amely levéltári források alapján már tanulmányozható. A Margaret Thatcher Alapítvány nagy gondot fordít a levéltári anyagokra: online közöljük magán- és hivatalos iratait, valamint számos egyéb dokumentumot, közöttük néhány Magyarországgal kapcsolatosat. Tudomásunk szerint ez egyedülálló kezdeményezés. Ez persze lehetetlen lett volna az internet előtti korban, és a feldolgozandó anyag mérete annyira ijesztő, hogy mások visszariadtak tőle.

A levéltári anyagok más okból is fontosak történetünk szempontjából. Noha sokan írtak Margaret Thatcher gondolatvilágáról, politikusi működését illetően még mindig sok a félreértés. Pedig éppen a gyakorlatban elért eredményei alapján állapítható meg, hogy mennyire hatékony valaki. Enélkül nem sokra megy az ember, még ha vasakarát hajtja is. Az ő kivételes személyiségének az volt a titka, hogy megvolt benne mind a két képesség. Politikai tevékenységének egy része homályban maradt annak idején, mivel a dolog természeténél fogva

nem a nyilvánosság előtt folyt. Most viszont rendelkezésünkre állnak a levéltári anyagok, hogy kialakíthassuk véleményünket.

1979–1982

Margaret Thatcher keveset vagy semmit sem tudott Magyarországról, amikor hivatalba lépett. Amikor a Downing Street 10., a miniszterelnökség külpolitikai referense kitöltötte hivatali idejét, Margaret Thatcher megkérdezte tőle, milyen posztot szeretne magának a továbbiakban. *„Szeretnék nagykövet lenni Magyarországon”* – válaszolta az illető. *„Magyarországon? Miért pont Magyarországon? Hiszen az dögunalmas hely!”* – mondta a miniszterelnök. Ez a megjegyzés persze nem minősíti Magyarországot, és nem vitás, hogy idővel benne is átalakult a Magyarországról élő kép. E kijelentésben inkább az tükröződik, hogy az elé tárt elemzések magukon viselték a kremlinológia lehangoló mesterségének a jegyeit. A kremlinológusok valójában nagyon keveset tudtak, s ezt azzal próbálták elleplezni, hogy hosszú oldalakat írtak a nagy semmiről, miközben a miniszterelnök ideje és türelme véges volt.

Véleménye lényegében a következő volt: a Kádár-rendszer jobb, mint számos más kelet-európai rendszer, ezzel azonban még nem mondtunk sokat. Gazdaságpolitikai téren sikerült némi mozgásszabadságot kivívnia magának, de ugyanez nem mondható el a külpolitika területéről. Thatcher nem táplált illúziókat. Nagyon jól tudta, hogy a Kádár-rendszer vérontással jutott hatalomra. Készen állt arra, hogy tárgyaljon Kádárral, kezét fogjon, kapcsolatot építsen ki vele, de adott esetben nem húzta volna be a karmait.

Ugyanakkor magáévá tette az akkori nyugati politika egyik alap-tételét, miszerint a Nyugatnak „differenciált” módon kell kezelnie a keleti blokk országait, s meg kell jutalmaznia azokat, amelyek akár a legcsekélyebb mértékben is letérnek a szovjet vonalról. Nagy reklámot csináltunk az efféle elhajlásoknak, miközben tudtuk, hogy lényegtelen dolgokról van szó, de propagandaértéket láttunk bennük, sőt idővel azt gondoltuk, hogy komolyabb hasadások is létrejöhetnek, ha sokat beszélünk róluk. A differenciált bánásmód a gyakorlatban azt jelentette, hogy ezek az államok előnyösebb feltételek mellett részesülhettek a nyugati hitelekben. Ennek volt köszönhető, hogy a magyar kormány magasabb életszínvonalat biztosíthatott állampolgárai számára, mint a szovjet blokk többi országa.

Az 1980-81-es lengyelországi krízis, mely az 1981 decemberében bevezetett szükségállapothoz vezetett, többek között a szóban forgó

alaptétel feladásával fenyegetett. A nyugati politika komoly próba előtt állt, és egy lebilincselő történet bontakozott ki ekkor. A Reagan-kormány előbb a lengyel, majd a szovjet kormányzat ellen vezetett be szankciókat, amivel élesen megosztotta nyugati szövetségeseit. Reagan megvetően nyilatkozott egyes nyugati vezetőkről, akiket egy magánbeszélgetés során „gyáva nyulaknak” nevezett a Nemzetbiztonsági Tanács 1981. december 22-i ülésének egyik szünetében. Bizonyára nem sorolta volna Margaret Thatchert is ezek közé, annyi azonban tény, hogy London és Washington között feszültség keletkezett. Köztudott, hogy Margaret Thatcher határozottan ellenezte a szibériai gázvezeték építésének felfüggesztését célzó, visszamenőleges és országhatáron túli szankciókat. Eltökélten képviselte a brit cégek, elsősorban egy skót gépipari vállalat érdekeit. Ám a válságnak volt egy másik, sokkal kevésbé ismert, de jóval fontosabb aspektusa is: a kelet-európai országok differenciált kezelésének beszüntetésével fenyegetett, s Thatcher figyelme ekkor fordult először Magyarországra felé.

A gázvezetékkel kapcsolatos szankciók jórészt azt célozták, hogy megnehezítsék a szovjetek keményvalutához jutását. A lengyelországi krízis nyomán a szovjetek mindenáron pénzhez akartak jutni, hogy életben tartsák roskadozó csatlósállamukat, s oly mértékben kezdtek letéteket kivonni a magyar bankokból, hogy 1982. március 19-én a Bank of England arról tájékoztatta a Downing Street külpolitikai referensét, hogy a magyar bankok a csőd szélén állnak. Nem sokkal később a magyar központi bank vezetői kapcsolatba léptek nyugati kollégáikkal.

És itt a történet jól ismert fordulatot vesz. A nyugati központi bankok segélycsomagot állítottak össze. Nem untatom önöket a részletekkel. Az ilyenkor szokásos dolog történt: viszonylag kis összegeket folyósítottak, hogy megakadályozzák a jóval többet kockáztató kereskedelmi bankok tömeges elhalálózását. Magyarország ekkoriban közel állt ahhoz, hogy több évtizedes küzdelem után végre csatlakozhasson a Nemzetközi Valutaalaphoz, s a segélycsomag mintegy mentőkötélként szolgált neki, hogy mindvégig a felszínen maradjon.

Ekkor szólt közbe a politika. A gázvezeték-szankciókat szorgalmazó amerikai kormányzat nem értette, miért kellene a Nyugatnak segítséget nyújtania a pénzügyi nehézségek elé néző Magyarországnak vagy bármely más kelet-európai államnak. A Pentagonban Eliot Weinberger hadügyminiszter és Richard Perle stratégiai államtitkár azzal érveltek, hogy Washington mindenekelőtt pénzügyi nyomást akar gyakorolni a szovjetekre, akik emiatt vontak ki összegeket a bankokból. Miért kellene enyhíteni a nyomást? Gondoskodjanak a szovjetek az övéikről – ha képesek erre, vagy ha egyáltalán akarják. Ha ez nem történik meg, akkor a tanulság mindenki számára vilá-

gos lesz. Több helyről – így a külügyminisztériumból is – egyet nem értő szavak hangzottak el, de a Pentagon urai töltött pisztolyt tartottak a kezükben: elegendő, ha Weinberger vagy Perle egy beszédében megkérdőjelezi Magyarország IMF-csatlakozásának jogosultságát, s a segélycsomag ügye máris elfullad. A Bank of England és a Bundesbank pontosan ettől tartott.

Weinberger álláspontjának megvolt a maga logikája. Ugyanakkor mai témánk szempontjából sokatmondó Margaret Thatcher reakciója. Tudomásul vette Weinberger érveit, de határozottan ellenezte a kelet-európai országoknak szánt hitelek leállítását, mégpedig a leggyakorlatiasabb okból: tartott az érintett bankok fizetéseképtelenségének következményeitől. Igen, megtehetnénk, elindíthatnánk egy pénzügyi válságot, de vajon könnyen véget is tudnánk vetni neki? Kik is kölcsönözték a pénzt? Természetesen nyugati, elsősorban európai bankok. Minden erejével igyekezett meggyőzni az amerikaiakat, hogy hagyják életben a központi banknak szánt segélycsomagot. Erről a Magyarország érdekeit szolgáló fellépéséről akkoriban csak egy maroknyi ember tudott az országban.

Most is jó érzékkel vette észre az egész rendszert fenyegető kockázatokat. Alig néhány hónappal később, 1982 augusztusában Mexikó fizetéseképtelenséget jelentett, s ezzel elindította a latin-amerikai adósságválság hosszú és kínos éveit. Ha ezzel egy időben Kelet-Európa is fizetéseképtelenné vált volna, akkor a 2008-as pénzügyi válság jóval korábban köszöntött volna be.

Weinberger visszatáncolt, és nem mondta el tervezett beszédét. S egy négy részletben folyósított, a bázeli Bank of International Settlements által koordinált kölcsönnek köszönhetően Magyarország tagja lett a Nemzetközi Valutaalapnak.

A Bank of England levéltárában – mely mélyen az utcák szintje alatt helyezkedik el, olyannyira, hogy az iratok olvasása közben behallatszik a közeli földalatti-állomásra befutó szerelvények zaja – érdekes dolgokat tudhatunk meg Kádárról. A magyar központi bank vezetői jól kihasználták nyugati kollégáikhoz fűződő baráti kapcsolataikat, és ő maga is képes volt arra, hogy kifinomult ügyességgel tárgyaljon velük. Tökéletesen értette, mi áll az egész vita mögött. Amikor fogadta a nyugati bankárokat a magyar parlament épületében, nyíltan elismerte Magyarország tárgyalási pozíciójának gyengeségét, és ravaszul utalt a Nyugat dilemmája mögött rejlő politikai kérdésre. Mint azt a Bank of England helyettes kormányzója jelentette, végül megkérdőjelezte azt a tételt, miszerint támadást lehet indítani a Szovjetunió ellen a kelet-európai országokra gyakorolt nyomással. Azt mondta, talán el lehet söpörni a szovjet csatlósállamokat („és talán Nyugat-Európát is”), de a Szovjetunió fenn fog maradni.

Ez volt tehát a lengyelországi krízis egy mindeddig titokban tartott magyar aspektusa. Margaret Thatcher ebben a híd szerepét töltötte be az Egyesült Államok és Európa között. Többször is leszögezte, hogy soha nem vágyott efféle küldetésre, de adott esetben nem hátrált meg előle. Az Európa Tanács 1982. március 28-i vacsoráján egyenesen kijelentette: *„Az Egyesült Államokat rá kell venni arra, hogy méltányolja az európai szempontokat a szóban forgó kérdésekben. A Közösséget sokkal mélyebben érintik ezek a fejlemények, mint az USA-t.”* Kétségkívül rászolgált a „Vaslady” névre, de ellenzett minden olyan lépést a szovjet blokk országai ellen, amelyek legalább ugyanannyira károsak lehettek volna a Nyugat – és Nagy-Britannia – számára. Ugyanakkor a Szovjetunióval szembeni korábbi kemény kiállásaival szerzett hírneve komoly szerepet játszott abban, hogy álláspontja meghallgatásra talált Washingtonban.

Ezzel elérkezünk magyarországi látogatásához, amely a második példa lesz a thatcherizmus működésének szemléltetésére. A Falkland-szigeteki háború után elismertsége óriásit nött a nemzetközi politikai életben. Minőségileg egészen más tekintélyre tett szert, különösen az Egyesült Államokban; egy brit parlamenti képviselő szavaival a Vaslady megmutatta, mit ér. Rá jellemző módon megragadta az alkalmat, és nagyobb nemzetközi szerepre törekedett. Fokozatosan saját maga külügyminisztere lett, ami persze bántotta a tárca egymást követő birtokosait – olyannyira, hogy a mellőzött miniszterek egyike, Sir Geoffrey Howe később tevékenyen elősegítette bukását.

Hadd szóljak röviden arról, hogyan igyekezett felhasználni megnövekedett befolyását. Határozott erőfeszítéseket tett a Kelet és a Nyugat közötti feszültség enyhítésére, elsősorban a keleti vezetőkkel való személyes kapcsolatfelvétel révén. Ez a kezdeményezés annyira valószínűtlennek tűnt a részéről, hogy több beszédben is részletesen ki kellett fejtenie elképzelését, mire a sajtó megértette, miről is van szó. Üzenete végül értő fülekre talált Washingtonban, ahol főleg Reagan-hívekből álló hallgatósága előtt kijelentette: *„Tárgyalnunk kell a Szovjetunióval. De nem olyan félként kell tárgyalnunk vele, amilyennek látni szeretnénk, hanem olyan félként, amilyen valójában. Ugyanazon a bolygón élünk, és a jövőben is osztoznunk kell velük rajta. Készen állunk tehát arra, hogy ha és amikor a körülmények megengedik, tárgyaljunk a szovjet vezetéssel.”*

A Szovjetunió élén ekkoriban nagybeteg vezetők álltak. Brezsnyev helyére Andropov lépett. Vele nemcsak az volt a baj, hogy volt KGB-főnökként eleve a legmélyebb gyanakvással tekintett a Nyugatra, hanem az is, hogy hivatali idejének jelentős részét kórházi ágyon töltötte. A koreai utasszállító gép 1983. szeptemberi lelövéséből a miniszterrel-

nők asszony azt a következtetést vonta le, hogy a szovjet hadsereg fölött immár nem érvényesül politikai irányítás. S a KGB-ben dolgozó Oleg Gordijevszkij nevű kettős ügynöktől azt a tájékoztatást kapta, hogy a szovjetek őszintén tartanak a Nyugat által rájuk mért első csapástól – amit Thatcher meglepőnek, ám végső soron hihetőnek tartott, s igyekezett Reagan elnököt is meggyőzni az értesülés igazságtartalmáról.

Ne feledjük azonban, hogy nem az enyhülési folyamat felélesztésén munkálkodott. A sok tekintetben legmélyebb és legtartósabb politikai kapocs, amely Thatchert kezdettől Reaganhez fűzte, abból eredt, hogy mindketten elvetették az enyhülést, amikor az 1970-es évek derekán megjelentek a politikai színpadon, és szembehelyezkedtek az akkor uralkodó fő politikai áramlatokkal. Két alapvető meggondolás vezette őket.

Először is úgy vélték, hogy a Nyugat a gyengébb fél pozíciójából folytatja a tárgyalásokat, s állandóan meghátrál.

Emellett azt látták, hogy a tárgyalásokkal csalárd módon olyan kép alakul ki, mintha erkölcsi egyenlőség állna fenn a két oldal között. Egyesek „konvergenciát” emlegettek, s valóságos elméletet gyártottak ebből: szerintük a Kelet és a Nyugat elkerülhetetlenül afelé tart, hogy eltűnjön köztük minden különbség. De talán ennél is károsabbnak tűnt Kissinger sajátos nagyhatalmi diplomáciája, ami nem volt egyéb játéknál, cinikus csatározásnál, melynek során mindkét szuperhatalom igyekezett minél nagyobb darabot lehasítani magának a koncból. Az sem tett jót a dolgoknak, hogy mindezt valamiféle narcisztikus utóíz kísérte: Kissinger túl gyakran tartott hatásszünetet beszédeiben. Thatcher és Reagan szemében a két oldal igenis nagyban különbözött egymástól: határozottan idegen volt tőlük minden relativizmus. Újra csak az erkölcsi eltökéltségre és a vasakaratra kell utalnunk. Jól tükrözi ezt Reagan első, Margaret Thatcherhez írott levele (1975. április), mely azon a napon kelt, amelyen Saigon elesett. „*Megnyúltak az árnyak*” – írta az amerikai elnök.

1983-ra nagyobb mozgástér keletkezett. Thatcher úgy vélte, a Nyugat immár az erősebb fél pozíciójából tárgyalhat: sikeresen megvalósult a Cruise és a Pershing rakéták telepítése, a nyugati gazdaságok magukhoz tértek, miközben Nagy-Britanniában és másutt választópolgárok tömegei támogatták a szovjetellenes politikát.

Hirtelen időszerűvé vált a magyarországi látogatás gondolata. Valahányszor egy magyar miniszter találkozott brit kollégájával, magyarországi meghívást továbbított az éppen hivatalban levő brit miniszterelnöknek, de a gesztus mindig udvarias halogatással találkozott. Tudomásunk szerint ilyen látogatás addig soha nem jött létre. Most viszont azt közöltük a magyar féllel, hogy sor kerülhet rá.

Sajnos ugyanebben az időben az olaszok és a nyugatnémetek is hasonlóan reagáltak. A magyarok hosszú évek óta nem fogadtak nyugati vezetőt, most meg egy csapásra hárman is bejelentkeztek közülük. A történet érdekes részlete tárul föl a magyar levéltári anyagból: Kádár lemásoltatta a Thatcher-látogatással kapcsolatos levelezését, és eljuttatta Willi Stoph keletnémet vezetőnek. A jelek szerint Kádár nem kért előzetes engedélyt Moszkvától, miközben megszerezte egyik keleti szövetségese támogatását, aki ki is állt mellette, amikor később a bírálatok – csehszlovák részről – elhangzottak. Ennek fényében valószínűleg nem a véletlen műve volt, hogy Thatcher látogatása megelőzte Kohlét.

Thatcher ki tudta használni azt a tényt, hogy ő a nemzetközi politikai élet egyik csillaga. A brit levéltári forrásokból kiderül, hogy mindig alaposan megtervezte tengerentúli látogatásait, különösen, amikor kommunista országról volt szó, ahol állandóan csapdákat állítottak neki, hogy jelenlétével a rendszer legitimitását igazolhassák. Ruháit is mindig különös gonddal választotta ki. Útjára februárban került sor, vagyis várható volt, hogy havazni fog. Szőrmekalap mellett döntött. Jó érzéke volt ahhoz, hogy mi mutat jól a róla készült képeken. Akárha úgy érezte volna, hogy a keleti blokk legalább jó sajtóvisszhanggal tartozik neki azokért a méltatlan kellemetlenségekért, amelyeket az otléte minden pillanatát vizslató árgus szemek okoztak neki.

Az 1984-es látogatás

A brit külügyminisztérium által a miniszterelnökség referensének küldött eligazító dokumentumok között szerepelt egy feljegyzés, mely ezekkel a szavakkal kezdődött: *„A magyar forradalom több mint 27 éve zajlott le.”* Készítője arra kívánt célozni ezzel a sejtelmesnek éppen nem mondható megfogalmazással, hogy a forradalom már nagyon régen történt, és nem is nagyon érdemes emlékezni rá. Margaret Thatcher kategorikusan elutasította a javaslatot. Ezt jegyezte föl: *„egy ilyen kijelentéssel azt a benyomást keltenénk, mintha el akarnánk bagatellizálni az esemény jelentőségét”.* Amikor új kapcsolatokat keresett a keleti országokkal, akkor sohasem állt szándékában szőnyeg alá söpörni a Kelet és a Nyugat között meglévő ellentéteket, bármilyen diplomáciai előnyök keletkezhetnek volna is ebből. Éppen ellenkezőleg, állandóan igyekezett nyomatékosítani a két tábor között meglévő különbségeket. Sohasem beszélt az enyhülés nyelvén, még akkor sem, amikor a közeledés volt a célja. A választóvonalon keresztül akart tárgyalni, és nem tett úgy, mintha az nem létezne.

Látogatásának ténye kétségkívül nagyobb súllyal esett latba, mint bármi, amit két magyarországi napja során mondott vagy tett. Útja így is emlékezetes volt: koszorút helyezett el a Hősök terén és a solymári brit katonai temetőben, felkereste az egyedüli nyugati női vezetőnek ideális televíziós díszletként szolgáló egyik budapesti vásárcsarnokot, ahol egymással összeegyeztethetetlen, de mégis jól választott termékeket, mézet, fokhagymát és paprikát vásárolt. Az eladók ajándékba akarták adni az árut, ő azonban nem fogadta el, és a nagykövet által odanyújtott borítékból kifizette az összeget.

Közeledett a Kádárral való találkozás időpontja. Az utolsó pillanatban magyar tisztviselők siettek hozzá, hogy sajnálkozva közöljék vele: Kádár nem tud eljönni a találkozóra... igazán kár... pedig a miniszterelnök asszony olyan hosszú utat tett meg... talán egy másik alkalommal. Erről persze hallani sem akart, s indulatkitörése láttán a magyarok kénytelenek voltak meghátrálni. Hamarosan kiderült, hogy a találkozóra mégis sor kerülhet. Kádár udvariasan engedélyt kért a dohányzásra, majd köszönetet mondott neki az 1982-es pénzügyi válság idején nyújtott segítségével. Ám nem sokkal később maguk mögött hagyták a biztonságos terepet. Thatcher megkérdezte, vajon tényleg a katonai vezérkar vette-e kezébe a Szovjetunió irányítását. Kádár személyes tapasztalatai alapján fölvezolta előtte az összes szovjet vezető portréját, Hruscsovtól kezdve.

A megbeszélés végén Thatcher köszönetet mondott vendéglátójának, majd egy látszólag hirtelen gondolattól vezetve meglepő kérdést intézett Kádárhoz, annak jeleként, hogy a beszélgetés során valamiféle kapocs jött létre közöttük. Küldhet-e üzenetet neki, ha a nemzetközi helyzet rosszra fordul? A kérdés teljesítésének esetleges következményei nyilván gondolkodóba ejtették Kádárt, de nem sok választása volt, és igent mondott. Néhány nappal később a magyar kormányhoz intézett beszámolójában megemlítette ezt a körülményt.

Emlékiratai írása során Margaret Thatcher felelevenítette Kádárral való találkozója még egy mozzanatát, amelyet jegyzetelő munkatársai nem rögzítettek. Egy adott ponton – nyilván az ő felvetésére – szóba került Nagy Imrének, Kádár Banquójának a halála – az elvtársé és baráté, akit 1956-ban elárult, majd két évvel később kivégeztetett. E szellem megidézése a brit miniszterelnök és a gyilkosságban bűnös pártvezető között folyó megbeszélés során szöges ellentétben állt azzal, ami az említett brit külügyi tisztviselő fejében járt, amikor azt tanácsolta a Downing Street referensének, hogy tekintsék a forradalmat a régmúlt idők egyik eseményének.

Thatcher budapesti látogatását az enyhülés éveit követő új külpolitikája sikeres próbakövének könyvelhette el, s mindkét oldal számá-

ra elfogadható utat kínált – amint az valóban hatékony diplomáciai érintkezés esetén lenni szokott. A magyar miniszterek elragadtatott szavakkal kísérték a látogatást. Némi bíráló érte őket csehszlovák részről, de erre, mint láttuk, jó előre felkészültek. Lehet, hogy Kádár rossz néven vette a Nagy Imre-ügy fölemlését, de nem adta jelét ennek: noha Nagy alakja állandóan kísértette, kellő ravaszsággal és keménységgel kezelte az efféle beszélgetéseket. (Tagadta, hogy felelős volna Nagy Imre haláláért, és igaztalanul a szovjeteket okolta.) A látogatás brit oldalon is meglepedésre adott okot. Nagyszámú első vonalbeli újságíró utazott Budapestre, a tévécsatornák részletesen beszámoltak az eseményekről, s olyan kedvező volt a médiavisszhang, hogy még a miniszterelnök óvatos yorkshire-i sajtótitkára, Bernard Ingham szerint is „diadalmenetben” tért haza a Vaslady. A szörmekalapot viselő Thatcherről készült fényképeket nézve egy későbbi és nevezetesebb útja, moszkvai látogatása ötlík az emlékezetünkbe, melyre az 1987-es általános választások előtt került sor. A két Budapesten töltött nap azt igazolta, hogy ha megvan benne a szándék, akkor a kommunista blokk is képes előnyös megvilágításban megjeleníteni, s a brit közvélemény jó része helyesléssel fogadja az ilyesmit. A tanulság nem ment veszendőbe.

Befejezésül az 1956-os évről szólnék. Abban az évben Nagy-Britanniának is krízissel kellett megküzdenie – a szuezi válsággal, melyet hanyatlása emblematikus eseményének tekintettek. Sokan úgy vélték, hogy a Nyugatot megosztó egyiptomi angol–francia beavatkozás nyomán a szovjetek szabad kezet kaphattak a magyar forradalom leverésére, és a két esemény rendkívül káros hatással volt egymásra. Különös és váratlan módon Margaret Thatcherre hárult a szerep, hogy túljuttassa Nagy-Britanniát az elszenvedett traumán: a Falkland-szigeteki háború eloszlatta a Szuezt követő kishitúséget, és a régi seb végre behegedt. Ha ő nem állt volna a helyzet magaslatán 1982-ben, akkor nem lett volna módja két évvel később miniszterelnöki látogatást tenni Budapesten.

A magyarok 1956-os sebe kétségkívül mélyebb volt, mint a briteké, és begyógyulásának kilátásai a távoli jövőbe veztek annak szemében, aki 1984-ben látogatott az országba. Senki sem sejtette akkoriban, hogy öt évvel később Nagy Imrét a Hősök terén felravatalozzák, majd ünnepélyesen újratemetik, miközben a hatalmát vesztett Kádár föl-alá járkál otthonában, ugyanazt a kérdést hajtogatva: „*Ma van? Tényleg ma van a temetés napja?*” De Thatcher budapesti látogatásának a gyümölcsei már korábban beértek: Nagy-Britannia komoly figyelmet szentelt Kelet-Európának, s az energikus Thatchernek sikerült ráven-

nie erre nyugati szövetségeseit is. Egymást követték a Keleten tett látogatások, s a Nyugat minden szinten nagyobb érdeklődést, nagyobb elkötelezettséget, nagyobb megértést tanúsított. 1988-ban Bruges-ben elmondott beszédében, amelyre ma a brit euroszeptizmus meghirdetéseként emlékeznek, keményen bírálta azokat, akik „Európát” és „európai identitást” emlegetve kizárólag az (akkori) Európai Közösségre utaltak, s emlékeztette őket a szavak mélyebb jelentésére.

Nem egy hirtelen támadt gondolat mondatta ezt vele, vagy az európai integráció megakasztását célzó alantas taktikai húzás. Tudatosult benne, hogy keleten éppúgy élnek emberek, mint nyugaton, olyanok, akiket a vásárcsarnokban látott, s akiket nehezebben lehet elérni, de éppen ezért több figyelmet érdemelnek. Mint láthattuk, Margaret Thatcher mindig minden lehetőt megtett annak érdekében, hogy Nagy-Britannia és szövetségesei ne essenek abba a csapdába, hogy a Keletet a Nyugattól elválasztó törésvonalat úgy tekintsék, mint amivel meg kell tanulni élni, és amit el kell fogadni, mert sajnos örökké létezni fog: *„Az Európai Közösség ezen európai identitás egyik megnyilvánulása. Az egyik, és nem az egyedüli. Sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a vasfüggönytől keletre élnek népek, amelyek hajdan mindenestül részesei voltak az európai kultúrának, szabadságnak és identitásnak, de később elvágták a gyökereiket. Mindig úgy kell tekintenünk Varsóra, Prágára és Budapestre, mint tekintélyes európai városokra.”*

Nem hiszem, hogy Budapest neve véletlenül került e felsorolás hangsúlyozott végére. Látogatása után őszinte vonzalmat érzett e város és lakói iránt.

(Sujtó László fordítása)

A THATCHERI ÖRÖKSÉG

John O'Sullivan

Margaret Thatcher 2013 áprilisában hunyt el. Gyakran az az érzésünk, hogy még itt van közöttünk. Történelmi megítéléséről valószínűleg rengeteg vita folyik még, az viszont kétségtelen, hogy örökséget hagyott ránk. Ez nem annyira megszokott, sőt nem is annyira magától értetődő, mint gondolnánk. Nagyon kevés miniszterelnök hagyott maga után olyasmit, amit örökségnek nevezhetnénk. A múlt század miniszterelnökei közül Churchillről mondhatjuk el ezt, csakúgy, mint Clement Attleeről, és nemsokára talán Edward Heathről is, amennyiben Nagy-Britannia tagja marad az Európai Uniónak. Anthony Eden, Sir Alec Douglas Home, Harold Wilson, Jim Callaghan, John Major és Tony Blair jó és rossz intézkedéseket hoztak, amikor hatalmon voltak, de aligha állíthatnák magukról, hogy olyan eredményeket hagytak az utókorra, amelyek jelentősen megváltoztatták Nagy-Britanniát – ha csak nem tágitjuk ki a szó jelentését annyira, hogy az komoly balsikeret és tévítéleteket is magába foglalhat.

Margaret Thatcher bizonyítványa sem mentes a kudarcoktól és a tévedésektől. Az 1989-90-ben bevezetett új helyi adó (*poll tax*) komoly belpolitikai balfogás volt, a német újraegyesítés ellenzése pedig súlyos külpolitikai tévedés. Öröksége tehát „vegyesnek” mondható, de a mérleg nyelve egyértelműen a pozitív tartomány felé mutat. A privatizáció, a Falkland-szigetekért vívott háború, a szakszervezeti törvény módosítása, a bányászsztrájk letörése és számos más tény tükrében senki sem tagadhatja, hogy miniszterelnöksége – pozitív és negatív aspektusaiban egyaránt – jelentős hatással volt Nagy-Britannia életére.

Ennek egyik lényegi és cáfolhatatlan bizonyítéka a vele foglalkozó könyvek nagy száma. A halálát követő évben három új nagyszabású életrajz látott napvilágot róla, korábbi életrajzait átdolgozták és újra megjelentették, emlékiratai pedig új, egykötetes formában kerültek ismét a közönség elé. Thatcher és a thatcherizmus továbbra is a politikai és gazdaságtudományi tanulmányok gyakori témája. Legalább két játékfilm, számtalan dokumentumfilm, több színdarab és jó néhány

musical foglalkozik személyével és gondolatvilágával. Utóbbiak között több olyan alkotás is akad, mely szerzőik szándéka szerint leértékelni, sőt elítélni lett volna hivatott működését, ám Margaret Thatcher alakja e művek végén mégis rokonszenvesen, szeretetre méltóan tekint a nézőkre. Számos tekintetben ő a baloldal frankensteini szörnye. A baloldal róla rajzolt karikatúrája – Maggie, a Száz Láb Magasra Nőtt Asszony – rátámad kiagyaloíra és fölfalja őket. Valódi örökséget hagyott az utókorra, s erre a személye iránt a politikai spektrum mindkét oldalán megnyilvánuló érdeklődés a bizonyíték.

De miben is áll ez az örökség? Hadd kezdjem azzal, hogy egyszerű szavakkal, nyers színekkel állítom önök elé ezen örökség eredeti thatcherista értelmezését. Ha meg akarjuk érteni Margaret Thatcher és a thatcherizmus alapvető érzelmi indíttatását, akkor az a néhány szó lehet a segítségünkre, amelyeket az 1979-es választási kampány vége felé, az ilyenkor megszokott óvatosságot félretéve mondott Michael Cockerell televíziós újságírónak: *„Képtelen vagyok elviselni Nagy-Britannia hanyatlását. Egész egyszerűen képtelen vagyok.”*

Őszinte indulat tört ki belőle, s egyben profetikus megnyilatkozás hangzott el: a thatcherizmus egyebek között olyan politikát jelentett, amely Nagy-Britannia hanyatlásának megállítására és visszafordítására törekszik. De Margaret Thatcher inkább gyakorlati politikus volt, mintsem filozófus, s öröksége nem más, mint a Nagy-Britanniában jelentkező problémákra adott gyakorlatias válaszok összessége és végső eredménye.

Az ország hanyatlásának visszafordítására kezdetben főleg gazdasági téren kereste a megoldást, mivel a legnyilvánvalóbb bajok gazdasági természetűek voltak. Óvatos, rugalmas és hatékony ellenszereket talált mindazokra a problémákra, amelyekkel a kormánynak szembe kellett néznie. Amikor valamilyen ideológiai alapra kellett helyezkednie, akkor többnyire a klasszikus liberális gazdaságtan angol–skót hagyományához fordult. Ám, mint Shirley Robin Letwin rámutatott, a szóban forgó hagyomány egészen az első világháborúig mindkét politikai oldalon jelen volt: éppúgy tekintették konzervatív, mint liberális örökségnek. Ez az intellektuálisan lenyűgöző hagyomány alkalmasnak mutatkozott az új kormány előtt álló legtöbb probléma kezelésére. Ugyanakkor minden arra mutatott, hogy a gazdasági kérdésekre adható válaszok legtekintélyesebb rivális tárháza – vagyis a keynesianizmus szociáldemokrata verziója – fölött eljárt az idő: sorozatos sztrájkok bénították Nagy-Britannia életét az 1978-79-es téli elégedetlenségi hullám időszakában.

Ekképp gazdasági téren a thatcherizmus jogot formálhatott arra, hogy „a háború utáni konszenzus” felbomlása után új, követendő gazdaságpolitikai gyakorlattá lépjen elő. Úgy, hogy az távolról sem korlátozódott a gazdaságpolitikára.

Amikor más irányokból érkező kihívások fenyegették a brit érdekeket, mint például a Falkland-szigeteki háború vagy a hidegháború időszakában, Margaret Thatcher más kiaknázható hagyományokhoz fordult, elsősorban a nemzeti érdek eltökélt, ugyanakkor realista képviseléséhez, miközben patrióta célkitűzéseivel a liberális internacionalizmusban keresett igazolást.

Tegyük még hozzá, hogy az érzelmi késztetések sem gazdaságpolitikai, sem külpolitikai téren nem képezték politikája meghatározó elemeit. Hajthatatlan patriotizmusa fölött rendkívül gyakorlatias elővigyázatosság őrködött, amit két legnagyobb – a Falkland-szigeteki háborúban és a bányászsztrájk fölött aratott – győzelme is bizonyít. Nem számolt azzal, hogy Argentína elfoglalhatja a szigeteket, de a nemzeti megújulás politikája nem maradhatott tétlen egy ilyen kihívás előtt. Noha bosszantották Haig amerikai külügyminiszter közvetítési próbálkozásai, hagyta, hadd merítsen ki minden lehetőséget. Gondosan kiszámított katonai és diplomáciai kockázatokat vállalt – de csak azután, hogy megemésztette a legavatottabb szakértők tanácsait. Több ízben is olyan engedményeket kínált Buenos Airesnek, amelyeket valójában veszélyesnek tartott, de abból a meggondolásból tette, hogy a makacsság még nagyobb veszélyekkel járhat. Végső soron óvatos manőverezésének éppúgy szerepe volt a győzelemben, mint bátor fellépésének. Hasonló utat választott 1981-ben, amikor engedett a bányászszakszervezetek követeléseinek, miután megtudta, hogy az ország széntartalékai bányászsztrájk esetén gyorsan kimerülnének. Ám azonnal intézkedett, hogy az erőművekben halmozzanak föl akkora szénkészleteket, hogy a kormány később sikerrel dacolhasson az esetleges sztrájkokkal. Amikor a bányászok három évvel később beszüntették a munkát, Margaret Thatcher győztesen került ki az erőpróbából.

E két egyértelmű győzelem szakítást jelentett a háború után követett, kompromisszumos megegyezésekre törekvő brit politikai beállítottsággal. Sőt, a hidegháborús évek diplomáciai színpadán játszott kiemelkedő szerepe és sikeres gazdaságpolitikája mellett nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy akarata érvényesülhessen a belpolitikai életben, gazdasági és szakszervezeti reformjai egy új brit politikai konszenzus eredményeiként jelenhessenek meg, s nemzetközi tekintélye tovább növekedjen.

Külpolitikai téren jórészt az ő hatékony segítségének köszönhető, hogy más nyugat-európai kormányok sikerrel szállhattak szembe az erőteljes békemozgalmakkal, s az amerikaiak Cruise és Pershing rakétákat telepíthettek ezekbe az országokba. Sikerült összehoznia egymással a folyvást visszatáncoló Reagant és Gorbacsovot, akik az 1980-as évek

második felének egymást követő csúcstalálkozóin békésen véget vetettek a hidegháborúnak. Nem vitás, hogy katonai- és külpolitikai téren nem az övé volt a döntő szerep az amerikai–brit együttműködésben: a két ország gazdasági és katonai erejének tükrében ez aligha lehetett volna másképp. Valójában gazdaságpolitikai befolyás terén is csak a másodszerp illette volna meg, ám nem így történt. Valószínű, hogy a történelem a jelentősebb és befolyásosabb gazdaságpolitikai reformként őt fogja számon tartani.

Miért állíthatom ezt? Először is a brit gazdaság nyolcvanas évekbeli virágzása azért ölthetett látványos méreteket, mert a fellendülés meglehetősen mélyről indult, és egy többnyire baloldali beállítottságú országban következett be. Ugyanakkor Thatchernek kemény politikai ellenfelekkel kellett felvennie a harcot: így például a munkaerőpiac liberalizálása érdekében nem csak a munkáspárti képviselők ellenállását kellett leküzdenie, hanem néhány félénk, a liberálisokhoz húzó konzervatívét is. Ráadásul komoly parlamenten kívüli erők, vagyis a szakszervezetek tiltakozásával is meg kellett küzdenie.

Mindenesetre a bányászok veresége után a brit gazdaság az amerikaival együtt meggyőzően szemléltette, milyen hatással járhatnak akár rövid távon is a szabadpiaci reformok. Azonban a két ország különböző utat követett: Amerika legfontosabb szellemi exportcikkét az adócsökkentés, Nagy-Britanniáét a privatizáció alkotta. A kettő közül a privatizáció tett szert globális jelentőségre: a harmadik világ és az egykori kommunista blokk gazdaságainak súlyos terhet jelentettek a veszteséges állami iparvállalatok, melyek számára a privatizáció kínálkozott egyedüli megoldásként. S amikor a magánosítás sikeres volt – ami meglepő gyorsasággal következett be –, olyan körökből is hallatszottak elismerő hangok, ahonnan senki sem várta volna őket.

Thatcher Reagannél is nyomatékosabb gazdasági kihívást intézett a Szovjetunióhoz: vagy reformáljátok meg magatokat, vagy maradjatok le még jobban a kapitalista Nyugat mögött. A szovjetek kénytelenek voltak tudomásul venni azt az óriási különbséget, amely a szabad-piacon alapuló gazdaság első nagy-britanniai évtizedét követő általános fellendülése és a kommunizmus hét évtizedét követő gazdasági stagnálása között mutatkozott. Ennek az eredménye volt Gorbacsov peresztrojkája. Ám mihelyt bevezették, a peresztrojka villámgyorsan romba döntötte azt a kommunista rendszert, amelyet megmenteni lett volna hivatott. S amikor a szovjet blokk központilag irányított gazdaságai 1989-ben összeomlottak, feltárva az állami tervgazdálkodás által hátrahagyott óriási csőd-tömeget, a legtöbb új demokrácia a thatcheri modellt igyekezett utánozni.

Thatcherre, Reaganre és II. János Pálra hősként tekintett a poszt-kommunista Európa. Közülük Thatcher volt az, akire a lengyel Le-

szek Balcerowicz, a csehszlovák Václav Klaus, az észt Mart Laar és más, nemzetük gazdaságáért felelős miniszterek követendő példaként tekintettek a csődbement szocialista gazdaság megreformálásakor. S minél hívebben követték a thatcheri modellt a posztkommunista társadalmak, annál hamarabb támadt új életre gazdaságuk.

De Margaret Thatcher nem csak a posztkommunista országok számára jelent meg ihlető példaként: a thatcherizmus jelentős hatással volt Afrika és Ázsia gazdasági életére is. Privatizálás, az államadósság kordában tartása, alacsonyabb adók, a kereskedelmi és a tőkemozgások korlátozásának enyhítése: ezt a tanítást tették magukévá világszerte a pénzügyminisztériumok. Eredőjük pedig – a „globalizáció” – a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap jelszavává vált.

Természetesen akadnak olyanok is, akik jóval kritikusabban viszonyulnak a thatcheri örökséghez.

Az első csoportba azok a Munkáspárthoz és a liberálisokhoz közel álló bírálói tartoznak, akik szerint gazdaságpolitikája egész egyszerűen kudarcot vallott. Nem vitás, hogy kormányai elkövettek néhány súlyos hibát ezen a téren. Ezeket azonban több mint ellensúlyozzák a thatcherizmus gazdasági eredményei, elsősorban a termelékenység folyamatos növekedése.

Abban az időben mindenki előtt nyilvánvaló volt néhány elért eredmény – leköszönésekor Nagy-Britannia a világ negyedik legnagyobb gazdaságát mondhatta a magáénak –, s a brit gazdasági teljesítmény általános és folyamatos növekedése a Major- és a Blair-kormányok alatt sem szakadt meg, egészen a 2008-as pénzügyi válságig. Amikor a pénzügyminiszterre kinevezett Gordon Brownt 1997-ben hivatalosan tájékoztatták a gazdaság állapotáról, a beszámoló ezekkel a szavakkal zárult: *„Gyönyörűek ezek a számok.”* Amire ezt az elhíresült választ adta elődeire célozva: *„Mégis, mit várnak tőlem? Talán levélben mondjak köszönetet nekik?”* Mármint az elődeinek.

Ha megalapozottak volnának is a thatcheri gazdasági örökségre irányuló liberális, munkáspárti bírálatok, akkor sem rontanák el alapvetően kormányzása átfogó mérlegét. Sikeresen vezényelte le az általa kezdeményezett privatizációs forradalmat, a bányászokra mért versenyekkel megóvta az alkotmányos demokráciát, diadalt aratott a Falkland-szigeteki háborúban, Reagannal és Kohllal együtt döntő szerepet játszott a kommunizmus legyőzésében, a szakszervezeteket érintő reformokat vezetett be: ezek és más tettei komoly jelentőséggel bírtak és jótékony hatásúak voltak politikai, stratégiai vagy alkotmányjogi szempontból, még ha közvetlenül nem járultak is hozzá a gazdasági előrelépéshez.

Az említett kezdeményezések és intézkedések egyike-másika józan és szerény bírálattal illelhető, de senki sem tudná elfogulatlan emberekkel elhíttetni, hogy súlyos kudarcokról vagy katasztrófákról volna szó. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a munkáspártiak és a liberális demokraták Thatcher azon reformjainak a visszavonását sem szorgalmazzák, amelyek továbbra sem tetszenek nekik.

Bírálói második csoportját a liberális értelmiségiek alkotják, akik fontos pozíciókat foglalnak el az uralkodó kulturális elitben, a BBC-nél, az egyetemeken stb. Ma már nem hallani vagy olvasni tőlük az öltözködésére, hanghordozására, vagy unos-untalan tetten ért nyárs-polgáriságára vonatkozó megjegyzéseket. Ezek még a maguk idejében is riasztóan sznob megnyilvánulásokként hatottak („külvárosi”, „borzalmasan közönséges”, „földhözragadt” stb.), és több kínos pillanatot hoztak maguknak a kritikusoknak, mint célpontjuknak.

Ugyanezek a kritikusok most életunt hangon azt igyekeznek elhíttetni, hogy Margaret Thatcher korántsem volt jelentős személyiség: a konzervatív politikusok megszokott útját járta 1975-ig, amikor is kihasználta a politikai piacon támadt űrt, és megnyergelte az akkoriban világszerte dívó gazdasági liberalizmust. Szerintük inkább a globális változások terméke volt, mintsem ihletőjük. Mindent összevéve nem sok vizet zavart. Mellesleg a szóban forgó bírálók egyike sem állította a nyolcvanas években, hogy Thatcher kihasználta a kedvező történelmi tendenciákat. Sőt, éppen az ellenkezőjét hajtogatták, azt sulykolva, hogy esztelen módon szembement a mindenki más által követett irányvonallal. Valójában mindenki, aki csak odafigyelt rá, ismerhette nézetét, jellemét, erélyességét. Már amikor helyet kért magának a konzervatív árnyékkormányban, Ted Heath ezt mondta róla egy közeli, hozzá hasonló gondolkodású kollégájának: *„Igen, ő a legtehetségesebb nő a mi oldalunkon, de Willie szerint sohasem tudunk majd megszabadulni tőle, ha egyszer ajtót nyitunk neki.”* Egy jelentéktelen politikust neveztek ki helyette.

S ezzel elérkezünk bírálói harmadik csoportjához. Ez a népes, heterogén társaság azokból áll, akik lépten-nyomon azt magyarázzák, hogy Margaret Thatcher erős jelleme és imponáló eredményei kevesebb dicsérő szót érdemelnek, mint gondolnánk. Ezek az egymástól más tekintetben erősen eltérő nézeteket valló emberek (mérsékelt szociáldemokraták, liberális történészek, baloldali konzervatívok és az újságírói elitben található ellenfelei) egyöntetűen vallják, hogy Margaret Thatcher bátor, fontos csatákból győztesen kikerülő asszony volt, aki valójában nem sok elismerést érdemel mindezért, mivel egy nyájasabb habitusú vezető éles szavak használata nélkül is megnyerhette volna ezeket az ütközeteket.

E körök szerint – amint azt a Meryl Streep főszereplésével készült életrajzi film is jól példázza – csodálatos, sőt hősies pályát futott be...

no de tényleg szükség volt erre? Nem fizetett-e Nagy-Britannia, a családja és ő maga túl magas árat mindezért?

Nem! Egyáltalán nem! Ez a helyénvaló thatcherista válasz erre a kérdésre.

Az 1980-as évek Nagy-Britanniájában valódi társadalmi válság következett be, melynek során a reformer kormányzat kénytelen volt különböző gazdasági és pénzügyi érdekszövetségeket megfosztani jövedelmeiktől, előjogaiktól és kiváltságos működési feltételeiktől, hogy újraélessze a gazdasági életet, visszaszorítsa az inflációt és helyreállítsa a társadalmi stabilitást. Ez mind gazdasági, mind államigazgatási téren kemény intézkedéseket követelt. Tényleg nem volt alternatíva, amint azt a ráaggatott TINA¹ gúnynév is hirdette. Önáltatás volna azt hinni, hogy akár egy sima modorú konzervatív politikus, akár szakszervezeti vezetők valamiféle kollégiuma, akár szociáldemokrata részvényesek legyőzhették volna a bányászokat, az inflációt vagy az argentin tábornokokat.

S merő szentimentalizmusról tesznek tanúságot azok a britek, akik a bányászok iránti nosztalgikus csodálattól vezetve hosszú évekkel később neheztelni kezdenek a Thatcher-kormányra, holott akkoriban úgyszólván minden közvélemény-kutatás szerint a bányászok vereségéért szurkoltak. Az efféle érzelmeknek semmi közük a komoly politikáláshoz – és semmi közük a komoly érzelmekhez.

Vagyis a thatcheri örökségre irányuló, három különböző irányból érkező bírálatok (kudarcot vallott; nem sok vizet zavart; jóval kevesebb *Sturm und Drang*gal is eredményeket érhetett volna el) egyaránt sántítanak. De hát mit is jelent valójában a thatcheri örökség? Mi is a thatcherizmus? És miért szolgálhat értékes tanulságokkal napjainkban is?

Mint bevezetőmben elmondtam, a thatcherizmus legelső lényeges vonása az, hogy nem valamiféle elvont ideológia terméke, hanem gyakorlatias válasz az 1970-es és 1980-as évek Nagy-Britanniájában jelentkező problémákra. Természetesen az elméleti meggondolások sohasem hiányozhatnak teljes mértékben a politikai tevékenységből és a kormányzati munkából. Hayek szerint elmélet hiányában némák maradnak a tények. S mint Keynes rámutatott, a leggyakorlatiasabb emberek is öntudatlanul filozófusok nézeteire támaszkodnak, amikor problémákat igyekeznek megoldani. Ám inkább gyakorlatias, semmint ideologikus beállítottságuk folytán nem egy adott elméletből merítenek, hanem egyszerre több, olykor egymásnak ellentmondó elméletből, annak függvényében, hogy azok milyen segítséget nyújtottak számukra a múltban. És készek szakítani az adott elméletekkel, ha azt tapasztalják, hogy az eredmények nincsenek összhangban várakozásaikkal.

Margaret Thatcher távolról sem volt a baloldal képzeletvilágában élő ideológus: sohasem tekintett hátrafelé, hogy valamilyen elméletet találjon magának, hanem mindig maga elé nézett, hogy megbirkózzon a problémákkal. S minthogy ezek közé tartozott az infláció, az állami szektor hatalmas deficitje, a nehezen ellenőrizhető kormányzati költségek, a gigantikus erejű szakszervezetek, a felesleges munkaerő alkalmazása, a kiváltságos működési feltételek és az energiaárak emelkedése, gyakorlatias válaszlépéseire elsősorban a gazdaságpolitika területén került sor. Az idők során azonban más és más helyre helyezte a súlyt, tekintettel a módosult körülményekre és a megoldásra váró újabb problémákra. Más szóval mindenekelőtt az infláció mérséklésére törekedett, de a tapasztalatok fényében időről időre eltérő eszközökhöz folyamodott.

Monetarizmusa – pontosabban bizonyos monetáris aggregátumok szabályozása (ami az inflációellenes politika első lépcsőfokát alkotta) – révén letörte az inflációt, ennek azonban a munkanélküliség növekedése és üzleti csődök sorozata volt az ára. Ám a kellő pillanatban lazított ezen a politikán, és a valutaárfolyam targetálásához folyamodott. Később – ugyancsak a megfelelő időpontban – a nyugatnémet márka értékéhez igazította a fontot, majd az infláció újbóli növekedése nyomán a monetáris megszorítás hagyományos eszközével élt, s végül az Európai Árfolyam-kiigazítási Mechanizmushoz való csatlakozás mellett döntött.

Noha mind az 1980-81-es monetarista politika, mind a nyugatnémet márkához való igazodás fontos események voltak a thatcherizmus történetében, a thatcherizmus természetét illetően arra világitanak rá, hogy a monetarizmus pusztán egyike volt azoknak a gazdaságpolitikai eszközöknek, amelyeket a kormányzat az infláció csökkentése érdekében felhasznált. Ezen eszközök mindegyike valamilyen hiányosságtól szenvedett, vagy nem kívánt mellékhatásokkal járt, ezért egymás után szakítottak velük, és új módszerekkel próbálkoztak.

De hát miben is állt az a mögöttes cél, amelyet az említett eszközöknek szolgálniuk kellett? Utalhatunk az infláció letörésére, a költségvetési egyensúly helyreállítására, vagy a termelékenység ösztönzésére. Azonban minden kormány magától értetődően erre törekszik. A thatcherizmus eredetisége abban áll, hogy elképzeléseit közvetett módon igyekezett megvalósítani.

A thatcheristák úgy vélték, hogy nem közvetlen beavatkozással kell rávenni az embereket és a vállalatokat bizonyos dolgokra, hanem olyan – az általuk következetesen használt terminussal – „stabilitási keretek” kialakításával, amelyek segítségével biztonsággal és bizakodással foghatnak céljaik megvalósításába és érdekeik érvényesítésébe. Mihelyt kiépül egy-egy ilyen keret, bízni lehet abban, hogy az emberek megfelelőképp használják ki őket terveik megvalósítása érdekében. Az egyének,

a családok, a vállalatok természetesen maguk döntenek céljaik felől: nem a kormány dolga ezek kijelölése. A thatcheristák úgy vélték, hogy a kormányzati ellenőrzéstől megszabadított és a derülátó tervek kialakításához szükséges stabilitást élvező egyéni és csoportos kezdeményezések általános gazdasági fellendülést fognak eredményezni, amelyet a termelékenység növekedése, a költségvetési egyensúly javulása és magasabb adóbevételek kísérnek majd (még ha utóbbiak alacsonyabb marginális adókulcsokból erednek is). Így is lett.

S ezzel elérkezünk a thatcherizmus második fő alkotóeleméhez, amelyet Shirley Robin Letwin „életerős erényeknek” (*vigorous virtues*) nevezett *A thatcherizmus anatómiája* című munkájában. Ezek között szerepel a kemény munka, a szorgalom, a spórolás a rossz napokra, az óvatosság, a józanság, az önuralom, a vállalkozói szellem, s talán a methodista vallás is a maga komoly erkölcsiségével, amelyen szívesen gúnyolódnak nagyvárosi liberálisok. Ezek azok az erények, amelyek birtokában az emberek keményen dolgoznak, előléptetéshez jutnak, megtakarításokra tesznek szert, családot alapítanak, gyermekeket nevelnek, megragadnak minden kínálkozó alkalmat, vállalkozásokat hoznak létre, önmagukra támaszkodnak, s a társadalom életének független szereplőivé válnak.

Egyes moralisták olykor önzésnek, nyereségváagnak, kapzsiságnak minősítették ezeket az erényeket, és gúnyosan lemosolyogták őket. Természetesen akadnak tetterős emberek, akik önzéssel vagy más erkölcsi fogyatékossgal vádolhatók. Tágabb nézőpontból viszont azt látjuk, hogy az „életerős erények” éppúgy alkalmasak magunk választotta erényes célok elérésére, mint szigorúan egoista szándékok megvalósítására. Sőt, azok alkotják a részvét és más szelídebb erények alapját, hiszen csak önmagukra támaszkodó emberek vannak abban a helyzetben, hogy segíthessenek másokon.

Valójában ezt akarta mondani Margaret Thatcher, amikor a következő, minduntalan félremagyarázott megjegyzést tette: „*olyan nincs, hogy társadalom*”. Az ominózus megjegyzést kísérő szavaival világossá tette, hogy amikor nyomorban élő vagy természeti katasztrófától sújtott emberek megsegítésére kérjük a társadalmat, akkor *embertársainkhoz* – egyénekhez vagy közösségekhez – fordulunk részvétért. Margaret Thatcher ereje abból eredt, hogy nem csak helyeselte ezeket az erényeket, hanem meg is testesítette őket. Kemény munkával, ösztöndíjasként végezte tanulmányait, és tisztában volt a tudás értékével. Valójában sohasem hagyta abba a tanulást. Egy fűszeres lánya volt, és a családi üzletben kiszolgálóként közvetlenül megtapasztalhatta, hogy a szabadpiaci kereskedelem révén az egész világ portékái eljuthatnak egy apró lincolnshire-i faluba is. Jól nevelt methodista lány volt, aki szívesen idézte John Wesley egyik mondatát: „*Keress, amennyit csak tudsz; takaríts meg annyit, amennyit csak*

tudsz; adj, amennyit csak tudsz.” S minthogy ő maga megtestesítette ezeket az „életerős erényeket”, meggyőző erővel állhatott ki mellettük.

A thatcheristák körében annak idején felütötte a fejét az aggodalom: vajon az első világháború óta az összes párt által a szavazópolgárok-nak juttatott különféle támogatások és segélyek nem tompították-e el, nem ásták-e alá ezeket az erényeket? Egyáltalán tovább élnek-e ezek az erények az emberekben? S ha látens állapotban most is fellelhetők, akkor hogyan lehetne újra életre kelteni őket? Akad-e majd elegendő ember, aki hajlandó megragadni a most felkínált lehetőségeket? Három területen kedvező válasz született ezekre a kérdésekre. Egymillió önkormányzati lakást vásároltak meg bérlőik. A szakszervezeti törvény módosítása után a nagyvállalatok vezetői éltek tágabb szabadságukkal, és – elsősorban a frissen privatizált ágazatokban – termelékenyebb üzemeket hoztak létre. Új részvényesek milliói vásároltak részvényeket a korábban az állami szektorhoz tartozó iparágakban. Persze nem minden ment olajozottan, de általánosságban elmondható, hogy erősödött a vállalkozói szellem, nőtt a magántulajdon, egyre több ember támaszkodott önmagára, és a társadalom helyzete összességében jelentősen javult. Emelkedett a tulajdonosok száma, köztük az ipari részvénytulajdonosoké, sokan a független munkát választották az alkalmazotti státusz helyett, s egyre több kisvállalkozás jött létre.

Röviden szólva az „életerős erények” gyorsan (ha nem is mindenhol) új erőre kaptak. Hamarosan éreztették hatásukat az általánosabb gazdasági változások is, köztük azok, amelyek az adóbevételek emelkedése révén közvetve hasznot hajtottak a kormánynak. Az átalakulás gyorsan ment végbe: a thatcherista gazdaságpolitika legfontosabb elemei 1980-81-ben a helyükre kerültek, s az évtized közepére az infláció meredeken zuhanni kezdett, miközben jelentősen nőtt a termelékenység. Az 1987-es választások előestéjén mind Nagy-Britanniában, mind külföldön az volt az általános vélemény, hogy az ország gazdasága fellendülőben, sőt felvirágzóban van. A harmadik Thatcher-ciklusban – a számos egyéb területen jelentkező kudarc ellenére – már senki sem vitatta a privatizáció jótékony hatásait, mely így valósággal exportcikké vált. Ha egy kormány számára a nemzet jóléte a legfőbb vizsgakérdés, akkor elmondható, hogy a Thatcher-kormány simán átment ezen a vizsgán – részben azért, mert az „életerős erények” továbbra is ott lakoztak az emberekben.

Mrs. Letwin egyebek mellett azt állítja könyvében, hogy a thatcherizmus egy sajátos angol beállítottságból is táplálkozott. Mint írja, a középkor óta a többi nemzet a klasszikus filozófia talaján állva különválasztotta egymástól a rációt és a szenvedélyeket; úgy vélték, hogy a ráció letéteményesének egy olyan kormánynak kell lennie, amely elegendő erővel rendelkezik ahhoz, hogy kordában tartsa az állampolgárok rakon-

cátlan szenvedélyeit, és így megakadályozhatja belviszályok kitörését. Ugyanakkor az angolok másképp tekintettek a rációra, mely a szemükben nem állt ellentétben és nem is különült el a szenvedélyektől, hanem velük együtt egyazon képességbe tagolódtott. E felfogás szerint a ráció *„olyan képesség, amely lehetővé teszi az emberek számára, hogy értelmezzék tapasztalataikat, és saját belátásuk szerint reagáljanak rájuk... olyan alkotó képesség, amely lehetővé teszi mindenki számára, hogy másoktól, sőt saját maga előző napi döntéseitől is eltérően válasszon”*. Vagyis az egyén nem tekinthető sem általános társadalmi okok mechanikus eredőjének, sem saját zabolátlan szenvedélyei játékszerének. Mint Mrs. Letwin írja: *„e felfogás szerint a képességei birtokában levő emberi lényt nem szabad fazekasanyagként elképzelni. Egy személyben fazekas és agyag, mivel szükségképpen ő dönt arról, mit tegyen, amikor történik vele valami.”* Ha pedig az egyének olyan racionális lények, akik az előttük feltáruló lehetőségek fényében hozzák meg elhatározásaikat, akkor tiszteletben kell tartanunk döntéseiket. A társadalmi és politikai intézményeknek nem állandó ellenőrként kell működniük, amelyek az emberek vágyaival szembenelve rendet kényszerítenek rájuk, hanem olyan megegyezéseken alapuló képződményekként, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy döntéseket hozzanak anélkül, hogy egymással összeütköznenek, s eközben a lehető legnagyobb cselekvési szabadságot biztosítják számukra. Mrs. Letwin szerint a thatcherizmus nem egyéb, mint ennek a szinte már feledésbe ment angol társadalmi felfogásnak az újjáéledése. Persze nem állítja, hogy Margaret Thatcher tudatosan jutott volna el a szóban forgó felfogáshoz, és végiggondolta volna a belőle eredő következtetéseket. (Tudja, hogy nem ez volt a helyzet: a miniszterelnök asszony barátnője volt.) Megérzése szerint Margaret Thatcher azért ragaszkodott olyan erősen ennek a felfogásnak a maradványaihoz, mely a nagyvárosi etatista és szocialista eszmék térnyerése következtében visszaszorult, mert a szíve legmélyén megmaradt vidékinek. Margaret Thatcher egy amatőr énekesnőhöz hasonlítható, aki nem tud kottát olvasni, de képes kitartani egy hangot, és fiatalkorában hallott dalokat énekel, amelyeket a többiek már elfelejtettek, de éneke most előhívja őket emlékezetükből, s ismét úgy látják a dolgokat, mint egykoron. Ezzel magyarázható Anglia „életerős erényeinek” és rejtőzködő vállalkozói szellemének meglepően gyors feltámadása.

A hallgatónak természetesen nem kell mindenestül magáévá tennie az itt elmondottakat, hogy a thatcherizmusban ama elfeledett dalok feltámadását lássa. Egy sajátosan angol, nem elméleti beállítottság fejeződik ki bennük, mely egyszerre liberális és konzervatív, hazafias és elfogulatlan, s amely valaha áthatotta az egész angol népet és mindkét pártot. Ma azonban választóvonalat alkotnak, melynek egyik oldalán

azok állnak, akik még fogékonyak erre a régi liberális szellemiségre, a mások oldalán pedig azok, akik Európa új keletű konstruktivista liberálisizmusát tették a magukévá.

Nem utolsósorban azért, mert az Európai Unió alapítói kifejezetten azzal igazolták az általuk elképzelt új politikai rendet, hogy az megakadályozza majd az embereket abban, hogy szenvedélyeiknek engedelmessé válva konfliktusba kerüljenek egymással. Ám egy történelmi paradoxon folytán éppen utódaik azok, akik most zabolátlan szenvedélyükkel teljes egyöntetűséget követelnek az euró ügyében, és ezzel súlyosbítják az országok közötti ellentéteket és az európai társadalmak gondjait.

Ez volt Margaret Thatcher utolsó csatája. Visszavonulása után euroszeptikus következtetésekre jutott mind az eurót, mind Nagy-Britannia európai elkötelezettségét illetően. Sok időre volt szüksége, hogy eljusson erre az álláspontra. Minél többet találkozott az Európai Unióval, annál gyanakvóbb lett iránta. Úgy látta, hogy az EU egyetlen hatalmas, központosító és egyenlősítő szándékokat összpontosító bürokratikus gépezet, mely érzéketlen mind a nemzetek szuverenitása, mind az állampolgárok vágyai iránt. És mindenekelőtt úgy vélte, hogy egész egyszerűen nem való a briteknek, akik más intézmények között és más társadalmi szemlélettel nőttek fel.

Ami ez utóbbi kérdést illeti, a jövő fogja eldönteni, hogy Margaret Thatcher megelőzte-e saját pártját, vagy képtelen volt követni a történelem menetét. Ha bekövetkezik a Brexit, akkor a thatcherizmus a brit történelem új szakaszának a kezdetét fogja jelenteni, mely vagy egy – az Erzsébet-kori Angliára emlékeztető, de természetesen más körülmények közepette érvényesülő – kalandvagyó, független angol nemzetközpontság felé vezet, vagy a világon szétterpeszkedő Angloszféra országaihoz fűződő szálak szorosabbá tételéhez. Ha a britek az Unióban maradásra szavaznak, akkor politikai műve történelmileg meghaladottnak tűnik majd, a thatcherizmusra pedig úgy fognak emlékezni, mint a Liberális Anglia utolsó dicsőséges ellenállására, mielőtt betagozódt volna a kollektív európai azonosság hiányba.

Mindkét esetben jót érdemel attól a néptől, amelyet tizenegy éven át kormányzott. Nélküle nem dönthetnénk most ebben a kérdésben.

(Sujtó László fordítása)

JEGYZET

¹ „There Is No Alternative” = nincs alternatíva.

IDENTITÁS ÉS GEOPOLITIKA

1. rész

Martonyi János

Nemrégiben azt írtam, hogy 2015 a közösségi identitások (újra) felfedezésének az esztendeje volt.

„Azé a közösségi identitásé, amely nem elsősorban más közösségekkel szemben, hanem saját létének, lényegének megtalálása útján fejezi ki magát. Esetenként lehet fontos annak kimondása is, hogy mi az, ami nem vagyunk, de ennél fontosabb annak a pontos meghatározása, megtalálása, felépítése, újraépítése, megerősítése, hogy mi az, ami vagyunk. Így van ez a nemzeti identitással, az európai identitással és a nyugati civilizációhoz tartozásunkkal egyaránt.

A közösségi önazonosság a múltban gyökerezik, kollektív identitásunkat nyelvi, kulturális, szellemi és lelki örökségként kapjuk. De az örökség üzenete a jövőhöz szól, annak a közösségnek a jövőjéhez, amelyik meg akarja őrizni lényegét és ennek megfelelően akarja alakítani jövőjét. Ez a közösségi önazonosság nem rombol, hanem épít, nem ellenfelet, hanem kapcsolatot keres, nem vákuumot teremt önmaga leépítésével, hanem építi és megtalálja önmagát. Nincs diverzitás identitás nélkül, magyarul nincs sokszínűség önálló, saját színek nélkül.”¹

Valójában az egyéni és közösségi identitás kérdése már régóta kilépett a nyelvi jelentések és tudományos fogalmak köréből, és egyre érzékenyebb politikai kategóriává vált. A különböző tudományok, a pszichológia, a szociológia és a filozófia érdeklődése az identitás fogalma iránt közismert, a tudományok sorából nem marad ki a közgazdaság-tudomány sem. Példa erre, hogy az identitás témájáról az elmúlt években az egyik legismertebb művet egy közgazdasági Nobel-díjas tudós, Amartya Sen írta.² De az identitás meghatározása a jogtudománynak, ezen belül elsősorban a nemzetközi magánjognak is fontos kérdése, mivel a kollíziós normáknak kell eldönteniük, hogy melyik állam jogát kell tekintenünk az ember személyes jogának, mi tehát az az ismérv, tényező, amely alapján a leghelyesebb eldönteniük, hogy egy meghatározott személy melyik államhoz és így annak jogához kapcsolódik a legszorosabban. Nem véletlen, hogy a személyes jog meghatározására irányuló elméletek és az ezek-

nek megfelelő jogi szabályozások két, egymással ellentétben álló módon keresték és találták meg az ember identitásának a meghatározását. Amikor ugyanis eldöntjük azt, hogy az ember melyik állam jogával áll a legszorosabb kapcsolatban, melyik államhoz mint politikai közösséghez kapcsolódik, tartozik, akkor azt a kérdést döntjük el, hogy az egyéni identitás szempontjából a lakóhely (állandó tartózkodás) alapvetően territorialis tényezője, vagy a jelentős mértékben vérségi alapon álló, tehát öröklött állampolgárság kritériuma legyen a meghatározó szempont. A politikai közösséghez történő szorosabb kapcsolódás persze az egyéni identitásnak csak egyik, korántsem kizárólagos eleme, már csak azért sem, mert maga az egyéni identitás sohasem kizárólagos. Mégis az a kérdés, hogy az ember személyes jogának meghatározása alapjának a lakóhelyet, vagy az állampolgárságot tekintjük, elválaszthatatlan az egyéni identitás egy sor gazdasági, demográfiai és politikai tényező által történelmileg kialakított, alapvetően kulturális fogalmától. A jognak, a kollíziós jogi szabályozásnak tehát az egyéni identitás fogalmával szorosan összefüggő kérdésben kell állást foglalnia. Meg is teszi ezt, nyilván a jogalkotói érdekeknek megfelelően, de ezzel egyben egy lényeges elméleti-filozófiai kérdésben is állást foglal: kik vagyunk, hova tartozunk, melyek azok az állami normák, amelyek a minket érintő fontos kérdésekben irányadóak, meghatározzák életünket.

A személyes jog meghatározásának a kérdése az egyéni identitásnak tehát fontos, de nem kizárólagos eleme. A személyes, egyéni identitás ugyanis sohasem lehet kizárólagos, az ember sohasem tartozik egyetlen csoporthoz, egyetlen közösséghez. Az ember egyszerre kapcsolódik különböző kollektívumokhoz, állampolgára egy államnak, tagja lehet egy nemzeti közösségnek (pl. magyar vagy kurd), egy vallási közösségnek, de dönthet úgy is, hogy egy politikai mozgalomban vagy pártban éli meg a csoporthoz tartozás élményét. Ha a kizárólagos hovatartozás érzése mégis kialakul, akkor nagy baj van, példa erre a bolsevik identitást a családi kötődés elé helyező kisfiú, aki édesapját jelenti fel, vagy éppen napjaink öngyilkos merénylője, aki a szélsőséges iszlamizmusban találja meg kötődésének, tehát az identitásának egyetlen forrását.³ Az identitás fogalmával kapcsolatos, széles körben terjedő bizalmatlanságot jelentős részben éppen a kizárólagos identitásból (*singular affiliation*) eredő veszélyek táplálják. A másik szélsőség az identitás tagadása, mindenfajta kötelék, kötődés elutasítása. Az identitás tagadása, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyása (*identity disregard*) egy minden kötődéstől mentes, elszigetelt, „racionális bolondot” (*rational fool*) tételez, aki önmaga kizárólagos megvalósítását egyedül, mindenfajta hovatartozástól függetlenül képzei el.⁴

Ezgyakorlatilag is megvalósíthatatlan, mivel egyes közösségek, például az állam bizonyos helyzetekben elkerülhetetlenül érvényesítik az adott közösséghez tartozásból, például a személyes jog alkalmazásából fakadó következményeket.

A többszörös identitás gyakran és szinte óhatatlanul felveti az identitások ütközését. Szembekerülhetnek egymással pl. az állampolgárságból eredő kötelek a nemzeti közösséghez történő kötődésből származó érzésekkel (pl. amikor egy nemzeti kisebbség tagja katonai behívót kap, abból a célból, hogy vegyen részt egy számára idegen fegyveres konfliktusban), vagy amikor kiélezett történelmi helyzetben egy vezető politikusnak választania kell a politikai párt-hoz tartozás és a nemzete iránti elkötelezettség között. Ez utóbbi történet mindenekelőtt Nagy Imre esetében, aki nemzetét, és ezzel együtt a mártírhalált választotta.

Nagyon lényeges, hogy az egyéni identitás nemcsak többszörös, a kapcsolódás nemcsak plurális, hanem szabad is. Ez az identitás szabad megválasztásának a tétele, ami nélkül nincs emberi szabadság. Ésszerű korlátok vannak és lehetnek, de a politikai és vallási közösségek megválasztásának szabadsága az alapvető emberi jogok érvényesülésének elengedhetetlen feltétele. A választás joga és szabadsága ezért az egyéni identitás egészséges kiépülésének nemcsak feltétele, hanem szerves része is. Egyrészt tudnunk kell, hogy kik vagyunk és hová tartozunk, másrészt rendelkezniünk kell azzal a joggal és szabadsággal is, hogy döntsünk a hovatartozásunk alapvető kérdéseiben. Ez egyaránt jelenti az identitás megválasztásának a szabadságát és a kettős vagy többszörös identitás mások általi elismerésére irányuló jogot.

Az identitásválasztás szabadságából és a plurális kötődés elismeréséből következik, hogy főszabályként nem lehet akadálya a kettős állampolgárság elismerésének. Ez természetesen nem zárja ki a valóságos kapcsolat (*genuine link*) nemzetközi közjogi elvének⁵ az alkalmazását, azt a követelményt tehát, hogy az állam és polgára között tényleges, valóságos kapcsolatnak kell fennállnia. E kapcsolat ugyanis korántsem kizárólag területiális, illetve materiális kell hogy legyen, nem korlátozódhat tehát a lakóhelyre vagy állandó tartózkodási helyre. Az egyéni, személyes identitásból következik, hogy e valóságos kapcsolat lehet nyelvi, kulturális kötődés is, ami független a lakóhelytől. Egy adott nemzeti közösséghez tartozást éppen ezek a kulturális, szellemi-lelki tényezők határozzák meg, amelyek összességükben nem jelentenek mást, mint a nemzeti identitást. És mivel e nemzeti identitás nemcsak az ismert történelmi tényezők, hanem a világban jelenleg zajló globális jellegű, tömeges helyváltoztatási folyamatok

miatt egyre bővülő körben nem azonos az állampolgársággal, a kulturális alapú nemzeti identitás befogadásának a leghelyesebb módja a többes állampolgársági kapcsolat elismerése.⁶ A lakóhelytől független állampolgárság természetesen nem érinti mindazokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyeket a lakóhely, illetve a lakóhelyre épülő (elsődleges) állampolgárság állama a lakóhelyhez/állandó tartózkodási helyhez kapcsol (adózás, honvédelmi kötelezettségek).

Az identitás megválasztásának szabadsága, a 'ki vagyok' kérdésre adott válasz az emberi szabadság és felelősség központi kérdése, az identitásra vonatkozó egyéni döntés a személyiség önmegvalósításának elengedhetetlen feltétele. Az identitásválasztás szabadságából pedig egyenesen következik az identitás megváltoztatásának szabadsága, ami összefügghet a helyváltoztatással, de történhet attól teljesen függetlenül, mint például egy vallási közösségből vagy politikai mozgalomból történő kiválás és egy másikhoz történő csatlakozás. Külső korlátok és szabályok lehetnek, de a választás és a változtatás szabadsága az egyéni identitás legfontosabb, egzisztenciális eleme.

Eltérő megközelítések, tudományos elméletek, viták és konfliktusok tehát az egyéni identitással kapcsolatban is vannak. Az igazi és súlyosabb politikai konfliktusok azonban a közösségi identitás fogalmával, elismerésével és szerepével kapcsolatosan bontakoztak ki és válnak jelenleg is egyre élesebbé.

A kollektív identitásoknak nemcsak a léte, hanem a sorrendje is politikailag érzékeny és vitatott téma. Sokan vagyunk, akik a legfontosabb közösségi identitásnak a nemzeti identitást tekintik, egyszerűen azért, mert ezt a hovatartozást éljük, éljük meg a legtöbben, a legmélyebben. A közösségi identitást, így a nemzeti identitást is, történelmi, gazdasági, politikai, kulturális tényezők alakítják, de az eredmény egy döntően kulturális, lelki-érzelmi összetartozás és az erre épülő közösségtudat, amit a nemzet esetében nemzettudatnak nevezünk. És itt van az első komoly dilemma, amivel nemcsak mi magyarok szembesülünk itt a Kárpát-medencében, hanem sok más nép – kulturális nemzet – is a világban. Amit sokszor úgy nevezünk, hogy a nemzet és az állam határai – amik esetünkben nem esnek egybe –, az valójában az az eltérés, ami az állam és a nemzet fogalma között fennáll. Ezt nagyon sok világnyelvre – mindenekelőtt angolra és franciára – lefordítani sem tudjuk. A kettős állampolgárság az egyéni identitás szintjén megoldhatja a dilemmát, de ettől még az állam mint közösségi identitásképző közjogi-politikai egység és a kulturális, lelki-érzelmi tényezőkre épülő nemzet két különböző kollektívum marad. A kulturális, nyelvi közösségek és az államok persze szerte

a világban – különösen Afrikában és Ázsiában – sem esnek egybe, és ebből származik, vagy ezáltal erősödik fel a konfliktusok jelentős része.⁷ E feszültségek feloldásának egészen bizonyosan nem az a módja, hogy tagadjuk a közösségi identitásnak a pusztá létezését, vagy azt állítjuk, hogy nem létezhet az államtól eltérő, kulturális, lelki-érzelmi összetartozásra épülő nemzeti identitás. Ha pedig elismerjük ennek a nemzeti identitásnak mint alapvetően történelmi, kulturális jelenségnek a létét, akkor elkerülhetetlenül el kell gondolkodni azon, hogy ezek az összetartozó, kollektív identitást hordozó közösségek – más szóval nemzeti kisebbségek vagy nemzetiségek – valamilyen formában politikai elismerést is nyerjenek. És itt kell hangsúlyoznunk, hogy e kollektív identitás politikai elismerése csak történelmileg kialakult kulturális, nyelvi közösségeket, azaz az őshonos nemzeti kisebbségeket kell hogy megillessen. A nemzeti kisebbségek közösségi jogainak elismerése sajnos éppen azért ütközik Európa-szerte súlyos akadályokba, mert az őshonos közösségek és a bevándorló kisebbségek közötti világos és egyértelmű különbségtétel nem történt meg, és ma sem történik meg.

Ami a másik nehéz kérdést, a nemzet és az állam viszonyát, a két fogalom megkülönböztetését illeti, sajnos a jelenlegi magyar szóhasználat sem következetes, és letérni látszik a rendszerváltozás idején bevezetett, a nemzet és az állam közötti különbségtétel útjáról. Erről tanúskodik a 'nemzetállam' kifejezés egyre szélesebb körű használata (hiszen ez következik a *nation state*-ből és az *état-nation*-ból...), ami egyrészt óhatatlanul azonosságot érzékeltet a kettő között, másrészt – hogy az angolnál maradjunk, mintegy *implied* módon – egyfajta homogenitást is sugall. Márpedig a homogén nemzetállam nem a mi kedvenc szavunk, más – tőlünk nem távol fekvő – államok kedvelik ezt alkotmányukban is leszögezni.

Az államhoz és a nemzethez tartozás eltéréséből fakadó feszültségek és konfliktusok sikeres kezelésének egyebek mellett két fontos feltétele van.

Az első feltétel annak elismerése, hogy a két identitás egymástól eltérhet és egymás mellett, egyidejűleg létezhet, és pedig akként, hogy egymással nem kerül konfliktusba. Az eltérés tagadása nem oldja, hanem gerjeszti a konfliktust. Egy józan, a történelmi, kulturális, szellemi örökségek tiszteletére épülő politika, valamint az ennek megfelelő intézményrendszer és szabályozás biztosíthatja a két kötődés harmonikus együttélését.

A másik feltétel pedig az azonos nemzeti identitást valló személyek közösségi identitásának elfogadása és az őshonos nemzeti közösségek

kollektív jogainak elismerése. A kollektív vagy közösségi jogok magát a közösséget illetik meg, de arra épülnek, hogy az egyének a nemzeti identitásukat csak e jogokkal felruházott közösség tagjaként élhetik meg. A közösségi jogok teremtik meg a közösségi önrendelkezés lényegét, ami különböző szinteken és formákban érvényesülhet. Így jutunk a közösségi önrendelkezés, más szóval autonómia fogalmához, aminek lényege a változatos formák és módozatok ellenére azonos. Ez pedig nem más, mint a politikai-jogi elismerése annak, amit a történelem a nyelvi-kulturális, szellemi, lelki-érzelmi összetartozás építése és formálása útján évszázadok alatt megteremtett.

Az állami (politikai nemzet), és a nemzeti (kulturális nemzet) identitás közös eleme, hogy mindkettő elválaszthatatlan a demokráciától. A közösséghez tartozás nem lehet valóságos anélkül, hogy a közösség tagja rendelkezzen a közösség életében és döntései meghozatalában való részvétel jogával és szabadságával. Ezért tekintjük viszonylag új keletűnek a nemzeti identitás fogalmát, mivel a modern politikai nemzet kialakulása feltételezte a politikai közéletben és a döntésekben történő részvételnek a jogát és szabadságát. A nemzeti közösséghez tartozás ugyanakkor a jogokkal együtt kötelezettségeket is teremtett. E jogok és kötelezettségek alkotmányos rendszere hozta létre a modern államot, függetlenül attól, hogy ez az állam egybeesett-e a nemzet kulturális fogalmával, vagy sem.

Mindebből következik, hogy az egyéni és közösségi identitás egymással szorosan összefüggenek, egyik a másikat feltételezi. Az egyéni identitás valamely csoporthoz, közösséghez tartozást, ennek az affiliációnak, kapcsolatnak a személyes átélését jelenti, ami nyilván nem képzelhető az adott csoport, közösség nélkül. A csoport pedig egyes emberekből áll, akik részesei ennek a közös identitásnak, ezért alkotnak nemzeti, vallási, politikai vagy bármilyen más ismérven alapuló közösséget.

Az egyéni és közösségi identitás egymástól feltételezettsége is mutatja, hogy az egyéni és kollektív jogok merev szembeállítására és a közösségi jogok tagadása elméletileg is téves. Egyben szemben áll azzal az alapvető tétellel, hogy demokratikus közösséget egyéni identitásukat szabadon megélő, egyéni és kollektív jogaikat érvényesíteni képes egyének alkotnak.

A nemzeti identitás fogalmára, szerepére, jelentőségére és jövőjére vonatkozó, politikai és ideológiai elemeket is hordozó vitáktól függetlenül, általános tételként leszögezhető, hogy a nemzeti identitás a közösségi önazonosságok legismertebb, legelfogadottabb és legjelentősebb megjelenése.

Nehezebb és ma különlegesen időszerű kérdés az európai identitás léte vagy nemléte, szerepe és jövője. Az európai polgárok többsége mindazonáltal érez kötődést mind Európához, mind pedig az Európai Unióhoz. Figyelemreméltó, hogy az Európához kötődést érző polgárok aránya (tehát azok száma, akik erősebben vagy gyengébben, de hisznek az európai identitásban) tagállamonként változó mértékben, lényegesen magasabb azoknál, akik az Európai Unióhoz, tehát az integrációs szervezethez éreznek kötődést. A magyar adat és a közép-európai adat mindkét esetben az uniós átlag felett van, a közvélekedéssel szemben tehát a magyarok és a közép-európaiak erősebben kötődnek mind Európához, mind pedig az Európai Unióhoz, mint az Európai Unió polgárai általában.⁸ A többség tehát úgy látja, Magyarországon és az Európai Unióban egyaránt, hogy létezik európai identitás, létezik egy történelmileg kialakult sajátos kulturális, szellemi, lelki örökség által kialakított önazonosság, ami Európát, az európai embert sajátosan jellemzi.

Az igazi kérdés az, hogy melyek azok az ismérvek, jegyek, tulajdonságok, amelyek ezt az identitást megalapozzák, melyek azok a sajátosságok, amelyekből ez az identitásfogalom levezethető.

Az európai identitás kérdésével évtizedek óta könyvek, tanulmányok hosszú sora foglalkozik, mégis a téma az utóbbi években, sőt hónapokban lépett ki az integrációelmélet, a történelemfilozófia és a tudományos elemzések köréből. Ennek közvetlen oka kétségkívül az egymásra halmozódó válságok sorozata, mindenekelőtt a jelenlegi migrációs válság. Az identitás kérdése azonban már ezt megelőzően is az európai integrációs folyamatot alapvetően befolyásoló tényező volt. Az európai építkezésnek azonban el kellett jutnia az eredmények, kudarcok és válságok nyomán ahhoz a ponthoz, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az integrációra is áll az a tétel, hogy „*it is culture that matters*”, azaz a kulturális tényezőknek gyakran lényegesebb hatása van a folyamatokra, mint a sokat emlegetett gazdasági és geopolitikai fejleményeknek.⁹ Az európai kulturális örökség világos felismerése és meghatározása ma a legfontosabb feltétele annak, hogy a politikai és gazdasági integrációs folyamat megoldja a halmozódó, többszörös válságait, megtalálja a továbblépés irányát, útját, politikai, intézményi-jogi módozatait. Ez pedig nem lehetséges az európai identitás és az azt meghatározó kulturális, vallási, szellemi, lelki örökség felismerése, meghatározása és elfogadása nélkül.

Az európai identitás felfedezésének a legegyszerűbb módja a külső, látható, hallható jegyek megfigyelése.¹⁰ Az első dolog, ami Európában járva-kelve mindenütt a szemünkbe ötlük, az a kereszt. A kereszt

mindenütt ott van, nemcsak a templomokban, nemcsak a temetőkben, ott van az utak mentén, a szobrainkon, a festményeinken. De ha Európa bármely országában járunk, nemcsak látunk, hanem hallunk is. Halljuk a harangszót, nemcsak délben, hanem reggel és este, vasárnap és hétköznapi egyaránt. De Európában nemcsak a vallási örökség jeleit látjuk. Látunk sok embert, emberi testet, gyakran mezítelen emberi testet ábrázoló gyönyörű szobrot és festményt, mert örülünk az emberi testnek, büszkék vagyunk szépségére, és hálásak vagyunk annak az antik világnak, amely ezt ránk hagyományozta. De hálásak vagyunk a reneszánsznak is, amely ezt az örökséget újjászülte és tovább tökéletesítette.

Európa bármely városában járva a központban mindenütt látunk egy méltóságteljes épületet, az ismert bekötött szemű női szoboralakkal. Ez az az épület, ahol az igazságot keressük, abban a reményben, hogy értékeink, elveink és normáink alapján igazságot szolgáltatnak nekünk. Ez akkor is így van, ha ezekben az épületekben az európai történelem során nem mindig az igazságot, hanem esetenként az igazságtalanságot szolgáltatták. De e bíróságok az európai örökség különlegesen fontos elemei. A római jog nélkül mások lennének a jogelveink, a jogi normáink, és más lenne a jogállamról alkotott felfogásunk. E tétel egyaránt áll a kontinentális és az angol jogrendszerekre, hiszen bár az utóbbiak nem inkorporálták a római jogot, jogi nyelvükben legalább annyi római jogi kifejezést használnak, mint mi, akik megtettük ezt.

Zsidó-keresztény örökség, antik hagyomány, római jog, reneszánsz, humanizmus, reformáció. Vallásháborúk, majd a vesztfáliai béke, az államok területi integritásának, határaiknak és szuverenitásuknak elismerése. 1648-ban azonban történt valami ennél fontosabb is. A béke nemcsak az államokat és határaikat ismerte el, hanem azt is, hogy mások másként higgyenek Istenben, és a vallások különbözősége nem lehet ok háborúra. Meghatározott területtel és határokkal rendelkező államokra, egymás elismerésére és elfogadására és az államok közötti egyensúlyra van szükség ahhoz, hogy Európa népei viszonylagos biztonságban és békében élhessenek és fejlődhesenek.¹¹

A kulturális örökség Európája, azaz az európai identitás tehát történelmileg messze megelőzte a gazdasági és politikai integrációs folyamatot. Helmut Kohl 1976-ban írta, hogy Európa három dolog: történelmi tér – *Geschichtsraum*, kulturális tér – *Kulturraum*, és értékközösség – *Wertegesellschaft*.¹²

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Martonyi János: *Identitások kora, Heti Válasz*, 2016. január 7.

² Amartya Sen: *Identity and Violence, The illusion of destiny*, W. W. Norton & Co., 2006, New York–London. [Sen, 2006.]

³ A 'singular affiliation'-ről ld. Sen, 2006, 20. A veszélyekről ld. Amin Maalouf: *Les identités meurtrières*, Grasset, 1998, Paris.

⁴ Sen, 2006, 21.

⁵ A 'genuin linke'-nek a Nottebohm-ügyben (Liechtenstein v. Guatemala) kialakított fogalmáról ld. Lamm Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945–1993*, Budapest, 1975, 74–79. A témáról ld. még Kisteleki Károly: *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése – koncepciók és alapmodellek Európában és Magyarországon*, PhD értekezés, Budapest, 2009, 16.

⁶ Király Miklós: *Egység és sokféleség – Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára*, Új Ember Kiadó, 2007, Budapest [Király 2007], 107–113.

⁷ Lásd Fasang Árpád: *Egy népszavazás hordaléka*. Új Ember Kiadó, 2006, Budapest, 96–112.

⁸ Az uniós átlag az Európához történő kötődés esetében 2015 őszén 59%, az Európai Unióhoz történő kötődés esetében pedig 49%. A Visegrádi Négyek 65%-ban kötődnek Európához és 50%-ban az Európai Unióhoz. A három balti országnál a két adat 58% és 55% (kisebb tehát a különbség). A két román adat 64% és 60%, a bolgár pedig 56% és 44%. Magyarország esetében pedig az Európához történő kötődés 75%-os (a 2014-es 69-ről emelkedett!), az Európai Unióhoz pedig 59%-unk érez kötődést (2014-ben ez az adat 51% volt). Standard Eurobarometer 84. European Citizenship, Autumn 2015.

⁹ Király 2007, 22–28.

¹⁰ *European identity: Historical fact and political problem*, eurozine.com/articles/2009-08-24-pomian-en.html (letöltés ideje: 2016. április 7.)

¹¹ Henry Kissinger: *World Order*, Penguin Press, 2014, New York, 26–28.

¹² János Martonyi – Helmut Kohl: *Deutscher und Europäer in Kanzler der Einheit, Deutschland und Europa*, Budapest, 82.

JESZENSZKY GÉZA TRIANON MEGHALADÁSÁNAK KÍSÉRLETÉRŐL

Átfogó mű az Antall-kormány szomszédságpolitikájáról

Entz Géza

Jeszenszky Géza a magyarországi szovjetrendszert követő első szabadon választott kormány külügyminisztereként, hazánk szomszédsági politikájának alakulásában játszott szerepét sokoldalúan megvilágító, alapvető forrásértékű opust tett a történettudomány asztalára.¹ A mű ugyanakkor a szűk szakmán túl is méltán tarthat számot kiemelt érdeklődésre a külpolitika és a rendszerváltozás iránt érdeklődők legszélesebb körében is. Témaválasztását a szerző így indokolja: *„Négy év szerteágazó magyar külpolitikájának elbeszélése (...) meglehetősen terjedelmes lenne, ezért úgy döntöttem, hogy külpolitikánk legnehezebb, leginkább vitatott, az eredmények mellett – valljuk be – sok csalódást is hozó részét, a szomszédságpolitikánkat mutatom be.”* Ehhez még azt, az e sorok írója által is maradéktalanul osztott meggyőződését is hozzáfűzi, hogy a téma tárgyalása *„fontossága mellett számos tanulsággal szolgál a jelen és a jövő magyar külpolitikája számára.”*²

Műfaját tekintve az emlékirat és egy történeti monográfia szerencsés ötvözetéről van szó, amelyben a magyar külpolitika önmagában is fontos és jól körülhatárolható témakörében a koronatanú szólal meg. A tárgyalás során árnyalt képet kapunk az egykori döntések szubjektív mozgatórugóiról, más forrásból sokszor meg nem ismerhető, rejtett eseménysorairól. Az élénk tárt tablót viszont ezeken messze túlmenően a szakavatott történész biztos kezével válogatott gazdag irodalmi apparátus, valamint gyakran perdöntő jelentőségű és nagyrészt eddig publikálatlan, sokszor sejtethetően csak a szerző birtokában fellelhető, nagy terjedelmű forrásanyag felhasználása teszi a további kutatás számára is szilárd kiindulóponttá. A könyv csaknem 400 oldal terjedelmű, a jegyzetek száma 875, a válogatott és számos nehezen hozzáférhető tételt tartalmazó irodalom tételszáma is meghaladja a százat. Az e számokkal jelezhető impozáns forrásfelhasználás láttán csak remélni lehet, hogy a hivatkozott dokumentumok legfontosabb része mihamarabb önálló forráskiadványként is elérhetővé válik a kutatás számára.

A szomszédság körét a munka a Trianon által meghatározott világnál, a Monarchia Kárpát-medencét érintő utódállamainál a dolog

természete szerint tágabbra vonja, mivel a trianoni döntés a világpolitika szintjén történt, máig ható negatív következményei éppen ezért csak ilyen kontextusban kezelhetők reálpolitikai megfontolások alapján. A területi látókörbe tehát be kellett vonni Magyarország közvetlen szomszédain kívül dél felé Olaszországot, északra és keletre pedig Lengyelországot és a felbomló Szovjetunió irányába folytatott politikát is. Mindezt természetesen a szabad választások eredményeként lehetővé vált új külpolitikai horizont teljes összefüggésében kellett értelmezni, ami kezdettől fogva előrevetítette az euro-atlanti integrációnak immár Magyarország szerves részvételét is lehetővé tevő új fejezetét. Jeszenszky műve a legtágabb nemzetközi összefüggésekbe ágyazott szomszédsgpolitika alakulásának nyomon kísérése során a szomszédos országokban élő *magyar nemzeti közösségek ügyét* állítja középpontba, minthogy ez a magyar külpolitikának megkerülhetetlen sajátos aspektusa, ami teljes kiterjedésében éppen a szabad választások eredményeként kerülhetett a napi politika asztalára.

Mielőtt rátérnék a könyv főbb megállapításainak bemutatására, talán nem lesz haszontalan, ha röviden ismertetem az Antall-kormánynak a határon túli magyarok ügyében létrehozott intézményi szerkezetét.

Az 1990. május 24-én hivatalba lépő új kormány a határon túli magyarsággal foglalkozó intézményei megformálása során a Németh Miklós vezette kabinet által létrehozott számottevő előzményekre építhetett. 1989 közepén alakult meg Pozsgay Imre elnökletével a Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiuma, amely mellett egy operatív titkárságot hoztak létre a Minisztertanács Hivatalában. Ennek az élére miniszterhelyettesi beosztásban Tabajdi Csabát nevezték ki. A kollégium és a titkárság feladata a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek, illetve a határon túli magyar kisebbségek ügyének a kormányzati munkában való megjelenítése volt. Ebben a keretben indult meg – többek közt Bíró Gáspár koncepcionális alapvetésével – a hazai kisebbségekről szóló törvény kezdeményezése és szakmai előkészítése is. 1990 márciusában Csoóri Sándor és körének kezdeményezésére a kormány 15 millió forint éves hozzájárulással megalapította a Határon Túli Magyarságért Alapítványt és a Tabajdi Csaba által vezetett titkárságon belül Dunatáj Intézet néven, Molnár Gusztáv vezetésével egy kutatócsoportot a magyar kisebbségek helyzetének figyelemmel kísérése és tudományos dokumentálása céljával.

A szabad választások által teremtett gyökeresen új politikai helyzetben a meglévő intézményeket nem lehetett változatlan formában fenntartani, de a közel egyéves intenzív működésük során felhalmozott tapasztalatok és a munkájukban egyre rutinosabb személyzet je-

lentős részének átvétele előtt nem volt akadály. Az egypártrendszer és a többpártrendszer közötti átmenet *ex lex* állapotában népfrontos szemlélettel létrehozott, tanácsadó és legitimáló funkciójú kollégium fenntartása természetesen nem volt indokolt. Antall József azonban, mivel meggyőződése volt, hogy a határon túli magyarság kérdése a kormányzást csaknem teljes keresztmetszetében érinti, fontosnak tartotta, hogy a határon túli magyar kisebbségek ügye a miniszterelnök közvetlen felügyelete alatt maradjon, ezért ezt a feladatkört az akkor létrehozott Miniszterelnöki Hivatalban új intézményként működő Határon Túli Magyarok Titkárságára (HTMT) bízta. Az új titkárság vezetésével politikai államtitkári rangban e sorok íróját bízta meg. Ezzel párhuzamosan a hazai kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati munka összefogására – ugyancsak a Miniszterelnöki Hivatalban – önálló munkacsoportot hozott létre, Wolfart János elnökletével. A két új titkárság a Tabajdi által irányított korábbi szervezet személyi bázisán kezdte meg a tevékenységét.

A HTMT-nek a kormánypolitika határon túli magyarokkal kapcsolatos tevékenységének koordinálása, a határon túli magyarság politikai, civil és egyházi szervezeteivel való kapcsolattartás, és a kormány vonatkozó információkkal való ellátása volt a fő feladata. Ezen túlmenően azonban fontos szerepet kapott a Külügyminisztériummal szoros együttműködésben a kisebbségi kérdés bilaterális és multilaterális diplomáciájában is, amely ezekben az években rendkívüli módon megélnékült. Mindezt 1992 májusától Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) néven – 2006-ban történt önkényes megszüntetéséig – önálló kormányhivatalként látta el. 1991 derekán a kormány Kosáry Domokos elnökletével létrehozta a Teleki László Alapítványt, azzal a céllal, hogy olyan kutatóintézetet működtessen, amely a nyugaton elterjedt gyakorlathoz hasonlóan sokoldalúan hozzá tud járulni a külpolitika elméleti megalapozásához. Ebbe a munkába kapcsolódott be a Dunatáj Intézet is, amely addig belső szervezeti egységként a HTMT keretei között folytatta a működését. 1990 után a határon túli magyarság önszerveződése minden nehézség ellenére erőteljes fejlődést mutatott, és kulturális, oktatási és egyházi közintézményei kiépítéséhez egyre jelentősebb pénzforrásokra volt szüksége. Ebbenakormány a Határon Túli Magyarságért Alapítvány révén – amely a kormányváltás után Illyés Gyulára emlékezve az Illyés Alapítvány nevet vette fel – a ciklus végére már évi 300 millió forintra növelt évi támogatással jelentős segítséget tudott nyújtani.

Az intézményfejlődés száraz történetének címszószerű felvillantásával csak azt kívántam érzékeltetni, hogy a térségi külpolitika napi munkáját, amint az egyébként az előttünk fekvő kötet hivatkozásainak

sokaságában is tükröződik, jól átgondolt kormányzati háttér segítette. Ez persze nem jelenti azt, hogy az apparátusok természetéből adódó, alig elkerülhető konfliktusok nem merültek volna fel időről időre, de mindez a rendszerváltás rendkívüli kihívásai közt sem vált az elvárható és kiszámítható politikai cselekvés akadályává. A cselekvési egység azért maradhatott fenn, mert Antall József kormányzása a közös meggyőződésekre, elköteleződésre és az egymással szemben erre alapozott bizalomra épült. Jeszenszky is leírja, magam is tapasztaltam, hogy ő is teljes önállósággal láthatta el feladatát, ugyanis a miniszterelnök világosan meghatározta a stratégiai célokat, és azok értő ismeretét és képviselését elvárta minden szakterület gazdájától, fölösleges és önkényes utasításokkal azonban nem terhelte kollégái és munkatársai, valamint az egész adminisztráció életét. Antall kormányzásának elsősorban ebben volt az ereje, és ez tette lehetővé, hogy eredményesen szembenézhessen a legkevésbé sem szokványos kihívásokkal.

Hogyan érvényesült ez a szomszédsági politikában, és mi indokolja e terület önálló tárgyalását a külpolitikán belül? Az utóbbira röviden válaszolhatunk: szomszédainkkal közvetlenül érintkezünk, külpolitikai mozgásterünk nagymértékben függ attól, hogy környezetünkkel milyen kapcsolatokat ápolunk. 1990-ben ennek a szomszédságnak még a Szovjetunió is része volt, a birodalmi átrendeződés tágabb térségünket és a világpolitika egészét is érintő problémakörével együtt. Ha a Trianonban létrejött és a második világháborút követő békében megerősített szomszédos államok nagyobbik részével a múltban súlyos konfliktusok állítottak bennünket szembe, az éppen csak bontakozó új világrendben tehát azt az ambiciózus külpolitikai célt kellett magunk elé tűzni, hogy találjuk meg e konfliktusok feloldásának eszközeit. Kezdetől fogva világos volt, hogy ehhez az új világrend meg kell szilárduljon, és nemcsak reménybeli távoli szövetségesekre van szükség, hanem ilyeneket kell találjunk szűkebb környezetünkben is. De közvetlen szomszédságunkban a nagy európai átalakulás jegyében is érdemes volt keresni az ebben felismerhető sorsközösségen alapuló együttműködés lehetőségeit. Távolabbra tekintve azt is látni kellett, hogy a geopolitikai szempontból jelentéktelen Magyarország azzal szerezhet magának tekintélyt a nemzetközi közösségben, ha a fent említett kérdésekben sikereket tud elérni, ha az országot nem a térségi problémák részeként fogják kezelni, hanem a megoldások kezdeményezőjeként.

Mindezek mögött azonban ott volt Trianon, ahogy Jeszenszky fogalmazza: „Közép-Európa Erisz-almája,” mert, „*máig ez a magyarok és szomszédaik közti viták, ellentétek egyetlen komoly oka, a viszályok magva.*”³ A magyar politikában az 1947-es békeszerződés óta a ha-

tárrevízió teljes mértékben lekerült a napirendről, akár hiszik ezt szomszédainknál, akár nem. A továbbra is fennálló trianoni probléma – ha tetszik, trauma – kettős: a szomszédos országokban élő magyar nemzeti közösségeket megillető szabadságjogok⁴ elismerésének és érvényesülésének ügye, és ami ezzel szorosan összefügg, a magyar kultúra államhatárokon átnyúló szabad művelésének a kérdése. Ez azt jelenti és jelentette az Antall-kormány számára is, hogy szomszédainkkal, bármennyire szeretnék is ezt, az együttműködés útját nem kereshetjük a területükön élő magyar közösségek rovására és pláne nélkülük!

1990-től Magyarország sok más közép-európai országgal együtt szabadabb, mint bármikor az elmúlt fél évezred történelmében. Akkor, a kezdetekkor egy rövid ideig sokak számára úgy tűnt, hogy a rabságból szabadulva túlléphetünk saját árnyékunkon, mert mások is túl fognak lépni. Nem így történt, de a vállalt úton el kellett indulni.

Jeszenszky Géza könyvében a rendszerváltók törekvéseinek előzményeit és a trianoni döntéshez vezető legfontosabb folyamatokat is kellő részletességgel összefoglalja, majd bemutatja, hogy az Antall-kormány mindebből milyen következtetéseket vont le, és milyen összefüggésekben határozta meg a szabad Magyarország külpolitikai céljait. Ezt követi e politikai célokért való küzdelem nyomon követése négy év világot átalakító eseménysorának sodrában. Végül a *Stabilizálás helyett konfliktusjegelés* sokatmondóan rezignált fejezetcím alatt, a kormányzati ciklus utolsó, Antall halálát követő szűk fél éve eseményeinek és erőfeszítéseinek ismertetése után a végső következtetések plasztikus és meggyőző kifejtése zárja a művet.

Az indulás tehát az ideális program megfogalmazásának ideje volt, amikor még lehetett hinni abban, hogy ha mindez egyhamar nem is érhető el, de legalább fokról fokra megközelíthető. Ebből sok minden később illúzióknak bizonyult, és bár a program lényege változatlanul érvényes, de a mai politikai és szociológiai valóság valószínűleg már sok más, akkor ismeretlen eszköz megalkotását és alkalmazását is feltételezi. De idézzük hosszabban Jeszenszky nyomán Antallt, aki kormányprogramjának ismertetésekor erre vonatkozóan, egyébként alapvetően Jeszenszky megfogalmazásában ezeket mondta: *„Új fejezetet kell nyitni történelmünkben, a megértés és a türelem fejezetét sokat szenvedett népünk és a hasonló örökséggel küszködő szomszéd népek között. [...] A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük, vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket. A függetlenné váló nemzeteknek szabad kapcsolatokat kell kialakítaniuk egymással, az államhatárok ne akadályozzák*

a személyek, az információk és az eszmék szabad áramlását. Bízunk abban, hogy egyetlen szomszédunknak sem lesz szüksége a jövőben a magyarságra mint összetartó ellenségképre. Az összeurópai együttműködés velejárója az intenzív regionális együttműködés, erre törekszünk valamennyi szomszédunkkal. A föderáció felé haladó Európában ugyanakkor éppen a regionalizmus biztosíthatja a nemzeti sajátosságok megőrzését, a nemzeti érdekek további érvényesülését minden nacionalista felhang nélkül. Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel összhangban. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hidját alkossák, de azt csak a jogaikat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el. Ebben a tiszta törekvésünkben számítunk a demokratikus államok kormányainak és közvéleményének támogatására éppen úgy, mint az európai és a nemzetközi szervezetek politikai segítségére.”⁵

Ez volt tehát a program és a vízió, ami a lényegét tekintve ma is érvényes. A szabad Magyarország külpolitikájának ez a központi eleme a nemzetközi közösségben azóta is használt nyelven van megfogalmazva, így beszéltünk minden partnerünkkel, akár szomszédokról, akár másokról volt szó. A beszéd elhangzásának időpontjában ez ügyben még alapvető konszenzus volt az ellenzéki és kormánypárti oldal között is, amit szépen dokumentál a miniszterelnöki beszéd után két nappal, 1990. május 24-én, éppen az akkor szabaddemokrata Tamás Gáspár Miklós által *A szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről* címmel benyújtott és egyhangúan elfogadott országgyűlési határozat. Ebben a kormány feladatait teljes mértékben az idézett beszéd gondolataival összhangban határozza meg.⁷ Mindazonáltal bármennyire világos volt is számunkra ez az álláspont, nemzetközi szinten ennek megértetése komoly nehézségekbe ütközött, és később pártpolitikai érdekekből szerencsétlen módon a hazai politikában és az akkor még jórészt az ellenzékkel szimpatizáló média révén a közvéleményben is megosztó témává vált. Jeszenszky az események ismertetése során ismételten kénytelen ezzel a két különböző gyökerű, de az érdekérvényesítésünk szempontjából káros szinergiákhoz vezető jelenségkörrel – magyarázatot keresve és cáfolatokat felsorakoztatva – foglalkozni. Közvetlen szomszédaink ellenállása (itt elsősorban Romániáról és az önállósodó Szlovákiáról van szó) két alapvető ok-

ból táplálkozott: az egyik a vehemens nemzetépítési stratégiák, amelyek ebben a „történelmi” szakaszban szükségképpen türelmetlenek és alapvetően ellenségképpel operálnak, és a konkrét esetekben ennek fő éle a területükön élő magyar kisebbségek ellen irányul. A másik ok, abban az időben elsősorban Románia esetében, de Mečiar kormánya lépésével ez már Szlovákiára is nagymértékben érvényes volt, a poszt-kommunista elitek még hosszú ideig tartó döntő befolyásával hozható összefüggésbe.

Jellemző az érveink fogadtatására Catherine Lalumière-nek, az Európa Tanács akkori főtitkárának Jeszenszky által is idézett reakciója, amely 1992 novemberében nála tett látogatásom alkalmával hangzott el az általam elmondottakra. A főtitkár szavait a birtokomban lévő egyidejű feljegyzés alapján idézem: *„Catherine Lalumière válaszában elmondta, hogy a magyar miniszterelnökkel és külügyminiszterrel mindig őszinte megbeszélés tárgyát képezték ezek a dolgok. A kisebbségi kérdés az ET-ben olyan fontos prioritás, amely érinti a kontinens stabilitását. (...) Felmerült azonban néhány akadály is, elsősorban filozófiai akadály. Ilyen az egységes nemzetállam koncepció, amely ütközik a Közép-Kelet-Európában [!] uralkodó nézetekkel a nemzetről. Nyugat-Európában az állam (államkultusz szentsége) a domináns. Ez alapján egy nemzet egy államban él, amely érdekei védelmében fellép. Sok nyugat-európai állam számára teljességgel elfogadhatatlan, hogy Magyarországon olyan intézmény működik, amely más államok állampolgáraival foglalkozik. A nyugati államokban Magyarország félelmet kelt azáltal, hogy túl sokat foglalkozik a határon túl élő magyarokkal. Ez a helyzet felfogadhatatlan, és a Nyugat úgy érzi, hogy Magyarország ezzel destabilizálja a térséget. Magyarország politikáját destabilizáló tényezőnek tekintik.”* Ezen „intelmek” után azonban nyitva hagyta a kaput a további tárgyalások előtt, és mondandóját konstruktív javaslattétellel így fejezte be: *„Kompromisszumot kell találni, amelyhez első lépés, hogy fel kell tárni, hol vannak az ellentmondások (az EBEÉ⁶ pl. nem végez ilyen »boncolást«), még ha ez fájdalmas is. A második lépés, hogy meg kell értetni a Nyugattal, hogy Keleten a világháborúk kapcsán különleges helyzet alakult ki, amelynek megoldása gyakorlati megoldásokat kíván.⁸ Az Európa Tanács nyomást gyakorol az orosz kisebbségek érdekében, és ezt próbálják elérni Erdélyben is.”⁹*

A fentiekkel azt kívántam illusztrálni, hogy a tárgyalási pozíciónk korántsem volt előnyös, de reménytelen sem. Jeszenszky a kronológiai rendet követve részletesen elénk tárja a vázolt stratégia jegyében tett diplomáciai lépéseink sokszínű világát, a vizsgált négy év minden jelentős eseményét, az azokhoz kapcsolódó döntési dilemmák alaposan dokumentált elemzéseivel. A menetrend nem tervezhető részét a szovjet, majd orosz és a kelet-közép-európai átalakulás logikája és sokszor drámai eseménysora diktálta. Kisebbségi ügyben igen biztató volt

az EBEÉ 1990. június 5-6-án Koppenhágában rendezett külügyminiszteri szintű utóértekezlete, amely az ott elfogadott és rendkívül progresszív ajánlások középpontjába a kisebbségi kérdést állította. Arról is reményt keltően megállapodtak, hogy az egy évvel később Genfben összehívandó szakértői értekezlet feladata lesz a Koppenhágai Ajánlások kötelező konvencióvá alakítása. Az „európai megoldás” esélyét erősítette, hogy regionális szinten is – az ún. Quadragonaléhoz csatlakozóban lévő Csehszlovákia mint ötödik fél együttműködésével – közös kisebbségvédelmi javaslat készült az EBEÉ tervezett genfi értekezlete számára.¹⁰

A genfi szakértői értekezletet 1991. július 1-re hívták össze, a magyar delegáció vezetésével a miniszterelnökség politikai államtitkáráként engem bíztak meg. A magyar javaslatok legfontosabb pontjai a következők voltak: *„a nemzeti kisebbségeknek tényleges jogegyenlőségük érdekében, őket közösségként elismerve, speciális jogokat kell biztosítani. Az általuk lakott területek etnikai arányait nem szabad mesterségesen megváltoztatni, a közigazgatási egységek és a választókerületek kijelölésénél a hagyományos kereteket meg kell őrizni, illetve a kisebbségeket figyelembe vevő megoldásokat kell alkalmazni, a kultúra és az oktatás területén számarányukhoz igazodó pénzügyi támogatás a van joguk.”*¹¹ A záróközlemény nem lett semmitmondó, de korántsem volt ilyen tartalmas, a kollektív jogokat pedig nem ismerte el. Az eredmény ilyen alakulásában komoly szerepe volt annak, hogy ekkor robbant ki a délszláv háború, ami a figyelmet elvonta az eredetileg kitűzött céloktól. A történehez egy anekdotikus részlet is hozzátartozik: a nagy rutinú amerikai delegációvezető, Max Kampelman nélkül a konferencia három hét után teljesen eredménytelenül állt volna fel. A delegációk éjszakába nyúlóan, az utolsó napig egyeztettek a záródokumentum szövegéről, de nem voltak képesek megegyezni. Ekkor Kampelman hozzám fordult, azzal, hogy ez az egész tulajdonképpen csak Magyarország számára igazán fontos, ezért ő elkészít egy határozati javaslatot, azt mi ketten egyeztessük, és az eredményt ő másnap a záró plenáris ülés elé terjeszti, azzal, hogy közfelkiáltással fogadják el. A szöveg ilyenformán elkészült, kevés köze volt a hetekig vitatott részletekhez, de a forgatókönyv működött, és így mindenki elégedetten térhetett haza.

A többoldalú erőfeszítéseknek innovatív és távlatos magyar sikerre Antall József kezdeményezésére a Visegrádi együttműködés megalapítása volt. Ez, ahogy Jeszenszky írja, elsősorban a kisantant új-újászerveződésének az akkori magyar külpolitikát nyomasztó rémét volt hivatott egy jól megválasztott pillanatban elhárítani.¹² A kezdeményezés működőképesnek bizonyult, és az apályos időszakok ellenére az európai integrációban máig tágítja a magyar külpolitika mozgásterét.

Szerzőnk jelentős teret szentel a felbomló Szovjetunió és mindenekelőtt Ukrajna, valamint az új Oroszország irányába folytatott politikánknak, tényszerű és meggyőző érveléssel bizonyítva a balról jövő méltatlan és jobbról kapott nemzeti érdekeinkre nézve kártékony, összességében pedig alaptalan támadásokkal szemben, hogy ezzel a stabilitást, a jószomszédságot és Kárpátalján a magyar kisebbség létérdekeit eredményesen képviselhetjük.

Külön fejezet foglalkozik Jugoszlávia felbomlásának számunkra különösen kényes egyensúlyozást kívánó folyamatával. Nagy eredmény, hogy olykor válságos pillanatokat is átélve, itt is sikerült megtalálni azt az utat, ami a jugoszláv államból kiváló Szlovéniával és Horvátországgal baráti viszonyhoz vezetett, ugyanakkor a mindkettővel szemben álló Szerbiával is mindvégig megőrizte a párbeszédképességet.

A *Csehek és szlovákok válófélben* című nagyobb fejezet az önálló szlovák állam létrejötte körül kialakult intenzív és fordulatossá diplomáciai csatározásokról szól, amelyek számunkra különösen összetett feladatot jelentettek, mert a közvetlen szomszédságban megjelenő új állam nemcsak a határa teljes hosszában élő magyar kisebbség sorsa miatt volt kiemelten fontos, hanem a tengerikígyóként ránk tekeredett megoldatlan bős–nagyvarosi probléma miatt is. A nyugati politikusokban, és persze nálunk is, ezen túl, a kezdeti időkben nem is alaptalanul az önálló Szlovákia nemzetközi orientációja (Kelet vagy Nyugat?) is aggodalmakat vetett fel. A szlovák nép önálló államra való igényét természetesnek és az új világhelyzetben reálisnak tartottuk, de a kapcsolatok alakulásában rövid és középtávon kódolva voltak a korábbiaknál nagyobb nehézségek, különösen, ha a helyzetet az 1990-91-ben a kommunizmus alól felszabadult Csehszlovákiával kialakított kifejezetten jó együttműködés légköréhez hasonlítjuk. Mindezekről a kérdésekről, fejleményekről és dilemmákról rendkívül gazdag és árnyalt képet kapunk Jeszenszky Géza előadásában.

1993-ban került sor Szlovákia, Csehország és Románia Európa tanácsi tagfelvételének eljárására. (Csehszlovákia már tagja volt az Európa Tanácsnak, de a szétválás után az eljárást meg kellett ismételni.) Csehországgal nem volt problémánk, de Szlovákia esetében a különösen türelmetlen kisebbség- és magyarellenes, Magyarországot durván rágalmazó belső és külső propagandát folytató Mečiar-kormányról volt szó, a román politika pedig még mélyen a kommunista korszak nacionalizmusának fogságában élt. Az ügy kapcsán a magyar diplomácia kereste annak lehetőségét, hogy a felvételi kérelmek elbírálása során a kisebbségek ügyében az Európa Tanács érdemi, komoly követelményeket támasszon és ezeknek érvényt is szerezzen. A nemzetközi partnerek egy részében volt is erre hajlandóság, a végeredmény

azonban a többség ellenérdekeltsége és a folyamat elhúzódásából adódó többletfeszültségektől való félelem következtében a követelmények teljes felpuhulásához vezetett: mindkét szomszédunk megkapta az előlegezett bizalmat.

A külpolitika és diplomácia nehéz és kényes területén túl, alapvető jelentősége miatt a térségünk gazdasági kapcsolatainak rekonstrukciója érdekében tett (és a könyvben kellő súllyal bemutatott) intézkedések sorozata is részletesebb elemzést követelne. Ezzel kapcsolatban elég, ha arra emlékeztetünk, hogy John Maynard Keynes is – aki szakértőként egy ideig részt vett a Versailles-i békekonferencián – már 1920-ban publikálta azt a művét, amely világosan rámutatott a békerendszer újabb európai konfliktussal fenyegető súlyos gazdasági következményeire. Az Antall-kormány annak tudatában, hogy ezt a terhet a második világháború utáni fejlemények csak tovább súlyosbították, a rendelkezésére álló időben többek között új határállomások megnyitásával és a határokon átnyúló regionális együttműködések támogatásával igyekezett enyhíteni és a kibontakozás irányába az első érdemi lépéseket megtenni.

Jeszenszky Géza az elért eredményeket értékelve meglehetősen rezignált végkövetkeztetéshez jut. Mint írja, a fő céltól, „*a közös értékek tiszteletén alapuló nemzetközi jogrendtől bizony – szomszédainkkal együtt – elmaradtunk, de e célt, az egymással barátságban és szövetségben élő népek, Kossuth Lajos által »mosolygó jövőnek« megálmodott Közép-Európáját nem adhatjuk fel.*”¹³

Négy év kormányzás szomszédáspolitikai eredményei – a kétoldalú és nemzetközi megállapodások működését tekintve – az eredményesség szempontjából valóban elmaradnak attól, amit szerettünk volna. Különösen azért, mert a kötet címében is megjelenített vízió, a trianoni trauma orvoslása szempontjából legfontosabb partnereinkkel *akkor* nem sikerült, mert nem is sikerülhetett áttörést elérni. A szabad Magyarországnak a kötetben megelevenedő külpolitikai alapvetése azonban érvényes és folytatókra vár.

JEGYZETEK

¹ Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédáspolitikája a rendszerváltozás éveiben*. Osiris, 2016, Budapest. [Jeszenszky, 2016]

² Jeszenszky, 2016, 12.

³ Jeszenszky, 2016, 19.

⁴ A nemzeti kisebbségeket megillető szabadságjogok kiválóan rendszerezett összefoglalása a Friedrich Neumann Alapítvány szervezésében lezajlott négyéves kutatás eredményeit összefoglaló nyilatkozat 2000-ből, ami teljes mértékben összhangban van az Antall-kormány négyéves diplomáciájának a kérdésben képviselt érvrendszerével. A dokumentum jelentőségét fokozza, hogy a kérdést liberális alapállásból közelíti meg, de az egyéni jogoktól az egyesülési jogon keresztül végeredményben eljut a kollektív jogok létjogosultságának elismeréséig és az autonómia különböző formáinak, adott feltételek esetén a területi autonómia szükségességének kimondásáig. *Magyar Kisebbség* 2000. 3. sz.

⁵ Jeszenszky, 2016, 59-60.

⁶ Idézi Jeszenszky 2016, 56. Sáringer 114. sz. irat, 507–508.

⁷ Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet.

⁸ A Nyugat „meggyőzése” ez ügyben máig nem éppen teljes körű, de talán nem alaptalan a feltételezés, hogy a mi munkánk is benne van abban, hogy a kisebbségi kérdéssel foglalkozó liberális gondolkodók a 3. jegyzetben fennebb idézett Nyilatkozatba foglalt ajánlásaikban a nemzeti kisebbségek kérdésében a következő alapvető és lényeglátó megállapításokra jutottak: „a nemzetállamok gyakran »nemzetépítő« államok, melyek azonosságot feltételeznek ott, ahol az nem létezik, és túl gyakran az államgépezet és törvényhozás kényszerítő hatalmával visszaélve próbálják létrehozni ezt az azonosságot.” Továbbá a nemzetközi közösség és persze saját államaik részéről speciális kezelést kívánnak a „nemzeti kisebbségek, azaz saját nyelvvel és/vagy kultúrával, illetve vallással rendelkező közösségek, melyek lakhelyük történelmi lakosai. Ezek igen gyakran a nemzetközi határok újrarajzolásával válnak kisebbségekké, amikor lakhelyük egyik állam köteleiből egy másikéba kerül át; avagy olyan etnikai csoportok, amelyek különböző okokból nem alapítottak saját államot, ehelyett egy nagyobb, avagy több ország részét képezik. Természetesen ez a »klasszikus« kisebbségi helyzet, amelyikkel a kisebbségvédelem létező nemzeti vagy nemzetközi eszközeinek többsége foglalkozik.” „Az etnokulturális kisebbségekkel szemben a nemzeti, vallási vagy kulturális kisebbségek történelmileg megtelepedett közösségek; mi több, egy tőlük különböző többséggel rendelkező országba való beillesztésük általuk irányíthatatlan folyamatok következménye. Míg a bevándorlóktól méltán lehet elvárni az adaptációt, ez az elvárás teljességgel jogosulatlan olyan közösségek esetében, akik pusztán tovább élnek ott, ahol őseik is éltek, és akik gyakran kulcsfontosságú szerepet játszottak egy pluralista társadalom építésében. A többségtől való különbözőségüket biztosító vonásaik megőrzéséhez való jogukat semmilyen indokkal nem lehet megkérdőjelezni, következőképpen a többség bármilyen egyneműsítő kísérlete, illetve asszimilációs nyomása illegitim.”

⁹ Jeszenszky a 237–238. oldalon foglalkozik ezzel az üggyel.

¹⁰ A Quadragonale 1989-ben jött létre az akkor még különböző tömbökhöz és szövetségi rendszerekhez tartozó Ausztria, Magyarország, Olaszország és Jugoszlávia széles körű kormányzati, parlamenti és regionális együttműködési fórumaként. Jeszenszky, 2016, 82–84.

¹¹ A HTMT által készített Záródokumentum-tervezet (1991. június 11.). Jeszenszky, 2016, 145.

¹² Jeszenszky, 2016, 119–133.

¹³ Jeszenszky, 2016, 366.

A ZSIDÓSÁG HELYZETE A RÁKOSI-KORSZAK ELSŐ FELÉBEN

Petri László

Ezen tanulmány célja, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassa, milyen hatások érték a Rákosi-korszak első felében (1948 és 1953 között) a zsidó szervezeteket és az egyes embereket. Főként azon könyvekre, kiadványokra összpontosítottam, amelyekben a zsidóság helyzetére is utalást tesznek. Külön kitérek az ötvenes évek eleji kitelepítésekre, melyek zsidó aspektusának máig vannak feltáratlan területei. Ebből a szempontból megnehezíti a kutatást, hogy a kitelepítés és a kirekesztés nem vallási alapon történt, jóllehet a kitelepítettek ötöde zsidó származású volt.¹

Számos forrás máig nem felderített, feltehetően vannak olyan zsidó családok, akik nem kerültek fel a kitelepítettek listájára, mert sikerült mentességet szerezniük. Ugyanakkor rájuk is vonatkozhatott a későbbi megkülönböztetés, jogfosztás.

A háború utáni helyzet

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a korszakban történekről, érdemes röviden feleleveníteni, hogyan alakult a zsidók helyzete a holokauszt után. Arányait tekintve a budapesti zsidó lakosság 40 százaléka és a vidéki zsidóság 75 százaléka esett áldozatul a háborús népirtásnak². A holokauszt – trianoni határokon belüli – túlélőinek számát a kutatók általában 190–220 ezer főre becsülik.³ A holokausztot követő időszak nagymértékű változást hozott a túlélők életében. A háborút követően az Ideiglenes Nemzeti Kormány 200/1945. M. E. (1945.03.17.) rendeletének 1.§-a hatályon kívül helyezte a zsidótörvényeket és rendeleteket. A törvényhozás az 1946. évi XXV. törvényben segélyalap megalkotásáról rendelkezett, de ezzel nem teremtette meg az újrakezdéshez szükséges feltételeket.

A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselőlete 1946. július 1-je és október 31-e között végzett felmérésében kimutatást készített a zsidóság szociális helyzetéről, mely szerint a magyarországi zsidóság 81 százaléka szorult valamilyen formában segélyre. A rászoruló túlélőket főként

az amerikai JOINT (American Jewish Joint Distribution Committee) támogatta. A háború előtt a zsidóság gazdasági elitje a fővárosban élt. Egy 1948-ban végzett kutatás eredményeképp megállapítható, hogy ez a gazdasági elit szinte teljesen eltűnt.⁴ Ugyanez a kutatás azt is megállapítja, hogy a vizsgált zsidó népesség egyhatodának ruhasegélyre volt szüksége, s hogy egy keresőre több eltartott jutott zsidó háztartásokban, mint az azonos szegmenshez tartozó nem zsidó háztartásokban.

Magyarország a háborút követő években a holokauszt korai dokumentációja és feldolgozása, szemléletmódja tekintetében „Lengyelország, Franciaország mellett Európa élvonalához tartozott”⁵.

Társadalmi szempontból vegyes képet mutat a zsidóság számára a holokauszt utáni Magyarország. Miközben olyan állami hivatalok betöltésére nyílt lehetőség, amelyektől korábban jórészt el voltak zárva, megszűnt az üldöztetés, de továbbra is érzékelhető volt az antiszemitizmus. 1946. február és július között több magyar városban voltak antiszemita jellegű megnyilvánulások és atrocitások, így például: Ózdon, Sajószentpéteren, Szegváron, Kunmadarason, Diósgyőrben, de nagyvárosokban is: Budapesten, Szegeden, Debrecenben.

A legtöbb dokumentum a kunmadarasi pogromról maradt fent. 1946. május 20-ára tűzték ki Nagy János leventeoktató tárgyalását Karcagon. A per koronatanúai a kommunista párttitkár és felesége voltak. Nagyszámú embertömeg kísérté el a tanítót. Emiatt elhalasztották a tárgyalást. Hazafelé a tömeg összetalálkozott a koronatanúkkal és más kommunis-tákkal is. A tömeg így fogadta őket: „Megálljatok rohadt demokráciások, a zsidó népbíróság bérencei, zsidóbérencek, most nem lesz népbírósági tárgyalás”!⁶ Ekkor tettelegesség még nem történt, de később a helyi szociáldemokrata párt titkárát (kicsalták a házából és) összeverték. A sértett így számolt be erről: „Csak amikor már öt fogam a kezemben maradt jöttem rá, hogy nem mint szocialistát vernek, hanem mint zsidót”.⁷ Másnap a templomtéren a helyi zsidók épp zsinagógájuk felavatására készültek, amikor megtámadták őket. A tömegverekedés során két zsidót megöltek, tizenöt zsidó megsebesült, több zsidó üzletét és lakását kifosztották. Az elkövetők szegény, egyszerű, politikailag tudatlan parasztemberek voltak.

Az egyes pogromokhoz vezető tömeghangulat kiváltásában leggyakrabban a kommunista pártot terheli a felelősség. A kommunista pártot elítélő tanúbizonyságok a kommunisták politikai ellenfeleitől származnak, sokszor az „emigrációs kényszer és a hidegháborús propaganda”. A kommunista párt tömegbázissal nem rendelkezett, a tagfelvételi politikájuk – háttérben a vörös hadsereg adta támogatással – megengedőbb volt a „kisnyilasok” befogadásával, mint a többi párt.⁸

A fiatal, zsidó származású, cionista múlttal rendelkező Aczél György ekkor a kommunista párt zempléni titkára. 1946-ban egy ízben így szólt az általa összehívott zempléni zsidókhoz: „*ha nem akarják örökké az antiszemitizmust, hagyják abba a falu fölforgatását, hogy hol van a hokedlijük. Ha itt akarnak élni, akkor békét kell kötni az emberekkel*”.⁹ Ez a példa jól szemlélteti, hogy a probléma gyökere milyen mélyen van, s azt, hogy az egyes közösségekben mi gerjesztette az indulatokat.

A háborút követően Budapesten gyorsan felálltak a hitközségek, a Magyar Izraeliták Országos Irodáját (neológ) Stöckler Lajos, míg az Ortodox Hitközségek Központi Irodáját Kahán-Frankl Samu vezette. Stöckler Lajos 1944 júliusától a Zsidó Tanács tagja, később a nyilas hatalomátvételt követően tényleges feje, a nevéhez fűződik a gettó élelmészének megszervezése. Kahán-Frankl Samu a háború előtt is az ortodoxok elnöke volt, 1944. március 21-től volt tagja a Zsidó Tanácsnak. Magyarországon 1946-ban 102 neológ hitközség, 146 ortodox hitközség és 15 status quo hitközség működött. 1949. december 29-én született meg a döntés a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség és a Magyar Izraeliták Országos Irodája (Pesti Izraelita Hitközség) egyesüléséről. A közgyűlésen a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke, Stöckler Lajos elmondta, hogy „*a felekezeti élet átalakulása küszöbön áll, az átalakulást elsősorban a felekezet és az állam közötti viszony megváltozása teszi szükségessé*.”¹⁰

A kivándorlás mint lehetőség

Az átélt borzalmakat követően joggal merült fel sok túlélőben a kivándorlás kérdése, ugyanakkor sokan bíztak a kommunista pártban, amely teljes egyenjogúságot hirdetett. A zsidóság vezetői 1946 februárjában megbeszélést folytattak egymással, ahol Groszman Sándor így fogalmazott: „*a zsidóság döntő többsége a kivándorlás mellett fog dönteni, ha nem politikai, akkor lelki okok miatt. A fiatalok nem akarnak a halottak árnyékában élni*.”¹¹ Ebben az időszakban minden korábbi mértéket meghaladva jelentkezett a cionizmus eszmeisége. (Novák Attilánál olvashatjuk, hogy a cionizmus nehezen vert gyökeret Magyarországon, ennek okát ő a nagyfokú asszimilációban látja, s abban, hogy a zsidók alapvetően magyarnak vallották magukat. A szerző azt boncolgatja, hogy a háborút követően megváltozott a helyzet, az átélt borzalmak következtében többen voltak, akik a haláltáborokból nem kívántak Magyarországra visszatérni. A túlélőknek új szellemiséget adtak a cionista szervezetek, melyek ebben az időben egyszerre több síkon működtek. A cionista szervezet elsődleges célja volt minél több embert eljuttatni a brit fennhatóság alá tartozó Palesztinába,

a későbbi Izraelbe.)¹² A cionista szervezetek jelentősége leginkább abban mérhető, hogy taglétszámuk 1946 tavaszán elérte a 28 ezer főt.¹³ Magyarország a II. világháborút követő hónapokban az egyik legfontosabb tranzitállomásnak számított a Palesztinába vezető úton. Ennek megfelelően az első *sliachok* (cionista mozgalmak küldöttjei) már 1945 nyarán megérkeztek Magyarországra, azzal a céllal, hogy megszervezzék a kivándorlást Palesztinába. Ezen akciókban a szervezési feladatok a *sliachokra* hárultak, de határátlépéseknél vagy egyéb külföldi nehézségek esetén igénybe vették az adott országban tevékenykedő cionista szervezet segítségét. Kezdetben a Budapest–Sopron–Wiener Neustadt (vagy Bécsújhegy) útvonalon hagyták el az országot az alijázók, de 1945 őszén létrehoztak egy másik útvonalat is, amely Szabadka érintésével Zágrábra tartott.¹⁴ A magyar hatóságok feltehetően tudtak az illegális határátlépésekről, de kezdetben szemet hunytak felettük. Az okot abban kereshetjük, hogy Sztálin ekkor még bízott abban, hogy a létrejövő zsidó állam a szövetségese lesz. Ugyanakkor 1946-ban az ÁVO hamis vádak alapján több olyan polgárt letartóztatott, akik aktív szerepet vállaltak a kivándorlás lebonyolításában. Célja az volt, hogy a szabadon bocsátásuk fejében a cionista szervezettől 200 000 dollárt csikarjon ki.

Magyarországról 1945-től legtöbben Palesztinába mentek, de sokan választották úti célul az USA-t, Kanadát, Ausztráliát, illetve Nyugat-Európa országait. 1945–49 között 20–25 ezer zsidó hagyta el az országot.¹⁵ Tették ezt az utolsó pillanatban, mert mint látni fogjuk, a diktatúra kiteljesedésével ez teljesen lehetetlenné vált. Az „*itthon maradt*” zsidók száma egyébként az 1949-es népszámlálási adatok alapján 138 072 fő volt.¹⁶

A Rákosi-rendszer kiépülése

A kommunista ideológiából eredően hivatalosan az egypártrendszerben minden vallási-etnikai megkülönböztetés eltűnt. Így a zsidósággal kapcsolatos kérdések sem léteztek többé, tabuvá váltak. Megszűntek azok a viták, melyek áthatották a háború utáni koalíciós időszakot. Az adott időszak alatt tabukérdésnek számított a holokauszt is. Jól példázza ezt, hogy míg 1945–48 között évente körülbelül 300 publikáció jelent meg a témában, addig 1949–1955 között ez a szám nem éri el az ötöt.¹⁷

A közösségi emlékezet ápolása felemás képet mutat. A kommunista hatalom a korábbi uralkodó osztályok által elkövetett vélt, vagy valós bűnökre folyamatosan emlékeztetett, de a holokausztra csak alig. Annak emlékét csak a zsidó közösségeken belül lehetett ápolni.¹⁸

A diktatúra kiépülését követően a kivándorlás szinte teljesen lehetetlenné vált. Az ÁVH 300 cionista hivatalos kivándorlását akadályozta

meg 1948 végén, elengedésükért cserébe Jacobson – a JOINT magyarországi igazgatója – egymillió dollár értékben gépeket vásárolt az államnak. Ezt követően, 1949-re lényegében egyedüli lehetőségként az illegális kivándorlás kínálkozott az ország elhagyására. Kivételt képez ez alól az 1949. október 20-án a magyar és izraeli kormány között létrejött egyezmény, mely alapján 3000 fő kivándorlását engedélyezték. A kivándorlás 1950 áprilisában kezdődött meg, de a két ország közti viszony megromlása miatt csak 1953 novemberében indult útnak az utolsó csoport.¹⁹ A cionista szervezet még a betiltása előtt előkészített egy nagyszabású akciót, melynek keretében 1949. május 1-jéig mintegy 500 fiatal illegális kivándorlását szervezték meg. Amikor látszott, hogy a létrejövő Izrael Állam nem a szovjetek érdekkörébe fog tartozni – feltehetően Sztálin parancsára –, minden cionista szervezetet betiltottak. A Magyar Cionista Szövetség 1949. március 13-án szűnt meg, ekkor 42 984 tagja volt (egy évvel korábban még 37 000 tagot számlált).²⁰ A Cionista Szövetség megszűnését követően a hitközség lapja, az *Új Élet* megszüntette az Izraellel foglalkozó rendszeres rovatot.

A kommunista politika a totális uralomra törekedett, közvetlen nyomás alá helyezték a hitközség vezetőit, a fontosabb pozíciókat a párthoz hűséges káderekre bízták. 1949 nyarán megalakult a hitközség kommunista alapszervezete, melynek elnöke Benedek László, a Zsidókérdés Igazgatója lett.

A Rákosiéknak nem tetsző egyes társadalmi rétegek kirekesztése folyamatosan, szisztematikusan történt. A rendszer ellenségeiként megbélyegzettek – köztük az 1945 előtti vállalat- és gyártulajdonosokat, és azok menedzsmentjének tagjait – eleinte (1949-től) a nyugdíjuktól, 1950-től – főként a fővárosban – a lakásuktól fosztották meg, közülük került ki a kitelepítettek jelentős hányada.²¹ Gyarmati György így fogalmaz erről a könyvében *„Utóbbiak között többen voltak a náci koncentrációs táborok túlélői: akkor a zsidóságuk miatt váltak megbélyegzette, a kommunista rendszerben pedig – a burzsoá szó osztályharcos eltorzításával – „burzsuj”, kizsákmányoló voltuk miatt.”*²²

Hitélet a Rákosi-korszakban

Elvieken az állam biztosította a szabad vallásgyakorlást, de a valóság teljesen más képet mutatott. 1949-ben Magyarország népességének 67,8 százaléka római katolikus, 21,9 százaléka református, 5,2 százaléka evangélikus, 2,7 százaléka görög katolikus, 1,5 százaléka pedig izraelita (133 682 fő) volt.

A második világháború után az egyházakkal szembeni első intézkedésnek az 1945. évi földosztás tekinthető, majd 1946 nyarán Rajk László

belügyminiszter utasítására kezdték feloszlatni a katolikus szervezeteket. Az egyházi iskolák államosítását az 1948. június 16-i törvény alapozta meg: államosították a felekezeti iskolákat, ennek során 5707 általános, illetve népiskolát, 113 gimnáziumot és közel száz tanítóképzőt, illetve líceumot. Az államosítás ellen leginkább a katolikus egyház tiltakozott, melyről az akkori sajtó a „klerikális reakció ármánykodásaként” tudósított. Mindszenty József esztergomi bíboros-érsek a kezdetektől felszólalt a társadalmi átalakulás ellen, nyíltan és élesen kommunistaellenes volt. Emiatt a politikai rendőrség 1945-öt követően célkeresztbe állította. Az iskolai államosítások elleni tiltakozása miatt a kommunisták és Rákosi Máttyás is folyamatosan támadták a bíborost, de a letartóztatásától ekkor még tartózkodtak. Sikerült viszont félreállítani, lemondásra kényszeríteni – a szintén tiltakozó – Ravasz László református püspököt.

Ordass Lajos evangélikus püspököt – koholt vádak alapján – két évre bebörtönözték. Rákosi ezzel párhuzamosan próbálta elérni, hogy Mindszenty József vonuljon emigrációba, vagy menjen a Vatikánba. Ezen cél érdekében több ízben menesztett küldötteket a Vatikánba, hogy érjék el azt, hogy a bíborost bízzák meg szentszéki szolgálattal. Az 1950. évi 34. számú törvény értelmében „*A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye megszűnt*”. Ezzel megszüntették az összes szerzetesrend működését, kivételt képeztek ez alól azon rendek, melyek tagjai a fennmaradt katolikus egyházi iskolákban láttak el szolgálatot²³.

1948 decemberében kötötték meg a zsidó felekezet és a magyar állam közötti szerződést. Ebben a megállapodásban számos kérdéssel foglalkoztak, amelynek eredményeképpen sok feladat elvégzése ellehetetlenült. Államosították az iskolákat, mely jelentős érvágás volt a zsidóság számára, hiszen ezen intézmények a zsidó közösségi élet színterének számítottak. eltörölték a kötelező héber oktatást, utoljára 1949-ben lehetett héberből érettségizni. Ezt követően intézményes keretek között csak a Rabbiképzőben tanítottak hébert. Megszűnt a kötelező hitoktatás is, mely szintén jelentős kárt okozott, nemcsak a vallás ismeretanyagának átadása, hanem a zsidó tudat fejlesztése szempontjából is. Láthatjuk, a kommunista hatalom arra törekedett, hogy megszüntesse a zsidóság újjáéledt felekezeti és civil intézményrendszerét. A zsidó identitást évezredek óta a vallás révén tudta megőrizni a zsidóság, a kommunisták vallás elleni fellépése jelentette rájuk a legnagyobb veszélyt. A kommunisták vallásellenessége az antiszemitizmus új típusát jelentette. A zsidó kiadványok közül csak a hetilapként megjelenő *Új Élet* maradhatott életben, de ez is egyre csökkenő oldalszámban, egészen 1953-ig, amikortól papírhányra hivatkozva havonta egyszer jelenhetett meg. A következő lépés az addig három vallási irányzat egységesítése volt. A kommunisták nem

kívántak egyszerre több zsidó szervezettel egyeztetni, számukra a leegyszerűbb volt, ha csak egy szervezettel kell leülni tárgyalni. Emiatt kötelezték a zsidó felekezeteket az egyesülésre. 1950. február 20-án 234 küldött (170 neológ, 52 ortodox és 12 status quo) kétnapos gyűlés keretében létrehozta az új, egységes országos szervezetet, melynek neve Magyar Izraeliták Országos Központja (MIOK) lett. A szervezet három szintre tagolódik, legmagasabb szinten a MIOK, a legfelsőbb hitfelekezeti hatóság, melynek neve Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága (MIOIB) és a Magyar Izraeliták Országos Irodája helyezkedik el. A középső szinten a községkerületek és szerveik (Budapest, Győr, Kaposvár, Debrecen, Pécs, Szeged és Miskolc), a legalsó szinten az egyes hitközségek találhatóak. Ezáltal megszűnt az Autonóm Orthodox Központi Iroda önállósága. A MIOK elnökének Stöckler Lajost választották meg. Az egységesítési folyamat 1950 szeptemberében ért véget, amikor megalakult a Budapesti Izraelita Hitközség (külön ortodox tagozattal), majd pedig ezen év októberében felálltak a községkerületek is. Az ekkor létrejövő új rabbisági szabályzat 25. paragrafusa kimondja, hogy „*a rabbi nem tarthat olyan hitszónoklatot, melynek tartalma vagy felfogása ellenkezik a magyar állam politikai, gazdasági vagy társadalmi rendjével és szellemével.*” Ez az idézet jól szemlélteti, hogy teljessé vált a totális állami befolyás a zsidóság maradék intézményeire. (Győri Szabó Róbert joggal teszi fel a kérdést: a behódoláson kívül volt-e más lehetőségük a rabbiknak, illetve a zsidó szervezetnek? Erre a kérdésre Csorba László azt válaszolja, a zsidó szervezetek vezetői tudatosan, átgondoltan választották a hatalom kiszolgáltatását, mint a legjobb választást. Győri Szabó szerint a totalitárius rendszerben az ellenállásnak nincs lehetősége, de a zsidó vezetők a vallásra összpontosító, a vallási intézményrendszert megőrző választása „reálisnak mondható”. Kovács András ezzel szemben azt gondolja, hogy a korabeli zsidó vezetés a „zsidóság életét befolyásoló esetekben” túlmént minden határon a lojalitással kapcsolatosan.)²⁴

Budapestiek kitelepítése a Rákosi-korszakban

A kitelepítések kezdete a Magyar Dolgozók Pártjának 1951. év eleji üléséhez köthető. Rákosi itt fejti ki, hogy az éberség fokozására és a tőkés rendszer maradványaival kapcsolatos harcra fokozottan figyelni kell. Ezt követően rövid idő alatt megszületett a határozat, melyben kimondták, hogy a nemkívánatos személyeket vidéki kényszerlakhelyekre és kényszermunkahelyekre kell szállítani. 1951. május 21-e és július 18-a között 12 704 főt telepítettek ki Budapestről. A kitelepítetteket fokozatosan szállították el, az első héten 50 családot, majd a végén heti 280–300 családot. A kitelepítések határozatai ellen fellebbe-

zést lehetett benyújtani, melyet 24 órán belül, a kézbesítés napján elbíráltak.²⁵ A történészek véleménye megoszlik arról, hogy összesen hány főt telepítettek ki ebben az időszakban.

A kitelepítettek között körülbelül 20 százalékra tehető a zsidók aránya.²⁶ Mivel a kitelepítések nem faji, vallási alapon történtek – ezek a kategóriák a hatalom számára tabunak számítottak –, emiatt nehézséget okoz a kitelepített zsidók számának pontos meghatározása. Néhány ezer budapesti zsidó kitelepítése azt jelentette, hogy szinte valamennyi zsidó család ismert olyat, akit kitelepítettek. Ez hét évvel a holokauszt után félelmet keltett a zsidóság körében. A hitközséget panaszos levelek árasztották el, melyben kérték a közbenjárásukat a kitelepítési határozat érvénytelenítéséhez. A hetvenéves Gábor Vilmos ezt írja kérelmében: „... annak idején az I. világháborúban katonai kötelességemet jól teljesítettem... Utalok arra is, hogy 1944-ben a nyilasok üldöztetése folytán sokat szenvedtem, összes fogamat kiverték puskatussal... Feleségemet annak idején Auschwitzba deportálták családjával együtt...” Vagy egy másik visszaemlékező így fogalmaz: „Előadom, hogy munkáscsaládból származom, édesapám ugyanis gyári munkás volt... 3 évig munkaszolgálatos büntetőszázadban teljesítettem szolgálatot, majd deportálás következett Dachauban. Családomat a fasiszták kiirtották, nevezetesen fivéremet, húgomat, sógoromat... Szakszervezeti tag vagyok, azon kívül tagja vagyok a Magyar–Szovjet Társaságnak... Kérem a kitiltó határozat visszavonását, hogy a demokratikus Magyarország felépítése érdekében továbbra is munkálkodhassak a szocializmus felé vivő úton.”²⁷ A számos beadvány alapján Stöckler Lajos hitközségi elnök több esetben próbált eljárni, de mindannyiszor közölték vele, hogy a határozatok visszavonására nincs lehetőség. Egy ízben Stöckler levében fordult Kossa Istvánhoz, az Állami Egyháziügyi Hivatal elnökéhez, aki így válaszolt „... szó sem lehet arról, hogy itten összehasonlítsák a mostani kiköltöztetést a fasiszták által végrehajtott deportálásokkal. Itt nemcsak a családfejt vihet magával 500 kg súlyt a holmijaiból, hanem még családtagonként 250 kg-ot. Azonban az itt maradt holmijukat az Állami Bizományi Áruház pontosan leltározza, értékesíti, és a tulajdonos kezeihez kifizeti. Az, ami döntő érv, mindenki előre kijelölt lakásba költözik, méghozzá nem is akármilyen lakásba, hanem a falu környékének legszebb lakásai-
ba. Főleg pedig azt kell megértetni mindenkivel, hogy itt nem a dolgozó emberről van szó, hanem volt nagybirtokosokról, kapitalistákról és kizsákmányolókról és a jelenleg élőködő elemekről. Aki a két eljárást összekeveri, az ezt csak tudatosan teheti, mert a két eljárás közti különbség a legegyszerűbb emberek előtt is világos”.²⁸ Néhány esetben azt sikerült elérni, hogy engedélyezték a hitközségnek segély folyósítását egyes vidékre kitelepítettek számára.

A hitközség és a zsidóság vezetői ebben az időszakban teljes mértékben kiszolgálták a rezsimet. Kovács András szerint a „zsidó hitfelekezettel szem-

beni represszív pártállami politika semmiben sem különbözik a többi vallásfelekezettel folytatott politikától".²⁹ Ezt bizonyítja az is, hogy elutasították az evangélikus felekezet javaslatát, miszerint közösen tiltakozzanak a kitelepítések ellen. A hitközség minden fórumon kinyilvánította, hogy egyetért a rendszer ellenségeinek a kitelepítésével.³⁰ Tagadta, hogy ennek bármi köze lenne a zsidósághoz. Mindeközben a nyugati sajtóban hatalmas felháborodást keltett a kitelepítés, tiltakozott az amerikai zsidóság és Izrael is. Az izraeli sajtó a „kisnyilasok garázdálkodásáról” cikkezett. Izrael Állam próbált hivatalosan is lépni a kitelepített zsidók ügyében, felajánlotta, hogy az „osztályidegen” elemeket befogadja. A magyar válasz a teljes elutasítás volt.³¹ A hazai zsidó vezetők a világ közvéleményét arról tájékoztatták, hogy soha ilyen jó dolga nem volt még a zsidóságnak Magyarországon. Azt állították, hogy egyetlen zsidót sem azért telepítettek ki, mert a felekezet tagja, hanem azért, mert részese és kiszolgálója volt a Horthy-rendszernek. (Az *Új Élet* 1951. július 19-én címdalán közli *A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozatát*. A nyilatkozat kelte 1951. július 15. Feltűnik, hogy a magyarországi zsidóság öt különböző szerve – pl.: Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága, Magyar Izraeliták Rabbitanácsa, Magyar Izraeliták [ortodox] Rabbitanácsa stb. – nevében a vezető testület tagjainak a nevét is megjelenítették. A magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága és a két Rabbitanács július 15-én együttes ülést tartott, amelyen egyhangúlag elfogadták az alábbi nyilatkozatot: a nyilatkozat a „nyugati rágalmakra” adott válasz volt. „Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidóüldözésnek tüntessék fel, hogy ily módon igyekezzenek külföldi hittestvéreink előtt népi demokráciánk tekintélyét aláásni, jó hírnevét csorbítani... Vonatkozik ez a tiltakozás és visszautasítás Izrael állama magyarországi képviseletének állásfoglalására és tevékenységére is. [...] kinyilatkoztatjuk: a magyar zsidóság hűséggel áll a népi demokráciánk mellett, amely több évtizedes elnyomatás, üldöztetés után, a békés, szabad életet biztosítja számára.”³²) Feltehetően politikai okokból telepítették ki Rudas Pál családját is, aki így nyilatkozik: „Az apai nagyanyám Sonnenfeld Júlia félig olasz, félig felvidéki zsidó család sarjaként látta meg a napvilágot. Apja jól menő magkereskedő volt... A nagyanyám, akit apám családjával együtt kitelepítettek, végül összetörve a sárospataki ideggyógyintézetben halt meg ... agyvérzésben, 79 éves korában”.³³

Koncepciós perek a Rákosi-korszakban

A korszak második felében Magyarországon is folytatódtak – szovjet mintára – az 1947-ben megindult koncepciós perek. 1949 után az első ilyen, koholt vádak alapján szervezett per a Rajk-per volt. Ezen perek esetében a hivatalos álláspont szerint nem a zsidó származás döntött ar-

ról, hogy valakit bíróság elé állítanak-e vagy sem. Mindenesetre elmondható, hogy a környező országokban és Magyarországon is számos zsidó származását állították bíróság elé. 1952-53 folyamán a Szovjetunióban is számtalan per volt, és ebben az időszakban kezdték el az orvospereket is.³⁴ 1953. január elején letartóztatták az ÁVH főnökét, Péter Gábort és más állami vezetőket is, ezzel párhuzamosan őrizetbe vettek több zsidó vezetőt is, például Stöckler Lajost, a hitközség elnökét és az orvos, kórházigazgató, párttitkár dr. Benedek Lászlót. A letartóztatott zsidó vezetőket két csoportra osztották, egyik az orvosok csoportja, melynek fővádlottja dr. Benedek László volt. Azzal vádolták őket, hogy az amerikai Jointtal és Izrael Állammal közösen Rákosiék életére törnek. A másik csoportot a „Gestapóval kollaboráló, Wallenberget meggyilkoló Zsidó tanács tagjai alkották”³⁵, melynek fővádlottja Stöckler Lajos lett. Rákosi a nézeteit az MDP 1953. februári vezetőségi ülésén fejtette ki, melyből megtudhatjuk, csalódott a zsidókban, akik kezdetben szimpatikusak voltak számára, de miután kiderült, hogy lényegében „az amerikai imperializmus pártolói”, elfordult tőlük. Rákosi így fogalmazott a vezetőségi ülésen: „[...] az ő kapitalizmusra szabott világnézetük nem passzol a népi demokráciákkal, és lassanként szembekerültek a Szovjetunióval.” Máshol erről beszél „[...] most derült ki, hogy az a Stöckler, aki a Budapesti Zsidó Hitközség elnöke volt és azelőtt pedig Gestapó-kém volt, [...] bekerült a kommunista pártba, a Magyar Dolgozók Pártjába”.³⁶ Kifejtette, hogy a velük szemben való fellépés nem antiszemitizmus. Szerinte a rendes zsidó, aki a „népi demokrácia híve és támogatója”, ezután is megbecsült tagja lesz az országnak.

Sztálin 1953. március 5-i halála után megváltozott a helyzet. Egy ideig a cionista perek előkészületei még folytatódtak, hiszen bizonytalan volt, milyen politika következik Moszkvában. Miután április végére eldőlt, hogy politikai fordulat következett be a Szovjetunióban, Rákosiéknak fel kellett adni a cionista perek előkészületét. Ennek hatására a bebörtönzött emberek többségét szabadon engedték, de Péter Gábor és szűkebb köre továbbra is fogságban maradt. Őket 1953. december 24-én ítélte el a budapesti hadbíróság, de nem a kémtevékenység miatt, hanem hűtlenség, halált okozó súlyos testi sértés, hatalommal való visszaélés stb. vádjával, tehát olyasmikkel, amelyeket feltehetően el is követtek. A zsidó vezetők többségét szabadon engedték. Szabadulása után Stöckler Lajos próbálta visszaszerezni korábbi pozícióját, de nem járt sikerrel. Engländer Tibor illegális cionista csoportját szintén januárban tartóztatták le. Engländer lett a fővádlott. Őt négy hónapig tartották fogva, ítéletet 1953. júliusban hoztak, a csoport tagjait egytől négy évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. Engländert, a fővádlottat négy évre ítélték el fegyverterjesztésért

és rendszer elleni izgatásért. A fellebbviteli tárgyaláson két évre mérsékeltek a büntetését, 1954. december végén szabadult.

Összefoglalva, a magyarországi cionistákat két nagy hullámban semmisítették meg: 1949-ben a legális, majd 1953-ban az illegális szervezeteket. Ezzel felszámolták Magyarországon a még létező cionista mozgalmat.

Nagy Imre 1953. július 4-i miniszterelnöki kinevezése enyhülést hozott, számos politikai fogoly ezeknek a változásoknak köszönhetően ismét elnyerte szabadságát. A kitelepítetteket 1953 őszén szabadon engedték, de sokan közülük ezt követően sem telepedhettek le Budapesten, nem kapták vissza az elvesztett vagyont, nem rehabilitálták őket.

(A felhasznált irodalom listájával kiegészített írás honlapunkon is olvasható.)

JEGYZET

¹ Lásd Csorba László: *Izraeli felekezeti élet Magyarországon a vészkorszaktól a nyolcvanas évekig*, megjelent a *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. MTA Filozófiai Intézet, 1990, Budapest, [Csorba, 1990], II. kötet 127. és Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Gondolat Kiadó, 2009, Budapest [Győri Szabó, 2009], 171.

² Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, 2001. Budapest, 581.

³ Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája – A holocaust Magyarországon*, Belvárosi könyvkiadó, 1997, Budapest. 1247.

⁴ Karády Viktor: *Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére*, 49. In: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Magyar Füzetek kiadása, 1984, Párizs [Karády, 1984].

⁵ *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2013. 53. szám 212–213. Laczó Ferenc Regina Fritz: *Nachkrieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*. című könyvét mutatja be. http://www.academia.edu/5646525/Regina_Fritz_Nach_Krieg_und_Judenmord_Ungarns_Geschichtspolitik_seit_1944_Gottingen_Wallstein_2012_

⁶ BM TI Belügyminisztérium Történeti Irattára, V56032-re hivatkozik Győri Szabó, 2009

⁷ Sandeisky Éva: *Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós időszakban. Századok*, 1992/2 és Pelle János: *A mezítlábas vérvád. Kunmadarasi pogrom. 2000, 1990/7-8*. Erre hivatkozik Győri Szabó, 2009, 139.

⁸ Karády, 1984, 47.

⁹ Révész Sándor *Aczél és korunk* című könyvéből, Sík kiadó, 1997, Budapest, 30. – idézi Győri Szabó, 2009, 122.

¹⁰ *Új Élet*, a Magyar Zsidóság lapja, 1950. január 5. címlapon *Nyolcvan esztendő után ismét egységes a magyar zsidóság* címmel adta tudtul az újság az egyesülést, mely megpecsételte a hazai ortodoxia jövőjét.

¹¹ Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény XXXIII-3 2d. 14t. 6–7. 1943. február 6.

¹² Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Múlt és Jövő Kiadó, 2000. Budapest [Novák, 2000], 13. Karády, 1984, 97., itt elmondja, hogy a cionista mozgalom alaplogikája a kivándorláshoz vezetett, még azon zsidók esetében is, akiktől ez a gondolat távol állt.

¹³ Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény, XXXIII-5-a 1d. 23t. 1946. március 23.

- ¹⁴ Novák, 2000, 36.
- ¹⁵ Csorba, 1990, II. kötet 126.
- ¹⁶ A lakosság száma 9 207 799 fő volt, a zsidók aránya ebben az évben 1,5% – *Statisztikai Szemle*, Budapest, 1951. 03. 197.
- ¹⁷ Győri Szabó, 2009, 160.
- ¹⁸ Regina Fritz: *Nachkrieg und Judenmord. Ungarns Geschichtspolitik seit 1944*, Wallstein Verlag, 2012, Göttingen. 236.
- ¹⁹ A forrás a MOL XIX. J-1-k Izrael Ált. 12. doboz, 29. tételből származik, mely Győri Szabó, 2009, 199. oldalán található lábjegyzetben található. Ezzel szemben Csorba László úgy tudja, hogy 1950–56 között mindössze 1300 magyarországi zsidó települt át a zsidó államba. Csorba (1990b), 126.
- ²⁰ Kiszely Gábor: *ÁVH – egy terrorszervezet története*, Korona kiadó, 2000, Budapest. 290–291.
- ²¹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak*, Ábtl-Rubicon, 2013, Budapest [Gyarmati, 2013], 249.
- ²² Gyarmati, 2013, 249.
- ²³ Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*, Rejtjel kiadó, 2005, Budapest, 50.
- ²⁴ Győri Szabó, 2009, 165. és Csorba 1990, 131.
- ²⁵ *Haramiák és emberek szerk.: Hantó Zsuzsa, Pytheas kiadó, 2013, Budapest, 352. (Belügyminisztérium Zárójelentése 1951. július 23.)*
- ²⁶ Konkrét számot senki nem tud mondani, szerzőnként eltérő adatok olvashatóak, „a kitelepítés viszont, külföldi becslés szerint mintegy 20 ezer zsidót érintett” olvasható – Csorba, 1990, II. kötet 127., ezzel szemben „mértékadó becslések alapján a kitelepítettek 15–20%-a volt zsidó” olvasható Győri Szabó, 2009, 171.
- ²⁷ MOL XXXIII-5/b, 2 doboz, 33. tétel, Kitelepítések elleni panaszokra, 1951-52. ez szerepel Győri Szabó 2009, 171-172. hivatkozásánál.
- ²⁸ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig*, Kalligram, 2012, Pozsony, 1004.
- ²⁹ *Múlt és jövő*, Budapest, 2003/3., 17. Csorba, 2009 könyvében arról számol be, hogy a hitközség vezetői testülete, hasonlóan a más felekezetekéhez, olyan emberek lehetnek, akiket a rendszer elfogadott.
- ³⁰ Az *Új Élet* 1951. június 21-i számában a 3. oldalon *A kitelepítések ügyét* címmel megjelent cikk úgy fogalmaz, hogy a kitelepítést „a népi demokrácia érdekeinek legteljesebb figyelembevételével kell megítélnünk”, illetve „Hazafias hittestvéreink tízezrei és tízezrei helyeslik, hogy a félfasiszta és fasiszta világ visszasíróinak, a népnyűzás és kizsákmányolás visszazaggyóinak, az ellenforradalmi rémhírek és szemenszedett valótlanágok terjesztőinek nem lehet helyük a új Magyarország, a népi Magyarország fővárosában. Hazafias hittestvéreink tömegei helyeslik, hogy a kártékony elemek lakásai a legjobb munkásokat, a legjobb tisztviselőket, a legkitűnőbb írókat és művészeket, a legkiemelkedőbb mérnököket, a legbuzgóbb pedagógusokat illessék meg”. Az egész cikk egy politikai nyilatkozatnak tűnik, amit az is erősít, hogy abban nem tüntették fel a szerző nevét.
- ³¹ MOL KÜM XIX j-1-j Izrael TÜK, 14. doboz, 30/d illetve Győri Szabó, 2009, 174.
- ³² MOL 276.f. 65/367. ó. e. 9–10. lap, illetve Győri Szabó, 2009, 175.
- ³³ *Haramiák és emberek szerk.: Hantó Zsuzsa, Pytheas kiadó, 2013, Budapest. Rudas Pál: Ami megakadt a „szocializmus győzelmével”, 145.*
- ³⁴ Januárban a *Pravda* fehérköpenyes gyilkosokról kezdett el cikkezni, minek hatására a Kreml kilenc háziorvosát – melyből hat zsidó származású volt – letartóztatták. Győri Szabó, 2009, 210.
- ³⁵ Győri Szabó, 2009, 214.
- ³⁶ *Rákosi Mátyás a zsidóságról és a cionizmusról*, Szombat, 1990/6 és Győri Szabó, 2009, 215.

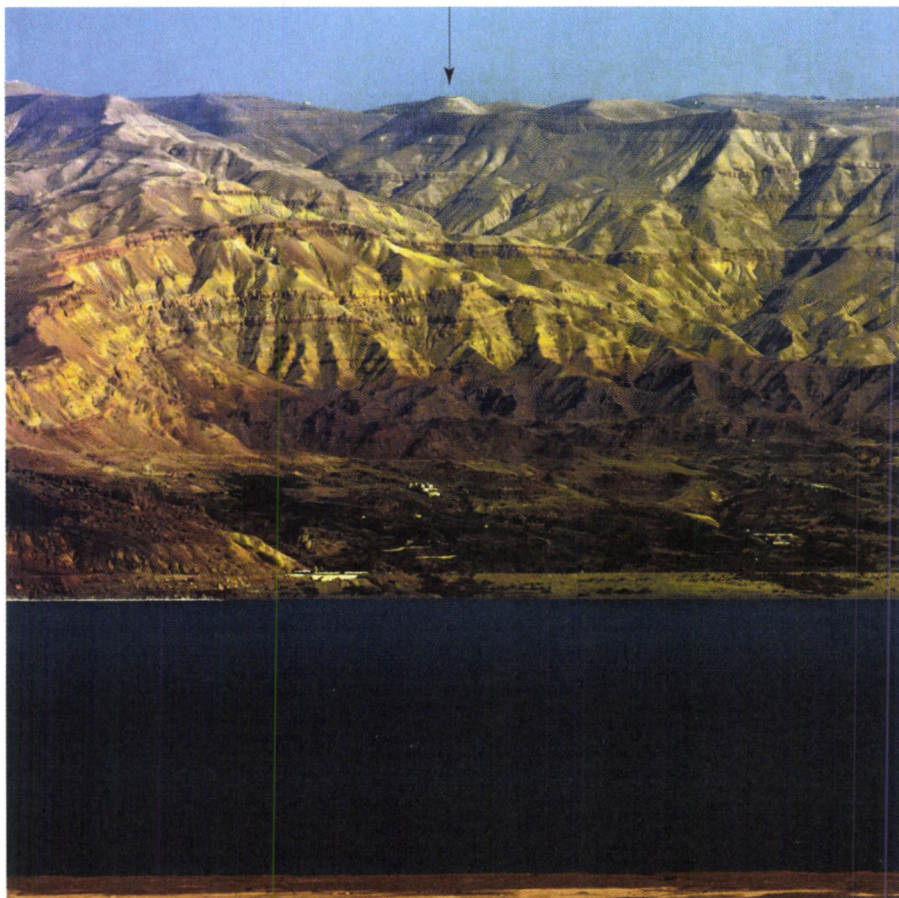
AHOL KERESZTELŐ SZENT JÁNOST LEFEJEZTÉK

A szentföldi magyar ásatások Machaerus várában, Heródes király palotájában

Vörös Győző

A Magyar Művészeti Akadémia égisze alatt 2009-ben kezdődött meg a mai Jordán Királyság területén a Holt-tenger keleti partjára néző, Nagy Heródes király által építtetett erődített palota, a Machaerus régészeti ásatása, ahol Salome hercegnő ellejtette híres táncát, és amelynek börtönében az ott raboskodó Keresztelő Szent Jánost kivégezték. Az utóbbi esemény emlékét nem csupán a keresztény szenthagyomány őrzi: Josephus Flavius – a római uralkodók hivatalos történésze – is beszámol róla az első században, hogy Keresztelő Szent Jánost Machaerus várában őrizték, és ott is végezték ki (*Antiquitates Judaicae* XVIII.5.2). A régészeti ásatások helyszíne ma egyúttal keresztény és muszlim zarándokcélpont, az evangéliumok egyik nevezetes eseményének színhelye, de történelmi szempontból fontos a judaizmus számára is (1. kép). Machaerus várának királyi udvara jelenti a szintén Heródes által építtetett jeruzsálemi erőd és praetorium (helytartóság) lithosztrótosz-gabbatájának egyik legközelebbi régészeti párhuzamát is. Szent János evangéliuma szerint (Jn 19,13) Poncius Pilátus ugyanis ezen a helyen mondta ki sorsdöntő halálos ítéletét Názáreti Jézusra.

Josephus részletes leírást közölt Machaerus fellegrváráról és a hozzá kapcsolódó alsóvárosról (*Bellum Judaicum* VII.6) – az előbbi felfedezése egy német kutató, Ulrich Jasper Seetzen érdeme (1807), míg az utóbbit egy francia Domonkos-rendi szerzetes, Félix-Marie Abel (1909) azonosította be. Ne felejtjük azonban, hogy a Szentföldre irányuló keresztény zarándoklatok csupán Nagy Konstantin császár uralma alatt indultak meg, s ekkorra Machaerus már két és fél évszázada elnéptelenedett; zarándokhellyé csak 19. századi régészeti újrafelfedezése után vált. 1968 júniusában egy amerikai baptista lelkész, E. Jerry Vardaman (1927–2000) háromhetes felderítő próbaásatást végzett a helyszínen, s a jordán kormány jóváhagyásával a Machaerusnál talált mind a 4973 régészeti leletet az Egyesült Államokba szállította. Vardaman és munkatársai azonban egy sort sem publikáltak az egyébként igen gyümölcsöző machaerusi ásatásaikról. Az itt talált leleteket a Mississippi Állami Egyetem Cobb Régészeti Intézetének alagsorában őrzik.

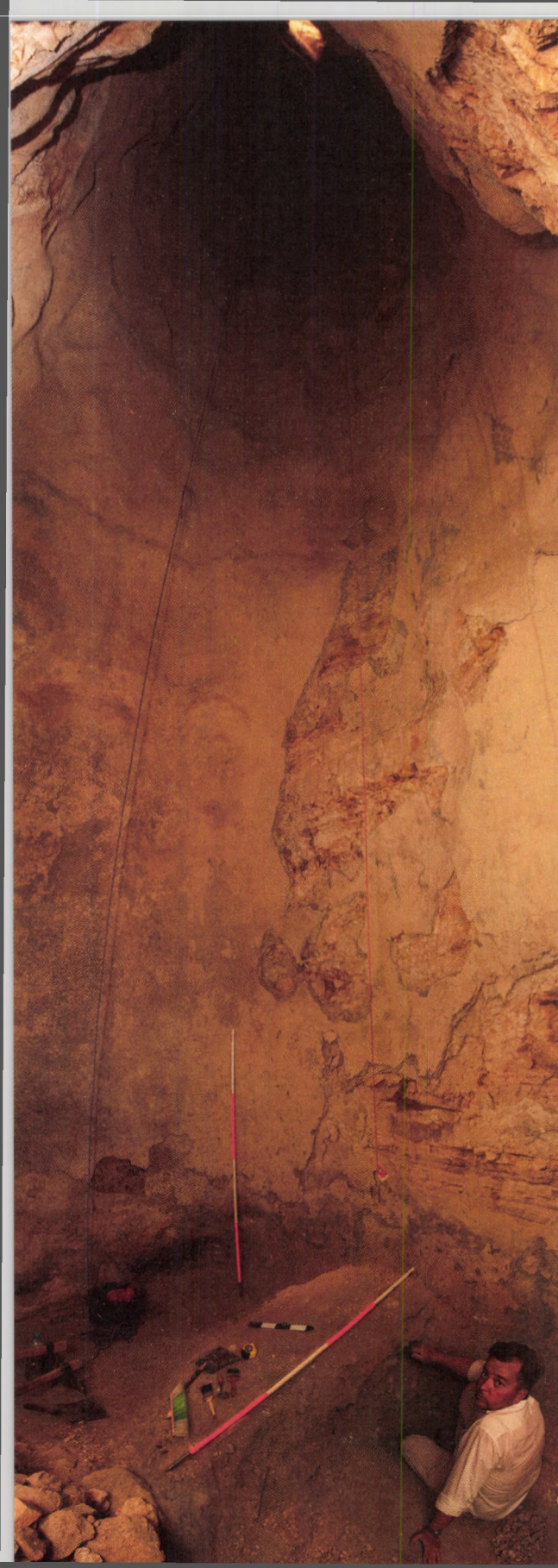
1. kép. Az előtérben a Holt-tenger keleti partján fekvő ókori oázis, Kallirrhoë (a mai ez-Zara). A nyíl a machaerusi régészeti lelőhelyet jelöli, mely sasfészekként ékesíti a horizontot. Kilátás az izraeli tengerpart felől.

A második és harmadik machaerusi ásatást (1978–1981 és 1992–1993) a jeruzsálemi Studium Biblicum Franciscanum két neves szerzetes professzora: Virgilio Canio Corbo (1918–1991) és Michele Piccirillo (1944–2008) atya vezette. Jóllehet feltárásaik eredményeiről nem adtak ki értékelő zárójelentést (mivel hasztalan várták az amerikai baptista misszió 1968-as eredményeinek megjelenését), több figyelemre méltó előzetes tanulmányt is publikáltak. Emellett a Corbo vezette csapat két tagja – Stanislao Loffreda és Michele Piccirillo – egy összefoglaló monográfiát, illetve egy tudományos cikket is megjelentetett a leletgyűttes kerámia- és éremanyagáról. Corbo atya elsősorban a citadella feltárására koncentrált, végső eredményeit egy vázlatos helyszínrajzban foglalta össze: ez volt a hegytetőn álló erődített palotabelső első alaprajza.

A Corbo vezette régészeti misszió elsőként bizonyította be azt is, hogy Machaerus vára minden kétséget kizáróan Nagy Heródes király egyik mozaikdíszítésű erődített palotája volt. Építészeti, kerámia- és éremleletek alapján megerősítették továbbá Josephus Flaviusnak a hasmoneus korszakra és az első zsidó háborúra vonatkozó megállapításait is. Piccirillo atya 2008-ban, váratlanul bekövetkezett halála után a magyar akadémiai kutatócsoport pontosan ugyanott folytatta az ásásokat, ahol az olasz ferences tudósok által két nemzedéken át vezetett Studium Biblicum Franciscanum abbahagyta. A terepfelmérés és az

2. kép. Machaerus városának elméleti rekonstrukciója, a Holt-tengerrel és Jeruzsálemmel a háttérben (Jane Taylor keleti irányból készített légi felvételére montírozva).

ásatás során a régészet 21. századi eszközeit, felszereléseit és technikáit is bevetettük. A Magyar Művészeti Akadémia kutatócsoportja a részletes archeológiai felmérések és ásatások nyomán, 2013-ban elkészítette Machaerus első elméleti-építészeti rekonstrukcióját, mely mind az alsóvárost (πολις), mind Heródes király palotáját (βασιλειον) magában foglalja (2. kép).

Folyamatban lévő ásatásaink egyik legfontosabb eredménye, hogy felfedeztük e holt műemlék, a citadella korábban nem sejtett vertikális dimenzióit. Ugyanis amikor kiástuk a nyugati bástya belsejét, kiderült, hogy annak falai közt – melyeket korábban kevesebb mint másfél méteresnek gondoltak – 8,75 méter magas teljes falszakaszok is vannak. Egy másik alkalommal pedig megtaláltuk és teljes mélységében kiástuk a fellegvár 15,5 méteres hasmoneus víztárolóját, amelyet bizonyíthatóan még a heródesi időkben is használtak (3.a-b kép). Ugyanitt igen gazdag régészeti anyagra is bukkantunk. Összesen eddig több mint 50 kutatóárkot nyitottunk meg, melyek révén reményeink szerint jobban megérthetjük Machaerus és a hozzá kapcsolódó alsóváros történelmi műemlékegyüttesét.

Építészeti kutatásaink eddigi legfontosabb eredményeiként megemlíthetjük, hogy beazonosítottuk Machaerus városának három történelmi korszakát,

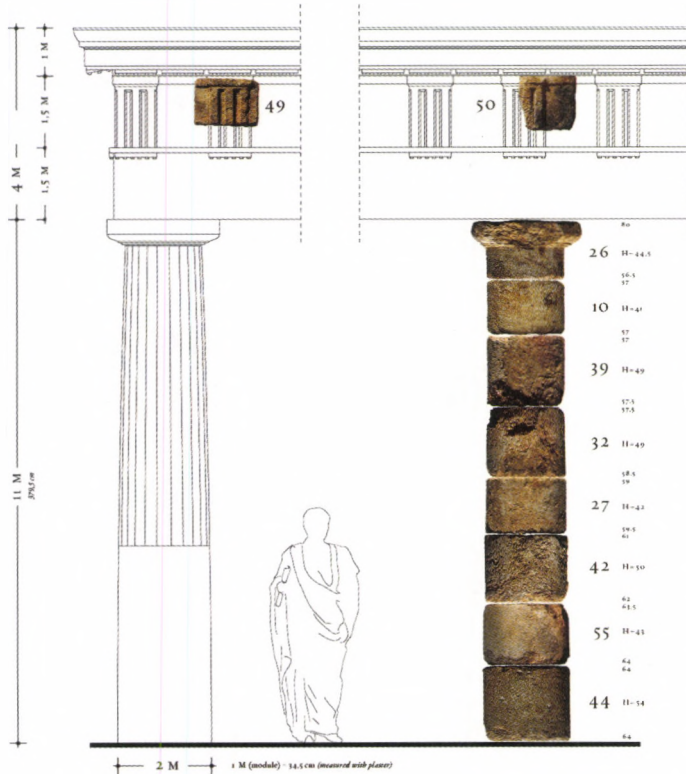
3.a kép. A szerző befejezi a machaerusi citadella 15,5 méter mély hasmoneus víztárolójának régészeti feltárását. A 3.b kép: A ciszterna emberi léptékhez viszonyított digitális építészeti modellje. A mesterséges víztároló teljes esővízgyűjtő kapacitása mintegy 110 000 liter volt.

DÓR OSZLOP

ANASZTILÓZIS MÓDSZERREL KÉSZÜLT

ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA A HOZZÁ KAPCSOLÓDÓ PÁRKÁNYGERENDÁVAL,
FRÍZZEL ÉS KORONATAGOZATTAL

*a fennmaradt építészeti elemekből, technikai megvalósításra készen
(fotómontázs)*

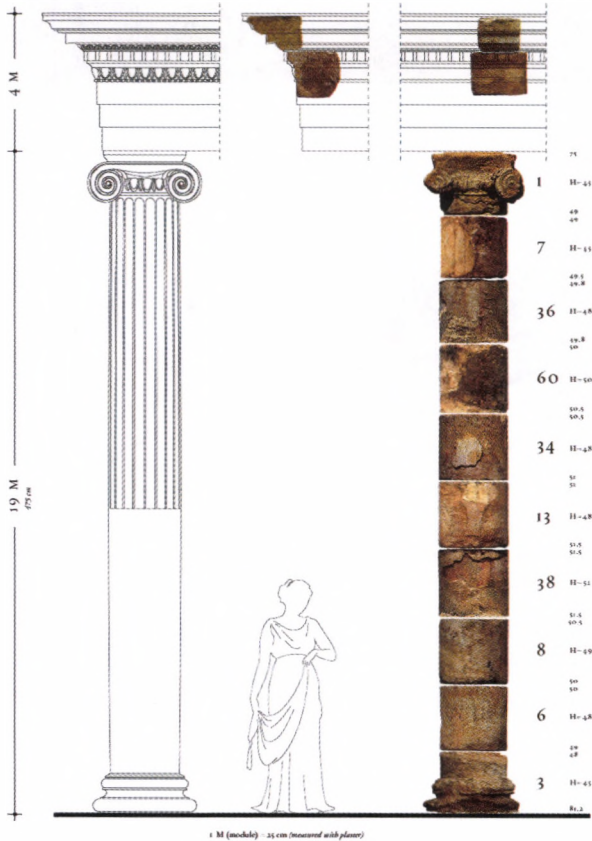
részletesen elemeztük az egyes épületek építészeti térfejlődését – külön-külön, illetve az épületegyüttesek vonatkozásában is –, valamint elkészítettük elméleti rekonstrukciójukat. A műemlékek teljes, grafikai és fotódokumentációval kiegészített építészeti leírásába belevetjük azokat az épületelemeket is, amelyek már nem találhatóak meg *in situ* a régészeti lelőhelyen. A régészeti kutatást követően elkészítettük a műemlékek háromdimenziós digitális modelljét, hogy ezek alapján később megalkothassuk elméleti rekonstrukciójukat. Az anasztilózis archeológiai módszerével rekonstruált dór és ión oszlopokról (a görög szó jelentése: „újra felállított”; 4.a–b kép), valamint a Heródes király erődtített palotájának elméleti rekonstrukciójáról készült szemléltető ábrák alapján az olvasó képet alkothat szerény erőfeszítéseinkről.

IÓN OSZLOP

ANASZTILÓZIS MÓDSZERREL KÉSZÜLT

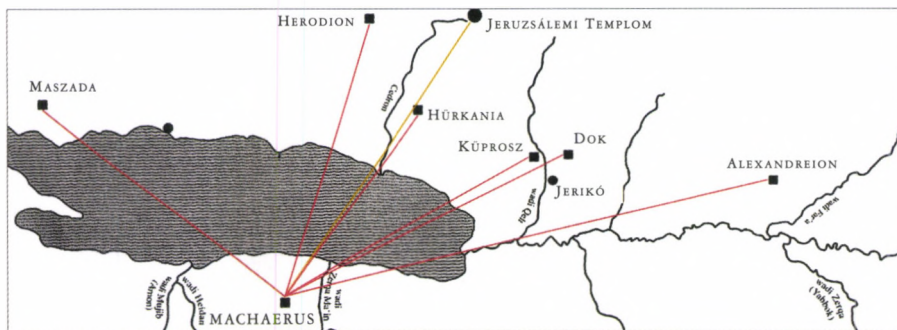
ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA A HOZZÁ KAPCSOLÓDÓ PÁRKÁNYGERENDÁVAL,
FRÍZZEL ÉS KORONATAGOZATTAL

a fennmaradt építészeti elemekből, technikai megvalósításra készen (fotómontázs)

4.a–b kép. A machaerusi királyi palota egy teljes dór (előző ábra) és egy teljes ión oszlopának elméleti rekonstrukciója számítógéppel megjelenítve, a régészeti helyszínen történt technikai megvalósítás előtt.

A műemlékegyüttes részletes épületdiagnosztikája, valamint a falak és a terep régészeti-rétegtani vizsgálata mellett kutatási módszerünknek részét képezték az úgynevezett összehasonlító archeológiai és építészeti vizsgálódások is. Machaerus vára egy katonai erődítményrendszer része volt, melyet Jeruzsálem kelet felőli védelmére hoztak létre a Krisztus előtti első évszázad során. Jeruzsálem után ezek az erődök (Maszada, Herodion, Hürkania, Küprosz, Dok és Alexandreion) képviselik a legközelebbi késő hellenisztikus (hasmoneus), heródesi és ko-

5.a–b kép. Heródes júdeai erődjeiről készült panorámafelvétel és térkép. Délről észak felé: Maszada, Machaerus, Herodion, Hürkania, Jeruzsálem, Kúprosz, Dok és Alexandreion. A fotó a Machaerustól keletre magasodó hegyn készült, bizonyosságául annak, hogy a nyugati parti heródesi erődítmények felől közvetlen rálátás nyílt a Holt-tenger túlsó partján fekvő Machaerusra. E két képnek hála, idősebb Plinius szavainak értelmére is fény derült: „Jeruzsálem után Machaerus Júdea legjobban erődített vára volt” (Plinius, *Historia Naturalis* V.15–6).

rai római építészeti párhuzamokat és régészeti analógiákat Machaerus vonatkozásában. Kutatócsoportunk ezért hosszú időt töltött a nyugati partvidék említett erődítményeinek átfogó régészeti és építészeti vizsgálatával, hogy ezáltal jobban megértse Machaerust (5.a–b kép). Eredményeink fényében végül sikerült is megalkotnunk a királyi várpalota elméleti rekonstrukcióját (lásd a címlapon).

A machaerusi királyi udvar, tengelyében a félkör alakú trónfülkével, a Holt-tenger keleti partján fekvő heródesi várkastély kétségkívül legfontosabb építészeti tere volt. A frissen újjraházasodott Heródes Antipász tragikus kimenetelű születésnap bankettjén Heródiás hercegnő is jelen volt valamelyik szomszédos teremben. Sok vendég érkezett, még Galileából, a tetrarchia északi feléből is jöttek meghívottak: „Végül is eljött a kedvező alkalom, amikor Heródes a születésnapján

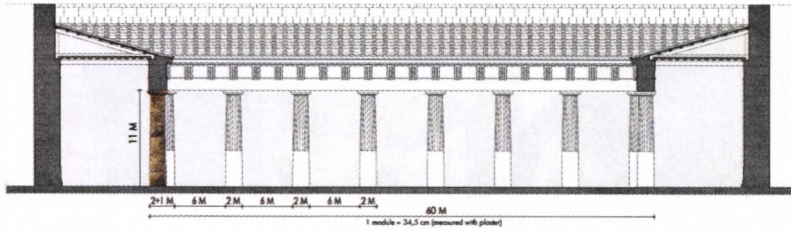

lakomát adott főembereinek, vezéreinek és Galilea előkelőinek” (Mk 6, 21). Ez volt a machaerusi vár legnagyobb tere, ahol a negyedes fejedelem nagy számban tudta fogadni hivatalos vendégeit. Csakis a királyi udvar lehetett az a helyszín, ahol Josephus Flavius szerint Antipász kihirdette Keresztelő Szent János halálos ítéletét. Machaerus volt tehát a Keresztelő Golgotája, hiszen maga Jézus is párhuzamot vont majdani halála és Keresztelő János vértanúsága között, a következő szavakkal: „»De nem ismerték fel, hanem azt tették vele, amit csak akartak: így fog szenvedni tőlük az Emberfia is.« Ekkor megértették a tanítványok, hogy Keresztelő Jánosról beszélt nekik” (Mt 17, 12–13).

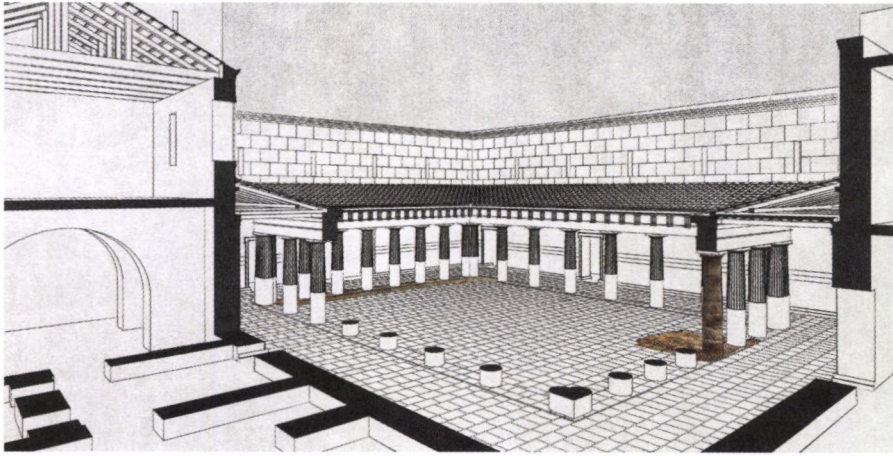
A jeruzsálemi praetorium régészeti maradványai, ahol Poncius Pilátus halálra ítélte Jézust, valószínűleg örökre elvesztek. Itt azonban, Heródes király egykori palotájában, megtalálhatjuk a praetorium udvarának hozzávetőleges építészeti és régészeti mását. A machaerusi palota *gabbatáján* (arámi: „magasított hely”) még a heródesi *lithosztrótosz* (görög: „köves burkolat”) is eredeti helyén maradt fenn a királyi udvarban. A Magyar Művészeti Akadémia kutatócsoportja által végzett alapos terepfelmérést és régészeti feltárást követően sikerült teljes egészében rekonstruálnunk az eredeti dór oszlopos udvart, amelyet a klasszikus korai római kánonnak megfelelően, a görög 34,5 cm-es egységet alapul véve terveztek (6.a–d kép).

Nagy Heródes király építészeti Machaerus erődített palotáját Kr. e. 30 körül emelték, a jeruzsálemi főpap-király, Alexander Jannaeus hasmoneus erődjének romjain. A hegytetőn magasodó fellegrvár központját a királyi udvar jelentette. A hegycsúcson elterülő építészeti tér kijelölését a Pitagorasz-háromszög kötött, 3:4:5 arányú számhármasa segítségével végezték el, a méretarányos derékszögilleszkedés érdekében. Ugyanezt az úgynevezett *pügmé*-alapegységet, azaz a görög alkar-modulust (34,5 cm, azaz 13,6 hüvelyk, neve *pügmáioi*, a *pügmé* szóból; az alkarcsont hossza, ami jóval kisebb, mint a bibliai könyök: csupán a könyöktől a csuklóízületig terjed) alkalmazták nemcsak az udvar, hanem a tetrasztill dór portikusz oszlopsorának tervezésekor is (1 oszloplábazat átmérője = 1 alapegység). Az oszlopok közötti távol-

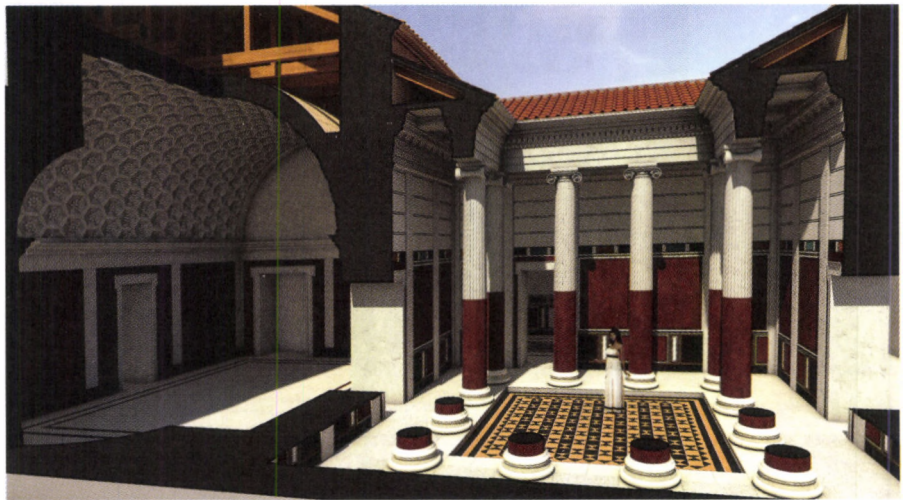
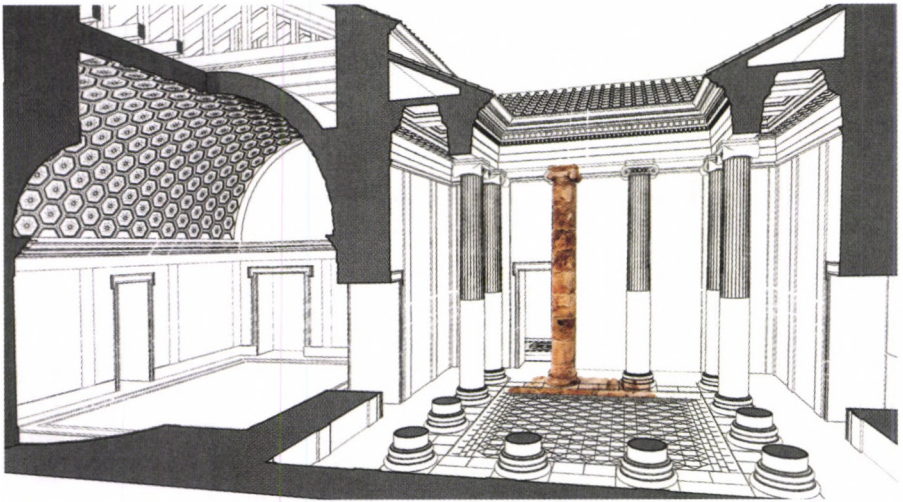

6c kép

6d kép

A királyi udvar keresztmetszeti (6a) és hosszanti metszeti (6c) rajza, az alaprajzi elrendezéssel (6b), valamint a heródesi udvar rekonstruált tere. Az elméleti rekonstrukciós rajz (6d) nem egy elképzelt vagy feltételezett királyi udvart ábrázol. Ahogy a képanyagban szereplő, az eredeti építészeti elemek felhasználásával készült fotómontázból kitűnik, minden részlet régészeti leleteken alapul. Amikor összevetettük a Josepbustól, valamint Márk és Máté evangéliumából származó adatokat, arra a következtetésre jutottunk, hogy csak ez lehetett Heródes Antipász tragikus születésnapjához tartozó helyszíne, ahol Salome hercegnő táncolt, és ahol korábban (a trónszékén ülő) Antipász és (a vele szemben álló) Keresztelő János beszélgetett: „mert Heródes félt Jánostól, akiről tudta, hogy igaz és szent ember; ezért védelmébe vette; bár hallgatva őt gyakran zavarba jött, mégis szívesen hallgatta” (Mk 6,20). Az oszlopcsarnok folyosóján kívül az oszlopdobok és a kövezet kevesebb mint 10 százaléka maradt fenn, s azok közül is csupán egyetlen oszloplábazat az eredeti helyén és egyetlen dór oszlopfő! De még ez a töredékes információ is elég volt ahhoz, hogy elkészíthessük az építészeti tér komplett elméleti rekonstrukcióját, beleértve az oszlopok teljes anasztilózisát, a megfelelő dór entázissal (az oszloptörzs sudarasodásával). Machaerus alsóvárosának ásatásakor további épülettöredékek és oszlopelemek kerülnek majd a felszínre, melyek a műemlékegyüttest bemutató munkánk következő fázisában már szerepelni fognak.

7a–b kép. A kész ión oszlop-anasztilózis, az építészeti környezet digitális látványtervébe illesztve: a színek meghatározása a régészeti leletek alapján történt. A machaerusi fürdőbáz – a meleg vizes fürdő (caldarium) és az öltözőterem (apodyterium) – művészi látványterve a rekonstrukciós építészeti modell metszetében, északkelet felől nézve.

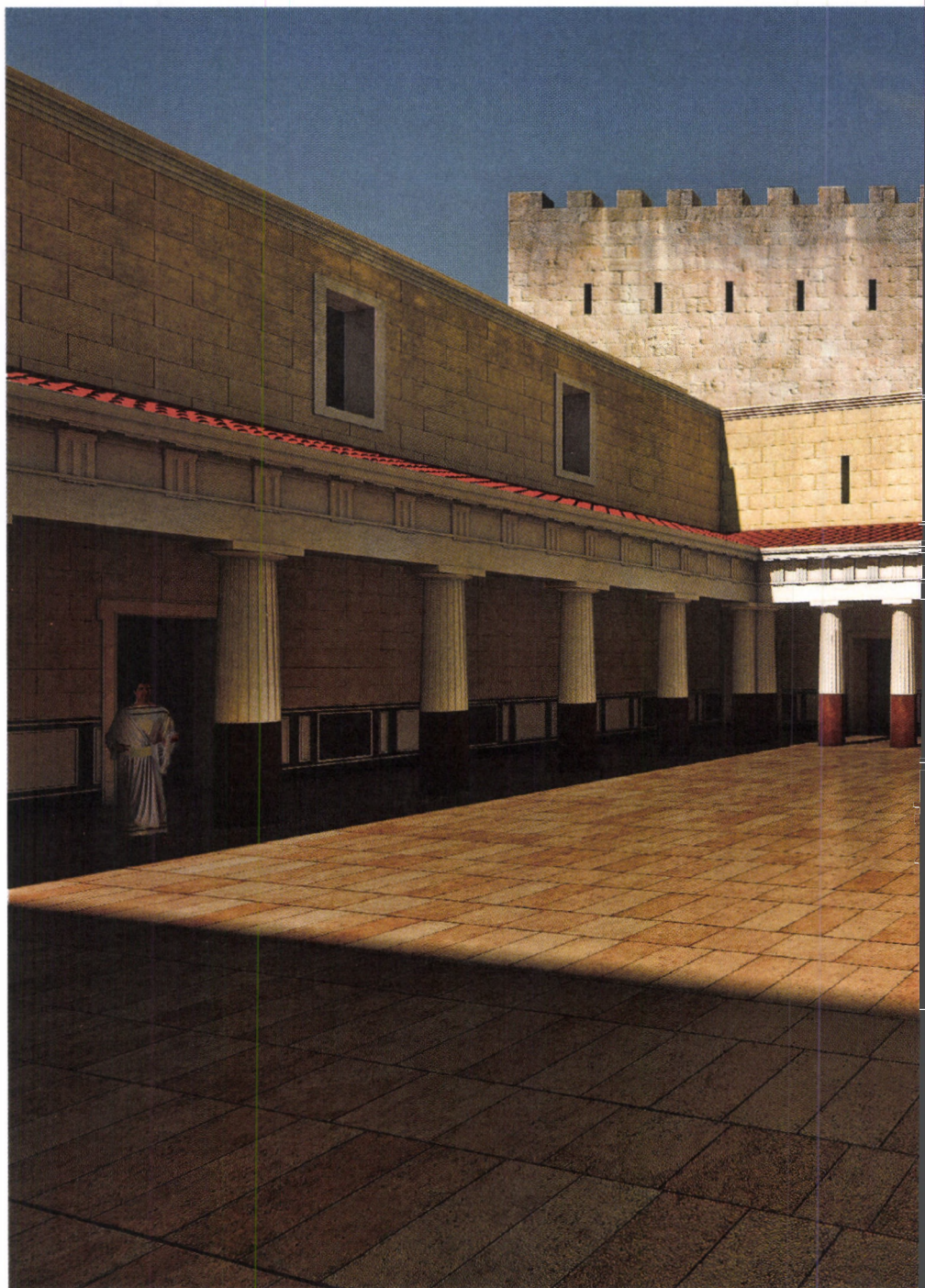
eredetileg 24 hasonló oszlop volt (valamint négy szív alakú, a sarkoknál), amelyek közül 11 lábazati lenyomatát őrzi a kő oszlopalapzat (sztülobatész). A heródesi királyi fürdő azonban ión stílusban épült, szemben az udvar dór stílusával. Ezt nemcsak az eredeti helyükön *in situ* fennmaradt oszloplábazatokból tudjuk, hanem a régészeti leletekből is, amelyek a királyi palota két különböző pontján végzett ása-

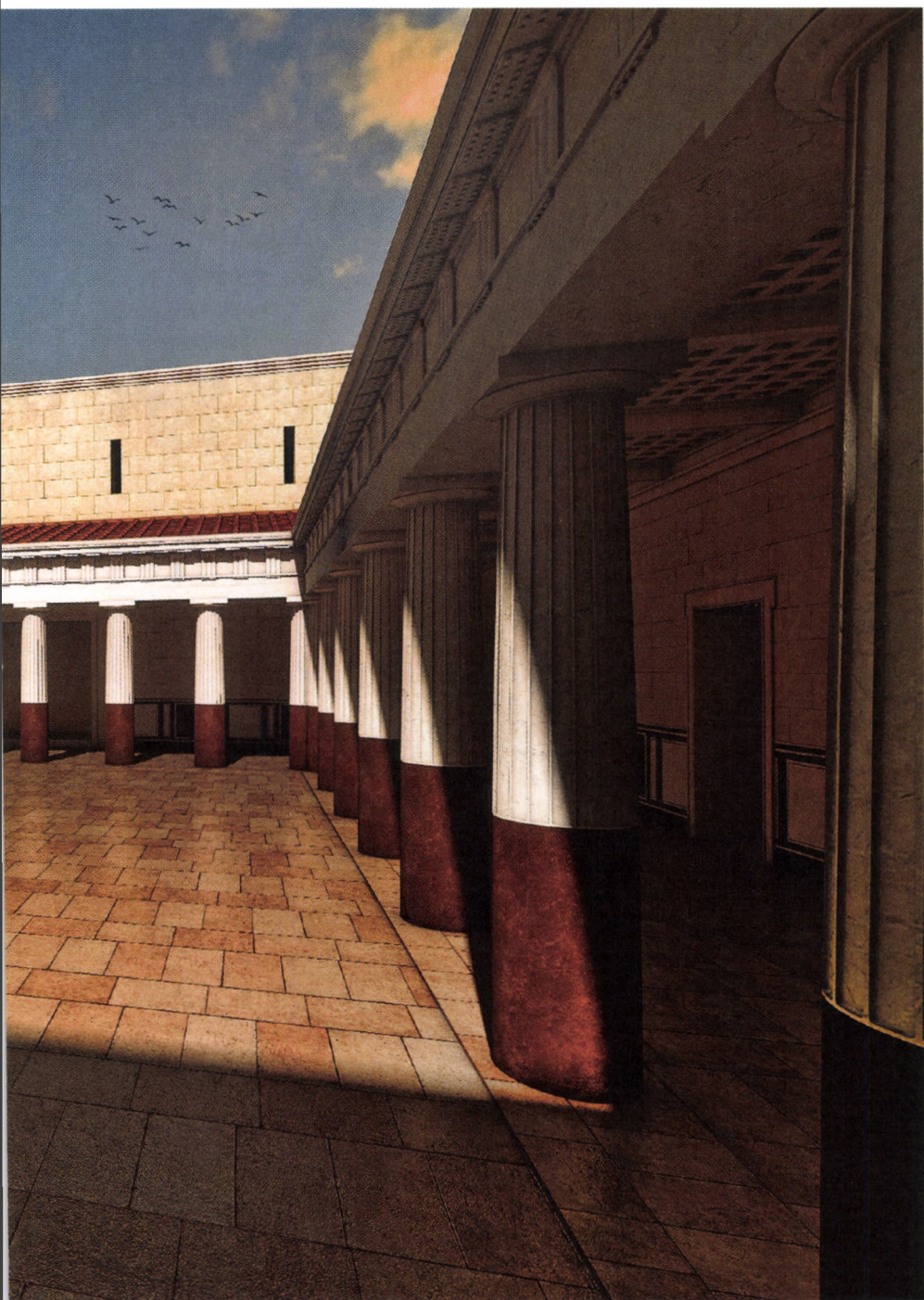
8. kép. A két újra felállított heródesi oszlop Machaerusban, a háttérben a Holt-tengerrel és Maszadával.

tások során kerültek elő. A fürdőház apodyterium (öltöző) termében eredetileg – nagy valószínűséggel – 12 hasonló ión oszlop állhatott a krépidómán (melyek átmérője sokkal kisebb volt a dór oszlopdobokénál) (7.a–b kép). A fennmaradt építészeti elemekből – mintegy „legókészletből” – azonban mindössze egy ión és egy dór oszlopot sikerült maradéktalanul összeraknunk. Ezeket a heródesi oszlopotokat 2014. március–áprilisban ugyanazon a két ponton állítottuk fel újra, ahol az első ferences régészeti misszió (a néhai Virgilio Corbo atya vezetésével) 1979-ben és 1980-ban megtalálta a várkastély mindössze két, eredeti helyén megmaradt oszlopalapját, illetve lábazatát (8. kép).

A teljes oszlopok eredeti helyükön való újrafelállítást úgy végeztük el, hogy az megfeleljen az anasztilózis műemlék-bemutatóra vonatkozó nemzetközi egyezményekben foglalt jogi követelményeinek, nevezetesen: 1) kizárólag eredeti épületelemeket használtunk fel, 2) az eredeti helyükön állítottuk fel az oszlopot, 3) eredeti formájukban. Magasságuk megfelel a kora római antik építészeti kánonnak: a dór oszlop 11 modulnyi, azaz 380 cm; a ión oszlop 19 egységnyi, azaz 475 cm. Komoly nehézségeink adódtak az egyes oszlopdobok közötti viszony meghatározásával is, a kétféle sudarasodás miatt. A dór entázisnál az oszloptörzs kúp alakú, míg a ión entázis esetében szivar alakú (az oszlop középtájt kihasasodik). A dór oszlop magassága még az udvarra jellemző görög pügmé méretegység klasszikus,

9. kép. Ez a 3D építészeti modell nem csupán a heródesi királyi udvar fennmaradt színeit, de az eredeti lithoszótrótosz-padlóburkolatot is híven rekonstruálja.

GYÓZÓ VÖRÖS

MACHAERUS II

THE HUNGARIAN ARCHAEOLOGICAL MISSION
IN THE LIGHT OF THE AMERICAN-BAPTIST AND ITALIAN-
FRANCISCAN EXCAVATIONS AND SURVEYS

Final Report
1968–2015

10. kép.

11 modulnyi szabványának is tökéletesen megfelel: a heródesi építészeti tér modulusa ugyanaz volt horizontálisan és vertikálisan is. Eredetileg mindkét újra felállított oszlopot stukkóborítás fedte, a gipszréteggel azt a hatást keltve, mintha egyetlen fehér márványtömbből faragták volna ki őket, akár csak az alexandriai vagy a római oszlopokat!

Machaerus, az evangéliumok egyik kulcsfontosságú helyszíne, már régóta foglalkoztatja a Biblia, valamint a vallási és történelmi tárgyú könyvek illusztrátorainak fantáziáját. 2014-ben, amikor az operarajongók Richard Strauss születésének 150. évfordulóját ünnepelték, a Magyar Állami Operaház felkért, hogy tanácsadóként működjünk közre a *Salome* autentikus díszleteinek megálmodásában.

Az opera szövegkönyve Gustave Flaubert és Oscar Wilde művei alapján készült, akik Machaerus megjelenítésekor csupán művészi képzeletűre hagytak. Régészeti ásatásainknak és az épületredések – egy legő- vagy kirakójáték darabjaihoz hasonló – türelmes összeillesztésének köszönhetően, e sok évszázadon át rejtve maradt evangéliumi helyszín immár teljes valójában feltárult (9. kép). A királyi palota falai között négy evangéliumi szereplő is élt: Nagy Heródes király, fia, Heródes Antipász negyedes fejedelem, a tetrarcha második felesége, Heródiás hercegnő, valamint ennek előző házasságából született leánya, Salome hercegnő. Ha ma felkeressük a régészeti ásatások helyszínét, valójában Keresztelő Szent János kálváriájának színhelyére látogatunk el.

A Magyar Művészeti Akadémia régészeti missziója jelenleg Machaerus alsóvárosának feltárásán dolgozik, ahol – Josephus, valamint Márk, Máté és Lukács evangéliuma szerint – Keresztelő Szent Jánost tanítványaival együtt házi őrizetben tartották. A szerző tollából eddig megjelent a Machaerus történetét, régészetét és építészetét részletesen feldolgozó régészeti beszámoló, illetve tudományos monográfia első két része, a jeruzsálemi Pápai Biblikus Egyetem evangéliumi régészeti helyszíneket bemutató, *Collectio Maior* sorozatának 53. és 55. köteteként, a milánói Edizioni Terra Santa gondozásában, *MACHAERUS I–II* címmel (2013, 2015) (10. kép).

(Németh Orsolya fordítása)

Az illusztrációk Dobrosi Tamás, Dósa-Papp Tamás, Arnóczki Imre Balázs építészek és Őri-Kiss István grafikusművész munkái.

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

EGY POLITIKAI LÁTOMÁS TÖRTÉNETE

Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök

Pető Zoltán

A Nemzeti Közsolgálati Egyetem Állam- és Társadalomelméleti Intézete „*Libri Pro Publico Bono*” – azaz „könyvek a közjóért” – névre hallgató, új sorozatot indított 2015-ben. A sorozat indító kötete – *Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök*¹ – megjelenésének apropója már az előszóból kiderül. 2013. április 8-án tartottak ugyanis egy konferenciát *Modell és valóság* címmel, amely „[...] egyrészt tisztelgés volt a húsz évvel ezelőtt elhunyt, első szabadon választott magyar miniszterelnök előtt, másrészt lehetőséget adott arra, hogy visszatekintsünk a modern kori Magyarország egyik legmeghatározóbb történéására, a rendszerváltásra.” A feladat nem volt könnyű, hiszen a rendszerváltás értékelése – amely egyfajta *tabula rasa* a mai Magyarország politikai tudatában – az esemény után majd’ egy emberöltővel is megosztó. Még inkább az a rendszerváltást levezénylő miniszterelnök, Antall József személyiségének, politikai céljainak, tetteinek és eredményeinek megítélése. A kötet tizenegy tanulmánya az eredeti konferencia szándékainak megfelelően olyan értelmiségiek, egykori politikusok állásfoglalásait tartalmazza, akiknek személyükben is közük volt a rendszerváltás folyamatához és magához a miniszterelnökhöz: Bod Péter Ákos, Granasztói György, Entz Géza, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula és Varga Csaba valamilyen módon mind az Antall-kormány meghatározó személyiségei voltak. Az ő tanulmányaik mellett olyan szakemberek munkái is belekerültek a kötetbe, akik egyetemi tanárként, kutatóként, vagy a korszak problémáit a történész szemével látó szaktudósként dolgoznak, mint Kapronczay Károly, Egedy Gergely, Erdődy Gábor, Cservák Csaba, Pritz Pál. Impozáns szerzőgárda gyűlt tehát össze a választott probléma érdemi elemzéséhez. Izgalmas kérdés, hogy az itt kibontakozó Antall-kép hogyan járul hozzá a korszakról való gondolkodásunk árnyalásához, ami pedig óhatatlanul összefügg a rendszerváltozás óta eltelt időről és a kialakult politikai helyzetről alkotott képünkkel.

A kötetből az átmenet kritikus pontját felvállaló „született államférfi” már-már tragikus-heroikus képe bontakozik ki. Tragikus, mert a felkészült Antall egy „felkészületlen magyar nemzet” irányítására vállal-

kozik. Entz Géza például a volt miniszterelnököt „a rendszerváltoztatás specialistájának” nevezi, aki jóformán 1956 óta készült az alkalomra, hogy megvalósulhasson „a magyar történelem polgári vívmányaihoz való visszacsatolás”, miközben gyermek- és ifjúkora olyan színpalak között zajlott, amelyek valóban Magyarország fennmaradásának kérdéseivel szembesítették. (ARM, 45. és 51.) Erdődy Gábor szerint Antall a „nemzeti történelem folytonosságához való visszatérés”, „a kommunizmus által megszakított organikus fejlődés”, az „értékek kontinuitásának” híve volt, aki a törvényességet, a *Rule of Law*-t minden egyéb politikai megfontolás elé helyezte. (ARM, 58.) Hasonlóan gondolja Kodolányi Gyula is, felidézve a régi nemesi családba született, gyermek Antall Józsefet, aki emberi és politikai eszményképének („a szolgálat szelleme”) tekintette édesapját. Míg idősebb Antall József rejtékhelyen húzódik meg, a fiú a Somló-hegy magaslatáról nézi végig a német megszállók kivonulását és a szovjet megszállók bevonulását. Mindez Kodolányi szerint két dologra tanítja meg a leendő politikust: „magasból látni” és „egész nemzetben gondolkodni”, vagyis a mindenkori pártérdekek felett mindig a nemzet örökkévaló érdekét tartani szem előtt.* Inkább az integráció, a kompromisszum, a tárgyalás eszközével, mintsem a tömegek érzelmi manipulálásának és a politikai jelszavak „mágikus” hatalmának kihasználásával. (ARM, 35–45.) Ahogyan Kapronczay Károly fogalmaz, Antallt human műveltsége, tudósi minősége, elhivatottsága és felkészültsége messze kiemelte a „megélhetési politikusok” és a valódi erudíciót nélkülöző „politikai percemberek” köréből. Ez az oka annak, hogy Antall soha nem tévedt a demagógia és a látványos, de talaj nélküli látszatintézkedések ingoványára. (ARM, 13.) Nemzetfelfogását jellemezve Jeszenszky Géza, akinek Antall osztályfőnöke és egyben történelemtanára is volt (az egész osztályt eltiltották két évre az egyetemi felvételtől, az 1956-os forradalom első évfordulóján történő „csendes megemlékezés” miatt), hangsúlyozta, hogy a miniszterelnök gondolkozásában az elcsatolt területek magyarsága mennyire központi helyet foglalt el. (ARM, 171–197.) Pritz Pál „az ízig-vérig homo politicus” Antall-lal kapcsolatosan arra figyelmeztet, hogy amíg pályájának „első korszaka” (vagyis a ’89 előtti) történészként jól kutatható, addig a másodikról (amely tulajdonképpen ’89-től máig tart!) „történelmi mércével mérve teljesen hitelesen még alig lehet írni”. (ARM, 199.)

Elkötelezetten demokrata alapállásából adódóan Antall a bal- és jobboldali totalitarizmusokkal szemben, „koherens keresztényde-

* Utólagos helyesbítés Kodolányi Gyulától: idősebb Antall József nem állt a Somló-hegyen a szimbolikus pillanatban, ahogy a könyvben írtam. V.ö.: Osskó Judit: *Antall József - Kései memoár*. 2016, Budapest

mokrata program alapján” (ARM, 53.) az olyan, főként a reformkor nemzeti liberalizmusában gyökerező politikai értékek hangsúlyozója volt, mint a jogállamiság, alkotmányosság, plurális demokrácia, vagy az euro-atlanti integráció. *„Politikai-történeti gondolkodásának, módszereiségének magja demokráciafelfogása volt.”* (ARM, 161.) Antall demokráciaképe a jogállam eszméjére épült – hangsúlyozza Egedy Gergely (ARM, 153.) –, és tudatosan törekedett arra, hogy az MDF-et a személyiségének és világnézetének jobban megfelelő kereszténydemokrata-konzervatív irányba vigye el.² Ahogyan Egedy a *Magyar Szemle* hasábjain korábban is kifejtette, a magyar konzervativizmus tekintetében „patricius” és „plebejus” irányzatokról beszélhetünk, amelyek közül Antall egyértelműen az elsővel rokonszenvezett.³ Jelzi ezt a szélsőségektől való mindenkori elhatárolódása éppúgy, mint a konzervatív gondolkodás nála is megjelenő, Burke óta visszatérő témája: a doktriner politizálástól, az absztrakciókban és dogmákban való gondolkozástól való idegenkedése. Ide köthető még a politikai és szociális radikalizmustól való tartózkodás, a „szabadság és tulajdon” konzervatív és patricius értékeinek hangsúlyozása, és a korlátokat nem ismerő verseny helyett a „szociális piacgazdaság” átvétele.

A szerzők többnyire egyetértenek abban, hogy az Antall-kormányzat bukása elsősorban nem annak benső gyengeségeivel, hanem a rendszerváltáskor kapott társadalmi örökséggel, a történelmi krízisszituációval magyarázható. *„Aki ma Magyarországon arra vállalkozik, hogy miniszterelnök legyen, annak fanatikusnak, misszionáriusnak, vagy pedig örültnek kell lennie”* – idézi Erdődy Gábor a volt miniszterelnök szavait. (ARM, 58., 79.) Az MDF politikai bázisának megsemmisülése elsősorban annak tudható be, hogy a negyven éven át tartó baloldali diktatúra „depolitizálta” a társadalmat, és annak mentális struktúrájában pedig olyan mély sérüléseket okozott, hogy a politikai közösség a politikai kultúra organikusságának és kontinuitásának hiányában képtelen volt adekvát módon, az öröm, az újrakezdés és a felszabadulás érzésével reagálni a szovjet megszállást követő helyzetre. Ahogyan Granasztói György is hangsúlyozza: az egyoldalú és leegyszerűsítő politikai-ideológiai premisszák erőltetése, az, hogy a kommunista diktatúra negyven éven keresztül saját „antifaszizmusát” sulykolta, elleplezte a tényt, hogy az antalli „rendszerváltoztatás” eredeti célja szerint egy olyan gyökeres fordulat kívánt lenni, amely mindenféle állami paternalizmussal, a fasizmus és a kommunizmus „nihilizmusával” szemben a „civitas” és annak autonóm módon cselekvő polgárokból álló politikai közösségének ígéretét hordozza. A „lefagyasztott közgondolkodás természete” azonban nem kedvezett annak, hogy szavazói megértsék ennek jelentőségét. (ARM, 162–163.)

A nemzetet az átmenet nem mindennapi nehézségei végül is felkészületlenül találták. A „született államférfi” és programja, a megálmodott fennkölt politikai látomás végül is a valóság prózaiságán darabokra tört, megfeneklett, elbukott, kudarcot vallott. Kudarcot? A kötet szerzői szerint biztosan nem. Amennyiben Antallnak elvhűségét, a nemzeti elvek és a magyar érdek iránti elkötelezettségét, szuverenitását, demagógiaellenességét, régi nemesi hagyományra visszatekintő arisztokratikus hivatástudatát a saját legjobb lelkiismeretéhez, legjobbnak vélt ideáihoz való szüntelen igazodását tekintjük. És azt, ami ebből a politikusi alapállásból az általa miniszterelnökként meghatározott korszakfordulóra kisugárzott. Azonban 2016-ból visszatekintve az antalli „ideális demokrácia” lehetőségét illetően már vannak kétségeink. Ahogyan Egedy Gergely is fogalmazott egyik tanulmányában, kétségkívül érzékelhető valamilyen diszfunkcionalitás a magyar demokrácia működésében, amely a rendszerváltoztatás óta eltelt időszakban sem tudott igazán helyreállni. Nem szervesült a kommunizmus által szétroncsolt politikai közösség természetes hierarchiája. Ennek pedig számos oka lehet, de talán a legfőbb az, hogy *„nálunk [...] a hatalom és a tekintély hosszú idő óta nem találkozott egymással”,* vagyis a magyar politikának kevéssé sikerült létrehozni azt a bázist, amelyre az egészséges politikai közösség rendje felépíthető volna.⁴ Kérdéses, hogy minden felelősséget valóban a „felkészületlen” vagy „depolitizált” országra háríthatunk-e. Tény, hogy Antall hatalmas ellenszélben vállalkozott a kormányzás feladatára, egy olyan időszakban, amikor az általa zászlóra tűzött polgári-konzervatív értékrendszert kevesen értették meg, fogadták be, tették magukévá. Ki kell térni arra – ahogyan Varga Csaba is kiemelte –,⁵ hogy a rendszerváltozás után nem volt valódi politikai szándék Magyarország történelmi alkotmányának helyreállítására, hiába hangsúlyozta a „nemzeti történelem folytonosságához való visszatérést” kötetünk egyes szerzőihez hasonlóan a rendszerváltó idők politikája is. (ARM, 83–101.) „Organikus visszacsatolásról” ugyanis nem beszélhetünk egy olyan országban, amelynek a szuverenitása a kérdéses időpontban korlátozva volt. Magyarország szuverenitása pedig legkésőbb 1944 márciusától, vagyis a német megszállás kezdetétől korlátozott volt, és ezen az sem változtat, hogy a német megszállás helyét 1945-ben átvette a szovjet megszállás. Nem történt például kísérlet az olyan nagy horderejű államjogi krízisek, mint például az ország államformájáról döntő 1946/1-es törvénycikk legalábbis elvi revidálására, amely Magyarország államformájáról akkor döntött, amikor az ország már a SZEK Vorosilov marsall vezette szovjet missziójának ellenőrzése alatt állt. Ez a tény biztosan nem független a nemzeti liberalizmus örökségétől s így Antall elkötelezett demokra-

tizmusától. Azonban a demokrácia afféle feltétlen politikai *summum bonum* jellegű kezelésének veszélyeire már T. S. Eliot is felhívta a figyelmet: a demokrácia „egyszerre jelent túl sok mindent és túl keveset.”⁶ Anynyit emlegetik különböző fogalmi keretekbe ágyazva, hogy voltaképeni jelentése gyakran teljességgel kiüresedik. A demokrácia egyszerre kormányzati rendszer, ideológia, hitvallás, a jó rend szinonimája, de lehet csupán eljárások egyszerű rendszere is, amelynek bármi is legyen az eredménye, a tény, hogy ezen eljárások elvben „demokratikusak”, már garantálja legitimitásukat. Az Antall-kormányzat politikai eszméit végső soron a reformkorban meggyújtott láng, a valóságosnak talán nem minden tekintetben megfelelő Nyugathoz való „felzárkózás” gondolata foglalkoztatta. Kevésé realista, sokkal inkább egy ideálisan (majdnem úgy tűnik: utópikusan) felfogott, a machiavellizmust *ab ovo* kizáró társadalom-, politika- és demokráciaképe aligha tette lehetővé számára, hogy szkeptikusabban és alkalmasint kritikusabban is szemlélje saját ideáljait. Mindez azonban – s ez egyértelműen kiviláglik a kötetből – aligha kisebbíti Antall emberi nagyságát, „a szolgálat szellemét”, amelynek örököse volt, s ami Antall József számára mindennek előtt „több kötelezettséget, szolgálatot” jelentett. (ARM, 13.)

JEGYZET

¹ Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Állam- és Társadalomelméleti Intézet, L'Harmattan Kiadó, 2015, Budapest. Szerkesztették: Cservák Csaba és Hoppál K. Bulcsú. 215 oldal [ARM]

² Egedy szerint ugyanis az MDF eredetileg három, nehezen összeegyeztethető szellemi irányzathból adódott össze: „népi-nemzeti csoport, kereszténydemokraták, liberálisok”.

³ Egedy Gergely: „*Patricius*” és „*mozgósító*” konzervativizmus. In *Magyar Szemle*, Új folyam XV. 3-4. szám. 2006. április, 8–25.

⁴ Egedy Gergely: *Politikai közösségünk patológiájáról – konzervatív olvasatban. Kommentár*, 2010/1, 13–20.

⁵ Varga Csaba tanulmánya, amely az Antall-lal kapcsolatos személyes emlékeket, munkahelyi élményeket, az alakuló MDF légkörét érzékelteti kiválóan, más tanulmányokkal ellentétben komolyabb kritikát is tartalmaz az Antall-kormányzattal kapcsolatban – főként a rendszerváltás folyamata során – az „ezeréves magyar közjogi hagyomány” figyelmen kívül hagyása, ennek a közjogi hagyománynak lényeges pillére, a szentkoronatan elsikkadása, és a „sztálini alkotmánnyal” való elégtelen szakítás ürügyén.

⁶ „Amikor egy kifejezés olyan mértékben szakralizálódik, mint ma a demokrácia, gyanakodni kezdek, hogy egyáltalán jelent-e még valamit, hiszen túl sok mindent jelent egyszerre: talán olyan helyzetben lehet, mint a Meroving császár: amikor valaki hozzá folyamodik, azonnal keresni kezdi a majordomust.” T. S. Eliot: *A keresztény társadalom eszméje*. In *Miles Christi* évkönyv, MMXII. (Szerkesztette: Pánczél Hegedűs János). 374. Sajtó fordításom.

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Ezt a rovatunkat Szabados György alapította, és ő válogatta bele a szövegeket annyi éven át. Halála óta a rovatot az ő emlékének szentelve tartjuk fent. Ezúttal a JazzMa-honlapról idézünk művésztársainak és tanítványainak évfordulós megemlékezéseiből – hogy ez egyszer a rovat róla magáról szóljon.

Kodolányi Gyula

SZABADOS GYÖRGYRE EMLÉKEZNEK EGYKORI MUZSIKUSTÁRSAI

Maloschik Róbert, a JazzMa főszerkesztőjének körkérdései

Ma öt éve távozott a magyar jazz történetének egyik legnagyobb hatású (sőt, a szabadzenében a legnagyobb hatású!) zongorista-zeneszerzője, dr. Szabados György. Öt egykori muzsikust kérdezem.

M. R.: *Mikor és hogyan hallottatok először Szabados Györgyről?*

RÁDULY MIHÁLY: Már 1962-63 tájékán a Dália nevezetű jazzklubban, még a *B-A-C-H élmények* lemezfelvétele előtt, mely a Qualiton Modern Jazz Anthológia IV-V.-ben szerepel (1964).

BENKŐ RÓBERT: Valamikor a 70-es évek közepén hallottam először, nem nagyon értettem, hogy mit játszik, de lenyűgözött az a tiszta energia, ami áradt a zenéből.

GRENC SÓ ISTVÁN: 70-es évek második fele – *Az esküvő* című lemezt hallottam.

GERÖLY TAMÁS: *Az esküvő* című lemeze volt az első információ, még beatzenész koromban. Ösztönösen megvettem, s néha hallgattam. Élőben talán Nagykanizsán, a 70-es évek végén hallottam.

MEZEI SZILÁRD: Legelőször a *Szabraxtondos* című lemezt hallottam, mint nagy Braxton-rajongó, és ezzel párhuzamosan Bicskei Zoltántól kaptam Szabados-lemezeket, kazettafelvételeket. Élőben először egy újvidéki szólókoncertet hallottam 1990-ben, és ekkor ismerkedtünk meg személyesen is, Tolnai Ottó újvidéki házában.

M. R.: *Milyen hatással volt rátok a zenéje?*

R. M.: Egész addig, amíg nem játszottam vele, semmilyen hatással, sőt, nem is tetszett – utólagos mentségemre szolgáljon, hogy akkor és még jó ideig fanatikus („ortodox”?) jazz-„rajongó” voltam.

G. I.: Megerősített abban, amit éreztem, gondoltam arról, hogy miért is zenéljen az ember. Ne egy trendi külsőt követve élje rövidke életét... És ne hazudjon!

G. T.: Félelmetes, megdöbbenő, lenyűgöző volt nekem!

M. Sz.: Számomra, amióta megismertem a zenéjét, s ez nagyjából egybeesik azzal az időszakkal, amikor magam is elkezdtem foglalkozni az improvizatív zenével, az egyik legmeghatározóbb – párhuzamosan Bartók zenéjével.

M. R.: *Mettől meddig játszottatok vele? Milyen formációkban?*

R. M.: Először 1970 februárjában egy rádiófelvételen a Friedrich Karcival, Debreceni Csabával plusz két bőgő (még mindig nincs hatás!), majd '72-től több mint egy évet – az első próbától a hatás visszavonhatatlan!

B. R.: A 80-as évek közepén kerültem be a zenekarba (MAKUZ), de később a szeptetben és trióban is játszottam vele végig, amíg játszott.

G. I.: Szabados szeptett. MAKUZ.

G. T.: Azt hiszem '84-ben kerültem be a MAKUZ-ba, és szinte rögtön indult a trió a Dresch Misivel. Duóban egyszer voltunk a Lengyel Kultúra Házában. Haláláig vele muzsikáltam.

M. Sz.: Aktívan 2002-től kezdtünk játszani duóban, és ezzel párhuzamosan többször kaptam meghívást az MAKUZ-zenekarba. A zenei és emberi kapcsolatunk élete végéig tartott.

M. R.: *Milyen hatással volt rátok a szellemisége?*

R. M.: Elég meghatározóan – mely még most is egyre erősödik.

B. R.: Mivel évekig szinte minden kedden egész nap együtt voltunk vele, rengeteget beszélgettünk, és nagy hatással volt azt hiszem mindannyiunkra. Főleg ahogy a zene spiritualitásáról beszélt. A szabad muzsikálásba az ő irányításával avatódtunk be, és mindent, amit tőle tanultunk a mai napig visszük magunkkal.

G. T.: Műveltsége, tisztasága elnémított, nehezen oldódtam fel a társaságában. Ő Családfő volt! Minden megnyilvánulására figyelni kellett. Ízlése, mosolya, tekintete itt van bennem. Őrzöm a szemét. Tiszta és lenyűgöző beszédét.

M. Sz.: A magam részéről a közelmúltunk egyik legnagyobb magyar gondolkodójának tartom, hihetetlenül mély, nagyon széleskörűen tájékozott volt, de ugyanakkor organikusan gondolkodó, az élet és a mű-

vészet minden szegmensével kapcsolatban. És nem mellékesen, egy nagyon szeretetreméltó, végtelenül őszinte és szerény személyiség is volt, ugyanakkor meg nem alkuvó és nagyon szigorú értékítéletű.

M. R.: *Hogyan őrzitek/viszitek tovább életművét?*

R. M.: Egy kisszámú, de egyre bővülő csoporttal azon munkálkodunk, hogy mindent összegyűjtsünk, ami a zenei és szellemi munkásságából fennmarad: eddig közel 150 felvétel és 671 írás, interjú stb. (a mai napon). Akit netán érdekel, megtalálhatja a neten The World of György Szabados címszó alatt.

B. R.: Az életművét egy pár fanatikus őrzi és rendszerezi, mi, akik játszottunk vele, igyekszünk segíteni őket ebben. Zenéjét néha különleges alkalmakkor játszunk.

G. I.: Játsszuk kompozícióit, tovább élünk úgy, ahogy eddig – értem ez alatt a szabadosi élet- és világszemléletet.

G. T.: Az improvizáció szeretete és igaz értéke a magyar népzene átiszúrva, átélve. Ez az iránytűm! Szeretnék hű maradni ehhez az iránytűhöz! Erkölcs és intellektus a zenében. Ezek az ő jegyei, én csak a papagáj vagyok. Triómmal játszunk darabokat tőle, pontosabban érleljük őket.

M. Sz.: Elsősorban annak a szellemiségnek és zenének (röviden szólva a magyar improvizatív zene) az éltetésével, amit egész életében képviselt, és aminek éltetése és folytatása a legfontosabb volt a számára is. Ezen kívül a műveinek, az életművének az éltetésével, kottáinak digitalizálásával, műveinek játszásával.

M. R.: *Hol és mikor játszátok legközelebb Gyuri zenéit?*

R. M.: Én majd mindennap – itthon, felvételnél.

B. R.: Jelenleg nem tudok róla, hogy lenne konkrét időpont.

G. I.: Mivel minden próbálkozásunk zátonyra futott – puszipajtások híján –, hogy a fővárosban koncerttel tiszteleguessünk. Június 24-én Békéscsabán, a megyei könyvtárban.

G. T.: Sajnos ritkán, nem vagyok jó szervező. Július 15-én Rábapatonán szeretném szólóban megidézni.

(www.JazzMa.hu/hirek/2016/06/10/szabados-gyorgyre-emlekeznek-egykori-muzsikus-tarsai)

2016. június 10.

SZABADOS SZELLEME TOVÁBB ÉL

**Molnár Csaba, filmrendező,
a Szabados György Világa honlap gondozója**

Ezelőtt öt évvel, beethoveni kopogással tört ránk a hír; „Szabados György Liszt- és Kossuth-díjas zongoraművész, zeneszerző, orvos 2011. június hó 10. napján, életének 72. évében elhagyta a földi világot.”

Hiszem, hogy továbbra is jó úton jár valahol ott, ahová mindig is szeretett volna tartozni, ahol már az a hatalmas égbolt feszül, ami a mindenséget és az emberi röpke létvilágot választja szét, köti össze. Igen, a Mindenség és a Mindentudás, e kettő nagyon fontos volt szá-

„Mindig emlékeztetett Bartók Bélara: különös elegye volt Bartóknak és Thelonius Monknak.” (Anthony Braxton - Szabados György Világa-honlap)

mára. Az előbbi, amihez mérte magát és művészetét, az utóbbi pedig, ami működtette benne a muzsikust, a zeneszerzőt, a költőt és a filozófust, azaz magát az alkotó embert.

Mégsem a fájdalmas visszaemlékezésről fogalmazódnak meg bennem a gondolatok. Hiszen mindig is az univerzum ereje, annak mögöttes felsejlő titokzatossága volt az, ami a lelkét táplálta, ösztökélte feljebb és feljebb haladván az égi minőség felé.

Mindig különbséget tett a mindent tudás és a mindentudás között. Még a halálnak is megvolt nála a pontos helye és dolga. Az Élet fogalmát egészen kiterjesztette jóval a megszokott emberi értelmezéstartományon túlra. Nem a pusztulás és a visszafordíthatatlan elmúlás hirdetője volt, sokkal inkább egy minden ízében égi illesztésű életrendszer építőmestere.

„Zeném zeneszerzői attitűdű improvizativitás. Nem kezdek el kalkulálni, és ennek megfelelően nem feltétlenül vonom be a halált (a szabályt) mint formateremtőt. Hagyom, hogy áradjon. S mégis, kellően tagolódik és formát teremt.

És itt jön a második feltétel, ami ehhez az improvizatív zeneiséghez kell. Ez pedig nem más, mint az a követelmény, hogy a zenével kapcsolatos és abban áttetsző mindentudás benne legyen a zenében, az emberben. Egy hangszerezen lehet csapkodni, de abból kakofónia lesz, ha nincs mögötte a rejtély: »döbbenetes, miről szól ez a csapkodás«. ... nemrégiben egyszer csak megéreztem, átéltem azt a pillanatot, amikor elsőáldozó voltam. Csak most értettem meg, hogy mi is történt velem akkor. Azóta – attól az éjszakától és hajnaltól fogva – dolgozik bennem minden. Nem tudtam aludni, hajnalban már álltam az ablaknál, és reszkettem. Én így éltem meg az elsőáldozást. Tudom azt, hogy az improvizatív képesség egy ilyes beavatás nélkül értelmetlen. Megmarad azon a szinten, mint ami ellen Buddha tiltakozik. Mert hiányzik belőle a mindentudás. A nem csak lexikális tudás. Itt nem mennyiségről van szó, nem mindent tudásról. Hanem arról, hogy átéljen az ember valamit, amikor minden egyben van és megfoghatatlanul elragadó, nagyszerű és beavató. És az jó. Nincs helye másnak, csak annak, hogy jó. Utána jöhet bármi, onnantól az ember már tudja, hogy mi az, ami valóban nem jó, de akkor már nincs benne megvetés. S megmarad, hogy hogyan lehet mindennel jóban lenni, mindent megérezni, megérteni.”

(Részlet a BKL. Kiadó gondozásában 2015-ben megjelent Szabados György Írások III. Beszélgetések, interjúk című könyvből).

Hatalmas életművet hagyott ránk. Néhányan nekiveselkedtünk, hogy összegyűjtsük, rendszerezzük a zenéket, kottákat, videókat, szövegeket, fotókat, hogy aztán elérhetővé tegyük az utókor számára. Sejtettük, de nem gondoltuk, hogy ekkora fába vágjuk a fejszénket. A kor szavának megfelelően mindezt egy honlap formájában képzeltük el, ami ma már működik. Igaz, még közel sem teljes az anyag, de már

sok minden elérhető. Van, hogy három nyelven is. A teljesség igénye nélkül néhány dolgot felsorolnék.

A *Szabados Music Directory* jelenleg 484 hangfájlt kezel. Itt időrendben található a különféle kiadású lemezeken megjelent anyagok. Többféle rendezettségben is leszűrhető az állomány. A kiadványokhoz sok esetben rövid, kevésbé ismert, anekdotikus adatok is közlésre kerültek. A zenék meghallgathatók.

A *Diszkográfia* másféle logikával működik, és képi és szöveganyagát tekintve jóval bővebb.

Az *Audiók* lapján a közönség által és egyéb felvett anyagok találhatóak, 1977-től egészen 2011-ig. Ez most 129 koncertet tesz ki. A *Videók* rovatban 86 videó nézhető meg.

Az *Írások* fejezet két részre osztott. Egyik a *Saját szavaival*, a másik a *Mások szavaival* címet viseli. Itt könyvek, esszék, interjúk, tanulmányok, lemezborító-szövegek stb. olvashatók. Kis zászlók jelzik, hogy hány nyelven elérhető.

Itt folytatódik Ráduly Mihály egyedülálló interjúsorozata, az *Oral history*.

Már most igen terjedelmes az anyag, de még hátra van egy ennél is nagyobb szövegtár feldolgozása és közzététele.

A *Ki kicsoda* többfunkciós lexikon, mely tartalmazza azon zenészek neveit, akik Szabados Györggyel zenéltek; mindazokat a művészeket, akik hatottak munkásságára; azokat a személyeket és intézményeket, akik megjelenést biztosítottak számára, és végül a honlap nemzetközi csapatát.

Természetesen még sok-sok rovat van és lesz, de egyelőre ízelítőül elég lesz ennyi is.

A honlap „Szabados György világa”, vagy „Szabados György” névének begépelésével érhető el. Vagy így: <http://xn--gyorgy-szabados-wpb.com/>

Öt évvel ezelőtt Szabados György valóban elhagyta a földi világot. Ám minket nem hagyott el, csak itt. Velünk van, amikor muzsikáját hallgatjuk, amikor mondatait fejtegetjük, értelmezzük, amikor egy-egy zenész majd belelapoz kottáiba, és talán egy nap felismeri bennük a neki üzent titkokat.

Nekünk fontos, hogy élőként kezeljük a ránk hagyott kincseit. Tanítása is ez volt a zenével, a zenéről, a zenén át, hogy nem önmagába bemerevedett, sehová sem haladó zene az övé, hanem az állandóan változó élő minőségé. Abból fakadt, arról szólt, azt üzente.

2016. június 10.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

ILLYÉS GYULA ÉS OZORA

„Amit már majdnem elfeledtél...”

Vasy Géza

Egy regényt akárki meg tudna írni – hallhattuk már sokszor. Pedig a saját önéletrajzát is csak az képes, akinek van hozzá szókinccse és hiteles, érdekes közlendője. Az önvallomásokat a nevelődési regényhez mért elvárásokkal olvassuk. A nevelődési vagy azzal fogalmilag szinte azonosnak tekintett fejlődésregény a klasszicizmus kora óta örök érvényű, hiszen valamennyire minden regény egy személyiség fejlődéstörténete. Az alkotói öntanúsítás során is számos valóban „regényesnek” mondható fordulatot ismerhetünk meg a művészek életéből, melyek sokak számára átélhetőnek bizonyulnak.

Az egyén nevelődési regénye nem is a születéssel, hanem a fogamzással kezdődik, a láthatatlan fehér lapra már akkor ráíródnak az első meghatározó vonások. A 19. század második felének pozitívista – később sokszor ómódinak tekintett – felfogása figyelmeztetett arra, hogy az alkotó személyiséget formálja az öröklött és a továbbörökített tulajdonságok rendszere, a földrajzi, társadalmi környezet, valamint az alkotóra ható művészi hagyománykincs. Azonban soha nem tudhatjuk pontosan, legfeljebb sejthetjük, hogy akár egyetlen kisebb korszakban mitől válik a fiatal ilyenné vagy olyanná, s miként járja majd végig életútját. Hiszen maga a felnőtté válás sem megállapodás, hanem kisebb-nagyobb változások folyamata.

Illyés Gyula élettörténetét regényként is olvashatnánk. Nemcsak azért, mert ennek jelentős fejezeteit ő maga is megírta (írói-költői módosításokkal), hanem azért is, mert a 20. század irodalmi – szellemi – társadalomtörténetét is élénk tárhatja egy ezután megszületendő, részletes életrajz.

Illyés Gyula 1902-től 1983-ig terjedő életútja egyben csaknem a 20. század története is. Vannak történészek, akik az évszámoknál rövidebb 20. századról beszélnek, s lényegében az első világháború utáni évektől 1990-ig terjedő mintegy 70 évet tekintik együvé tartozónak. Ez gyakorlatilag egybeesik a költő felnőttkorával, aki már a világháború végének, a társadalom szörnyű európai válságának, a kihunyó forradalmi reményeknek, a megcsonkított történelmi Magyarországnak vált egyre fontosabb tanújává és szereplőjévé.

A gyermek Illyés még rácsodálkozhatott a világra, próbálta birtokba venni akkor még kicsiny környezetét, amely nemigen terjedt túl Rácegrespusztán, a Sió vizén. Az ozorai nagyszülőknél tett látogatásokon, nyári vendégeskedéseken mégis egyre több és fontosabb tapasztalatot szerezhett, főleg nagy és feltörekvő családjának köszönhetően. Ismeretes, hogy az osztrák–magyar kiegyezés után

komolyabb gazdasági fejlődés indult meg nálunk, újabb szakaszába érkezett az iparosodás. Az Illés nagyapa még juhász számadó volt, az ő fia uradalmi gépész-kovács lett. Négy gimnáziumi osztály után Illyés Gyula bátyja is ezt a szakmát tanulta ki, ő már saját kis autóbuzsát vezetett a húszas évek végén.

Rácegrespusztán mintegy 300 ember élt. Ebben a meglehetősen zárt világban a kisgyerek, kisiskolás Illyés Gyula élete még nem sokban különbözött a cselédekétől. A család ugyan egymaga lakhatott egy kétszoba-konyhás lakást, s négy tehenük is lehetett. Az édesanya ifjan megtanult szabni és varrni, ő volt a „puszta varrónője”.

Ebben a lassan-lassan polgárosodó világban az bizonyult járható útnak, ha a kis családi vagyoni segítségével igyekeznek nemzedékről nemzedékre előbbre lépni, szakmát tanulni, esetleg tanítónak, kivételesen akár diplomás emberré válni, mint a főjegyző nagybácsi Dombóváron. De ameddig Illyés Gyula eljuthatott az évtizedek során, arra senki sem gondolhatott.

Bár a pusztai gépész gyermekeinek sorsa jobb volt, mint az átlagos cselédekének, ez a gyermekévekben nem nagyon mutatkozott meg. Együtt éltek, játszottak a többiekkel, legfeljebb a táplálkozásuk, ruházódásuk volt jobb, egészségesebb, de elég hamar megérezhettek valamennyit a nagy család másságából, a felfelé törekvés terveiből. Az anyai (Kállay) nagymama tudásszomja és tudatos nevelése egészen kivételesnek nevezhető. Kéthetente átjártak a szomszéd falu református papjához, s pár tojásért megkapták tőle a kiolvasott újságokat, amelyeket aztán saját kezűleg be is kötöttek. A nagymama a pusztai kastély francia nevelőkisasszonyával megállapodott, hogy Gyulát francia nyelvre tanítja.

A fiút előbb írárták be az iskolába, gondolván, hogy ott jó helyen lesz. Még nem tudott olvasni, de az osztatlan iskolában sok minden ráragadt a leckékből. Űgyesen tudott rajzolni is. A már olvasó gyerek egy kölcsönkapott könyvben találkozott azzal a ténnyel, hogy Petőfi Sándor az ő pusztájukkal szomszédos Sárszentlőrincen járt két évig gimnáziumba. Azon mezítlábasan felkerekedett, hogy láthassa a szent helyet. Mint jóval később megírta: *„körülnéztem a zöldellő tájon; később valahányszor az igazi hazafiság érzésére gondoltam, ennek a délelőttnek az érzelmei újultak föl bennem.”*

Illyés racionális legendát és mítoszt szőtt Petőfi Sándor köré, amely egész élete során elkísérte. S nemcsak a költőé, hanem 1848 szellemisége is.

Az iskolák mellett még az anyai nagyapának és baráti körének az eszméi őrizték meg az 1910-es években is a forradalom és szabadságharc eredeti szellemiségét. Petőfi Sándor munkássága szinte nemzeti olvasmány lehetett a fogékony gyerek számára.

A szülők családjában viszont kezdetektől bajok voltak a vallási különbségek miatt. A katolikus Illés-ág ellenezte a református lánnyal való házasságot. Kállay Ida ugyan áttért férjének hitére, de a szenteskedő idősebb családtagok mindig az elkárhozástól féltették unokáikat. Lassan sokasodtak a konfliktusok. A majdani költőnek idővel arra kellett rádöbbenie, hogy mindegyik vallásnak van igazsága, s az a lényeges, ami a különbségeket áthidalva mindannyiukban közös.

A pusztáról Simontornyára költöző, vállalkozásokba, vendéglő bérlésébe kezdő család, majd az apa világháborús katonai szolgálata, a háború gyötrelmei végül oda vezettek, hogy kettévált a szülők útja, s Gyula, a legkisebb nem Ozorát választotta, hanem édesanyját, akivel Budapestre költözött, 1916 nyarán.

A főváros új élményei nem jelentettek szakítást a szülőfölddel, de új nézőpontot mélyítettek el. Az egy nap is bejárható szülőföldről Illyés útja a hamarosan forrongani kezdő ország központjába vezetett. A történelmi események, a másfajta társadalomszemlélet, az irodalmi újdonságok végül

az eszmélkedő diákat, majd bölcsészhallgatót arra készítették, hogy Párizsba távozzon, s 1926 nyaráig ott éljen. Ezzel Illyés Gyula fejlődésregényének egy hosszú, bár tovább tagolható korszaka lezárult.

Nem ok nélkül tekintett már egy korábbi, de innen elválaszthatatlan időpontot maga Illyés is később meghatározó korszakhatárnak, tényleg nevelődéstörténeti csomópontnak. A *Beatrice apródjai* című írásában így tette fel a kérdést: „*Mikortól nézi az ember felelősséggel a múltját? Azt hiszem, 1919 októberétől tekinthetem magam olyan emberi lénynek, akivel ma is szót cserélhetnék; akihez mintegy visszaszólhatnak ebből az öreges őszből.*” Ez lehetett az éppen 17 éves kamasz önarcképe, az 1921. decemberi pedig a kényszerűen korai, a szülőhazától eltávolító felnőttkor kezdőpontja. De még addig is éveknél kellett elmúlniuk, amíg a pályaválasztásai között habozó Illyés eljutott odáig, hogy költővé, íróvá váljon. Ifjan azt vallotta, hogy „*Egy költő szól itten népének nevében*”, s innen jutott el ahhoz, hogy őt emlegették azzal a felismeréssel, hogy a mi nevünkben, a magyarság nevében beszél, szólal meg, vagy éppen a hallgatásával figyelmeztet bennünket.

Az író fejlődéstörténetét nemcsak Rácegrespuszta, Ozora, Simontornya, Cece, Dombóvár, Budapest, majd Párizs formálták, hanem a trianoni határok közé zsugorodott egész Magyarország a maga ezernyi gondjával, a puszták népének és a zselléreknek s minden szegényének a sorsával. Az újabb világháború, az újabb országvesztés, a magyarság felvillanó reményei 1945-ben, azután a szovjet diktatúra kényszere készítette arra, hogy a különböző fokú korlátozottságok dzsungelében is járhatóbb, emberszabásúbb társadalomban reménykedjen.

Ifjúkorának európai mozgalmaira úgy emlékezett vissza Illyés, hogy az akkori emberek valóságos hitnemeszásban éltek, abban, hogy a világ jóvá, emberarcúvá varázsolható. Ebben reménykedtek 1789 táján a felvilágosodás, a nagy francia forradalom hívei. Jó szívvel később a szociáldemokráciában bíztak utódaik. Még később egy újabb, szovjet világforradalomban. A nemzedékek sorának azonban vissza kellett térnie a realitásokhoz. A Kánaán soha nem mutatkozott elérhetőnek, mégis úgy van azonban, hogy az emberiséget az Ígéret földje sarkallja újabb és újabb célok elérésére.

A fiatal Illyés Gyulában is Petőfi lelke lobogott. Idővel aztán ez a magatartás Arany Jánoséval vált egyivásúvá. A Petőfi-lélek és az Arany János-lélek a magyarság kétarcúságát és ugyanakkor testvéri szétszakíthatatlanságát szimbolizálja. Megsejtjük az Ígéret földjét, de oda soha nem jutunk el. Ám kishitűvé válnunk csak a legsötétebb perceinkben szabad. Gondoljunk csak bele, a 20. század kezdetének egyetlen nemzedéke adta a magyarságnak Illyés Gyulát, József Attilát, Szabó Lőrincet. Amelyik nemzet egyetlen emberöltő alatt ilyen költői-írói életműveket segít a világra és vezet el a halhatatlansághoz, soha nem hullhat a semmibe. Petőfit, Aranyt s másokat követve Illyés Gyula is nemzeti költővé vált.

Bár tudjuk, hogy a magyar költészet csodálatosan gazdag, de a maga teljességében csak a mi számunkra nyílhat meg. Annak idején Petőfi Sándor Európa költőjévé válhatott. Illyés Gyula is beléphetett ebbe a sorba, hogy megírta azt az egyetlen, kegyetlen, hosszú mondatot a zsarnokságról. S ezzel máris szabadabbá tett bennünket, akár csak Bartókot idéző művében, hiszen „*ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja*”. Amit Illyés Gyulától tanulhatunk, az addig hat, amíg a magyarság és irodalom létezhethet.

(Elhangzott 2016. június 25-én, az „Amit már majdnem elfeledtél” című új állandó Illyés-kiállítás megnyitóján, a volt ozorai nagyvendéglőben, amely a költő családjának tulajdona volt a 20. század első évtizedeiben. A kiállítás kurátora Kodolányi Judit.)

SZEMBEN A FELEJTÉSSEL

Domokos Mátyás írásai Illyés Gyuláról

Gróh Gáspár

A felejtés nagy áldás, ha minden tudásunkat folyamatosan megőriznénk, összeroskadnánk terhe alatt. Ezzel az adománnyal csak az emlékezés versenyképes. Ha minden kipottyan memóriánkból: többé nem tudunk gondolkozni. Így van ez a nemzet emlékezetével is – számtalan dolog hullik ki belőle, több annál, mint ami a megújuláshoz kell, ezért időről időre okkal jelennek meg figyelemfelhívó írások arról, hogy mi mindent veszítünk el nélkülözhetetlen szellemi útravalónkból. Az intellektuális Alzheimer-kór sújtotta világban különös öröm kézbe venni azt az impozáns kötetet, amely Domokos Mátyás Illyés Gyuláról született összes írását gyűjti egybe.

A kötet élén egy Illyés-idézet áll: „*A legnagyobb bátorság a remény*”. Állhatna helyében egy másik: „*Olyanokat éltünk meg, amire ma sincs ige*”. Mindkettőt többször idézi tanulmányaiban Domokos Mátyás, hiszen a két gondolat: édestestvérek. Ugyanarról szólnak, az egyikben a biztatás jelenik meg, a másikban az ok, ami miatt a biztatásra olyan nagy szükség van. Ez pedig egy fájdalmas sorsú régió történelme, amely rendre felülírja az ide születettek élettervét, s így a bennük szunnyadó lehetőségek megvalósítása helyett a megmaradásért folytatott harcuk válik életük döntő feladatává. Illyés, ahogyan Domokos Mátyás könyvében megjelenik, ebben is nagy összebékítő: úgy lesz a nemzet sorsának „számadója”, úgy hoz érte áldozatot, hogy nem tekinti áldozatnak magát, hivatást talál sorában, és ezért nem végzetes tehernek, hanem lehetőségnek tekinti közössége szolgálatát. Nem véletlen, hogy a kötetben külön tanulmány olvasható, *A költő és a vízügyi hivatal* címmel. Az írás Illyés egyik, a maga idején különösen híressé lett metaforájára (vagy parabolájára) utal, amely a magyar költőtől elvárható vállalások körét kibővíti költészetén túli feladatokkal is. Ahogyan Domokos egy rá oly jellemző, hibátlanul szerkesztett, bekezdésnyi mondatának záró harmadában írja, a költő nem menekülhet, feladata „*hogy tehát olyan ügyeknek váljon engagé, vagyis elkötelezett szószólójává, amelyeket szerencsésebb történelmi s egészségesebb társadalmi fejlődésű nemzetek életének mindennapjaiban a hivatásuk etikáját jól ismerő és hivatásuk gyakorlásához szükséges szakértelemmel rendelkező »vízügyesek« egy boldogítóbb társadalmi és politikai munkamegosztás folyamánként az irodalom felszólítása nélkül is orvosolnak*”. Illyés vállalja ezt megbízatást. Kényszerűnek tartja, de elkerülhetetlenségének vállalásában nemcsak erkölcsi parancsot, hanem szellemi kihívást is lát. Ezért megtalálja benne azt az örömet is, amit a tisztességgel végzett munka akkor is megadhat, ha nem erre készül valaki.

Itt érdemes megjegyezni, hogy Illyésnek a Németh László *Iszonyának* francia kiadása elé írt előszavából ismertté lett vízügyi példája valójában nem metafora vagy parabola, hanem maga a rögvalóság. Ugyanis báró Orczy Lőrinc, a felvilágosodás idejének korai magyar irodalomalapításában jeles szerepet játszó és méltán megbecsült poétája elsőként dolgozott az Alföld ármentesítésén, és az általa építtetett gátak mindaddig dacoltak az áradásokkal, amíg az át gondolatlan későbbi Tisza-szabályozás folytán minden korábbit meghaladó víztömeget sikerült rájuk vezetni. Hogy működése miképpen jeleníti meg a magát akár

a poézisre is elszánó, mindenesként szolgáló magyar értelmiségi sorsot, azt Orczy *Megint panasz* című verse is példázza: „Ismét butykáztam Tiszának árjait / Ott töltém, itt nyitám iszapolt árkait, / Kríger' zsinórával mérvén tsavargásit, / Jobb egyenességre intéztem folyásit. / De mikor én repedt hajlongó hajótskán, / Tekenő formára vésett tsolnakotskán, / Ki tészem lelkemet véletlen veszélynek, / Béts, Pozson Társaim engem' tsak nevetnek. / Azt mondják, szükséges egy embert találni, / Ki tud szenvedéssel Országot tzirkálni: / Küldjük Ortzit, majd ő meg fogja vizsgálni, / Lehet e pénz nélkül nagy dolgot tsinálni.” Ezek után nehéz eldönteni, hogy a költőből lesz-e alkalmi kényszerből vízügyes, vagy éppen megfordítva, még a vízügyesnek is költővé kell válnia e hazában, mert nagy feladatokhoz nélkülözhetetlen némi poézis...

A maga módján Domokos Mátyás életútja is ezt példázza: ahogyan a szétzavart Eötvös-kollégisták köréből nem az elsődleges alkotásnak szenteli elméletileg legtermékenyebb évtizedeit, hanem „hasznos akarat”-ként szerkeszti, többek közt, Illyés (és Németh László) könyveit, értéket ment, teremt és közvetít – első kötetét azonban csak majd ötvenévesen adja közre, és alkotói életműve hatvanas éveitől virágzik igazán. A sok évtizedes jeges ár, a diktatúra korának gondolatrendőrsége és arcátlan nyíltsággal rejtegetett cenzúrája az, amellyel szemben írónak, költőnek, szerkesztőnek, lektornak „vízügyesként” kellett védekeznie.

És ez a feladat nem múlt el, csak megváltozott a rendszerváltással. Sok egyéb mellett ezért is tartja olyan fontosnak Domokos, hogy az Illyésre való emlékezést szolgálja. Van erre bőven történelmi indoka is, ezért mondja: „Közhely szinten közismert..., hogy *Ady öröksége után nem kapott két kézzel utókorra. Szíve »eltestált haragja«: keservesen kegyetlen igazságai egyre kínosabb tehertellé, rühellt örökséggé változtak az Idő félelmetes színjátékában.*” A kötet legfőbb célja, hogy Illyés sorsa ne legyen hasonló, mert, ahogy látjuk, úgy esett ki a közfigyelem fókuszából, hogy minden sora ma is nélkülözhetetlen. Eközben pedig tág teret kapnak az őt mocskoló emlékezők, amelyekben a diktatúra lelkes tapsoncai a történelmi igazság és a demokrácia bajnokaként, hamis tanúkkal igazolt hamis vádaknak helyt adva fogalmaznak morális ítéleteket Illyés (és persze mások) fölött. Domokos ezért érzi úgy, hogy neki, mint Illyés közeli ismerősének, barátjának, munkatársának meg kell szólalnia a hol meghamisított, hol a felejtésbe száműzni kívánt Illyés perében.

Így aztán nem csak Illyésről tanúskodik, hanem a korról is. Domokos Mátyás az író-költő megannyi kötetét szerkesztette: bő három évtizedes szellemi és munkakapcsolatuk, a verseskötetek, naplók, az életműkiadás kötetei mutatják, hogy mi mindenben kellett szerepet vállalnia. Ezeknek a küzdelmeknek (az értelmiség folyamatos szabadságharcának) természetére vonatkozóan is fontos forrás ez a könyv. Csak az tudja igazán, aki szerkesztő volt akkoriban, amikor a könyvkiadókban voltak főállású szerkesztők (akik hónapokon át dolgozhattak egyetlen köteten, amikor még volt elegendő idő az igazi szerkesztői munkára), hogy mit jelentett egy-egy kötet előkészítése. Így azt is tudja, hogy semmiféle egyetemi stúdium nem ért fel azzal a szellemi gazdagodással, amelyet egy kézirat gondozása jelentett. Mert kapott egy szöveget – többszöri olvasásra. És „kapott” hozzá egy szerzőt – sok-sok beszélgetésre. Ez volt a bónusz – a hatalommal, a cenzurális-hivatalossággal folytatott szellemi bajvívás lélekölő fáradalmáiért cserébe. Mindennek lenyomata közvetett és közvetlen módon ott van ebben a könyvben. Így, érintőlegesen az is, hogy miként működött a pártállam gondolatrendőrsége a könyvkiadásban, mit jelentett a hivatalosan

soha be nem vallott cenzúra. Íme egy mondat az 1964-ben megjelent *Új versek*, Illyés első 1956 utáni könyvével kapcsolatos feljegyzéséből: „*Illés Endre közölte velem, hogy a kézirat útjából elhárultak az akadályok értesülései szerint, és kérhetjük a kiadás engedélyezését*”. Érdemes elolvasni azt a beszámolót is, hogy a kéziratból hány és milyen vers maradt ki addig, amíg sikerült idáig eljutni, hogy remekművek közreadását próbálták megakadályozni (jelentős sikerekkel!) „magán-szorgalmú kutyák”. Eközben szinte észrevétlenül simul a szövegbe az a tény, hogy éppen a legkiemelkedőbb szerzők esetében, amilyen Illyés is volt, a megjelentetésről a Legfelsőbb Hely döntött. Hogy mi volt ez, kiknek a véleménye számított? A Pártközpont? A Központi Bizottság? Aczél vagy Kádár? Vagy éppen Király István? Mára szinte mindegy, hiszen bármelyikük is, az azt jelentette: maga a rendszer... Mindenki maga döntheti el, hogy karkai vagy beckettí az a helyzet, hogy az ügyben illetékes Kiadói Főigazgatóságtól csak akkor lehetett engedélyt kérni a kiadásra, amikor az engedélyt már máshol megadta valaki.

E küzdelmek során az apró kis cinkosságokból megbonthatatlan fegyverbarátságok is születtek. Így mélyült el Domokos Mátyás és Illyés barátsága is – de nem ekkor kezdődött: már jóval korábban, a *Válasz* körében is találkoztak, és aztán az egykor e kör motorjaként és védangyalaként működő Sárközi Márta kulturális háló-szövésének eredményeként is egymás közelében maradtak. És elmondható, hogy a magyar irodalom legjelentősebb szerkesztői közt méltatlanul ritkán emlegetett Illyés a maga tartásos módján kapcsolatokat és barátságokat is „szerkesztett”. Amit az is visszaigazol, hogy amint Domokos generációjára (Csoóri, Fodor András, Kormos István és mások) Illyésnek, azoknak, az akkori fiataloknak órá volt szükségük. Az e minta szerint szövődött sokféle háló tette lehetővé, hogy a hivatalos irodalmi kánont az irodalmi közvélemény gyakorlatilag semmibe vegye. Így, függetlenül attól, hogy a hatalom aktuálisan kit akart kiadni, kinevezni, kitüntetni, dicsérni vagy megbélyegezni, az íróársadalom megteremtette a maga láthatatlan alkotmánya alapján működő köztársaságát. Ebben Domokos Mátyás komoly pozíció és (sokáig) számottevő írott életmű nélkül is megkerülhetetlen szerepet játszott. Ez a tekintély, informális elismertség beépült szerkesztői munkájába: nem véletlen, hogy éppen ő lett az Illyés-kötetek szerkesztője. Ennek okán szinte biztos, hogy voltak évtizedek, amikor a szűkebb családi körön kívül Domokos Mátyás időzött a legtöbbet Illyés szellemi aurájában. Így lett fegyvertárs is, aki imponáló gondossággal rögzítette memóriájába Illyés nyilvánosság előtt meg nem jeleníthető gondolatait.

Ennek okán ő is azok közé került, akik hivatva lettek egy nagy Illyés-tanulmány megírására, de a többiekkel szemben kivételes esélyeket kínált neki személyes és szellemi kapcsolatuk. Ám Domokos nem volt monográfus alkat, talán elsősorban a műfaj zárt természete miatt. Így ez a most összeállított kötet, tekintélyes külső és belső terjedelme ellenére olyan előtanulmány egy soha meg nem írható nagy összefoglaláshoz, amely mégis egy monográfia mondanivalóját hordozza. Teljesebbé válhatott volna, de befejezett egészé soha, aminek ugyanannyira oka az Illyés-életmű kimeríthetlensége, mint a szerző maximalizmusa. Így „csak” bámulatosan gazdag, Illyés írói rangjához méltó esszégyűjtemény maradt ránk, amiben megmerítkezni ugyanolyan szellemi gyönyörűség és kaland, mint magának Illyésnek az olvasása. Aminek része az is, hogy szünet nélkül érezhető a két alkotó mély szellemi és emberi kapcsolata. Erről a könyvön belül szinte külön kötetet jelentő nagyszerű interjúk-beszélgetések is félreérthetetlenül tanúskodnak. Különös öröm azt érezni, tapasztalni, ahogy a nyilvánosság előtt többnyire (okkal!) zárkózott Illyés ki- és megnyílik, mert érzi, hogy akivel beszél,

nem – ahogy ma mondják – mikrofonállvány, hanem értő és méltó alkotótárs, aki egy generációval fiatalabb ugyan, de tökéletesen otthon van az ő világában is.

Ez a szellemi pozíció lehetővé teszi, hogy Domokos Mátyás kivételesen fontos ügyekben Illyés helyett, az ő védelmében szólaljon meg. Illyés többnyire nem védekezett az őt ért méltatlan támadásokkal szemben. Részben azért, mert tudta, hogy azok jelentős része mögött maga a hatalom áll, így az ő megszólalása nem is juthatna a nyilvánosság elé, részben úgy gondolta, hogy maga a védekezés a támadás jogosságának közvetett elismerését jelenti. Túl ezen: szinte egész pályáját végigkövették azok a gyakran pletykaízú, személyes fanyalgásokból, féltékenységekből táplálkozó híresztelések, amelyekkel szemben amúgy sem lehet védekezni. Domokos azonban, azzal a tudással felvértezve, amit Illyés közelsége teljesített ki, fölléphetett Illyés igazsága védelmében. Nem Illyés apologetája volt, amikor mellé állt, azokat az ügyeket védte, amelyekben a valóság feltárása, a tisztánlátás közérdek. Ezért közli pl. azokat a leveleket, amelyek tisztázzák az Illyés és Nagy László viszonyát tartósan megrontó félreértés háttérét (azt, ahogy egy, a későbbi B. Nagy László által a Rákosi-korszakban írt politikai támadó hangú cikket az akkor még F. Nagy László néven publikáló költőnek tulajdonított). És ezt láthatjuk az *Egy mondat a zsarnokságról* keletkezéstörténetéről írt tanulmányában. Éveken át kísértett egy tendenciózus gyanúsítás, mely szerint Illyés klasszikus verse valójában 1956-ban született, és a költő csak az oly gyakran ráolvasott, állítólagos helyezkedési képessége okán dátumozta vissza 1950-re. Merthogy ezzel egyfelől azt akarta sugallni, hogy ő már évekel korábban is szemben állt a diktatúrával, másfelől csökkenteni akarhatta a forradalom utáni esetleges felelősségre vonás kockázatát, mondván, csak egy régi költeményt vett elő az asztalfiókból. Nos, Domokos Mátyás a kérdésről tudva az összes tudhatót, elegáns levezetéssel bizonyítja a korai dátum érvényességét. Oly meggyőző erővel, hogy megjelenését követően az egykori gyanúsítás a továbbiakban nyilvánvaló képtelenséggé vált, és évek óta nem is jelenik meg. Ami nem jelenti, hogy az atavisztikus reflexeket tükröző Illyés-gyűlölet nem talál magának más, hasonlóan megalapozatlan vádakát. Ilyen pl. a Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozat alá nem írásával kapcsolatos ferdítés. Domokos írásából világosan kiderül Illyés álláspontja, magatartásának oka és jelentése, amin talán lehet, de nem érdemes vitatkozni. Az ugyanis aligha vonható kétségbe, hogy okosan, felelősen, etikusan döntött. Megfontoltsága szinte bizonyosan közrejátszott abban is, hogy az aláíróknak nem kellett súlyosabb retorziókat elszenvedniük. Azt pedig láthattuk, hogy ez egyenesen kedvet csinált a további aláírási akciókhoz, ami aztán kifejezetten hozzájárult a demokratikus és nemzeti ellenzéki ség további erősödéséhez.

Ez a két szempont, tehát a nemzeté és a demokráciáé kiemelkedően fontos a Domokos Mátyás tanulmányaiból kirajzolódó Illyés-képben. Nincs olyan írás a könyvben, amelyikben a demokrácia (hol mint a szabadság, hol mint emberi jogi kérdés, hol mint társadalmi igazságosság, vagy a nemzet kérdéseinek megoldási kerete) föl ne merülne. És olyan sem, amelyben a legátfogóbb értelemben vett nemzeti problematika maga, mint a 20. század magyar történelmének legfájdalmasabb ügye, egyúttal a nemzet mint kulturális műhely, mint történeti értékek hordozója és mint embermilliókat egybefogó közösség meg ne jelenne. Egy ilyen terjedelmű kötet egészéről, vagy akár néhány kulcskérdéséről természetesen lehetetlen egyetlen recenzióban átfogó képet adni – ez valójában külön könyvet érdemelne. Annyit azonban le lehet és le is kell szögezni, hogy Domokos számára Illyés a „haza a magasban” nemzetének költője és gondolkodója. Olyan

hazafi, aki nemcsak a magyar nemzeti közösség tagjaként tiltakozik a genocídiumok bármilyen formája ellen, hanem minden, nemzeti hovatartozása miatt hátrányt szenvedő embertársának sorsában érdekelt. *Vagyis nem egyetlen nemzet, hanem a humánus és a moralitás ügyében „elfogult”*. Ebben az ideális gondolkodásban gyökerezik baloldalisága, egyenesen ifjúsága kommunistaszimpátiájáig, és ez határozza meg az (idehaza) létező baloldalhoz való viszonyát. Mindez azonban a költő és a párt kapcsolatának csak az egyik fele. Domokos bemutatja a másikat is: a baloldali viszonyát Illyéshez, ami sokkal problematikusabb: mert a hatalommániás kommunista ideológusok – talán csak Révai József, majd az ő örökébe lépő Aczél György kivételével – semmit sem értek meg a magyarság számára oly fontos nemzeti elkötelezettség természetéből. Vagy ha igen, akkor ellenségesen viszonyultak hozzá (nem mintha a két „kivétel” a magáénak érezte volna). Domokos Mátyás maga is ebben a közegben élt, hasonló célokkal, elkötelezettséggel, mint Illyés. És ő is tudja: a magyar kultúra, a nemzeti közösség akkor is *otthon*, ha – a szovjet megszállás, és az erőszakkal kialakított társadalmi berendezkedés okán – aktuálisan kényszer-társbérlokkal kell együtt lakni benne. És, tetszik, nem tetszik, célszerű a nem kívánt lakótársakkal is elviselhető viszonyt kialakítani, mert többről van szó, mint szellemi közérzetről.

A szembenézés ezzel a kérdéssel a magyar értelmiség egyik legnehezebb és legkockázatosabb feladata volt a negyvenes évek végétől a nyolcvanasok végéig. Szinte lehetetlen volt ugyanis plebejusnak maradni a szociális igazságosság ígéretével mindenkit elszegényítő, egy szűk kör küldetéses gőgiének tobzódása idején, miközben a diktatúra értelmezhetetlenné tette a demokráciához való hűséget. Eközben a nemzet küldetésének és méltóságának hitét is meg kellett őrizni a magyar nemzet ellen céltudatosan alkalmazott internacionalista lózungok világában – amit 1956 nemzeti forradalma után egy minden korábbit felülmúló, a nemzetben (a maga logikája szerint okkal...) legfőbb ellenségét látó kurzus követett. Ezt a helyzetet azonban a közvélemény jelentős része természetesen nem fogadhatta el – bár ellenérzésének nem adhatott hangot. Éppen ezért feszült figyelemmel várt minden biztatásra, amely visszaigazolta és megerősítette a változások iránti, irracionálisnak tűnő vágyát. Illyés, az elfogadhatóság határán egyensúlyozva, adott ilyen jeleket, és ehhez Domokos Mátyásban kiváló szövetségest talált. Így nincs mit csodálkozni azon, hogy a cenzúra gyakran kihúz, kifogásol Domokos Mátyás által már elfogadott Illyés-mondatokat.

Ami már csak azért sem csoda, mert megannyi különbség (származás, generáció) ellenére az életutakban vannak tipológiai rokonságban álló elemek. Amit Illyés az I. világháború utáni krízishelyzetben, majd Párizsban, azt Domokos Mátyás a II. háború után, még súlyosabb körülmények közt az Eötvös-kollégiumban tanulta meg. A két távolról indult alkotót összekötötte európai látóköriük, a nemzet és a demokrácia ügyében való kérelmelhetlenségük, minden más szemponttól független értékelvőségük, szellemi szabadságvágyuk, plebejus gondolkodásuk. Mindez a nemzeti sorskérdések jegyében fordítja szembe mindkettejüket a diktatúrával.

Domokos Mátyás életútjának, gondolkodásmódjának középpontjában az a meggyőződés áll, hogy igazi szellemi értékek nem zárhatják ki egymást, nem fordíthatók szembe egymással. Az egyetemes és benne a nemzeti kultúra természetete szerint minden maradandó teljesítményt integrál. Még az ellentétesnek látszó értékek is összetalálkoznak, nem egymás ellen feszülnek, igazi ellenfelük a silányság. (E szellemben szerkesztette egykor Illyés a *Magyar*

Csillagot – és Domokos Mátyás a *Holmit*...) A szellemi értékek irányai közötti, sokak számára oly fontos, döntő kérdésként megjelenő választás kényszerét ez a gondolkodásmód nem ismeri. A sarkosan egyértelmű, kizárólagosságot hirdető választás, az elhatárolódás és szembeállítás a politikum jellemzője. A szellemé az összekötés, az értékek koegzisztenciája. Ezért Domokos Illyése úgy magyar, sőt, *vidéki* magyar, hogy közben nem programszerűen, hanem végzetesen európai, aki a magyar „átok földjének” lakóit a „puszták népe”-ként vezeti be a nemzet és a nagyvilág gondolkodásába. Domokos Illyése igazi *párizsi hun*, aki otthonosan mozog nyugaton, de ott mégsem talál igazán otthonra, aki nemcsak hazájára képes nyugati szemmel nézni, hanem önmagára és sorsára is, akiből a távolság nem az elszakadás, hanem a hazatérés vágyát váltja ki. Domokos számára Illyés sohasem holmi népfí, aki csizmásan ront a szalonokba, hanem olyan példakép, olyan *nyugatos Nyugat-os*, aki számára elképzelhetetlen, hogy hűtlenné váljék közösségéhez és kultúrájához. És aki ezért nem is mondhat mást, mint azt, hogy Európa volt a nevelőanyja („ma mère adoptive”). Ami szemérmes egyértelműséggel azt is jelenti, hogy az édesanya: Magyarország. Nem utolsósorban azért, mert a virtuális Magyarországot kapcsolja a virtuális Európához, a „haza a magasban” „Európa a magasban” ideájában és étoszában találkoznak.

Ez az Illyés egy Babits-tanítvány européer, akit felelősségtudata és hűsége állít a vesztesek, a gyarmati kiszolgáltatottságban élő „pusztalakók” mellé. Domokos érzékeli azt a kellően soha ki nem emelt ironiát és szójátékot, ami a *Puszták népe* címben rejtőzik. Illyéssel kapcsolatosan közhely, hogy Párizsból látta meg igazán a magyarságot. A magyar létet, a nyomorúságos hazát, amiért felelősnek érezte magát. Hazajött, és rövidesen megírta máig legismertebb könyvét. Amit olyannyira magyarnak érzünk, hogy el sem tudnánk képzelni más irodalmakban. De mit tennénk, ha ez a mű franciául születik? Kénytelenek volnánk az összetéveszthetetlen francia szellem megnyilvánulását látni benne? Mert hiszen e mű nem kopó varázsának titkai közt ott van az is, ahogyan ezt az orrfacsaróan szegényszagú világot igazi franciás eleganciával állítja elénk Illyés – bár erre nem szoktunk figyelni, hiszen nem nagyon találjuk előzményeit irodalmunkban.

Ezért nem tudatosítjuk kellően az Illyés humorát is tükröző, a címadás kettősségében megjelenő ironiát. Azt, ami ugyanígy ott van az egy évtizeddel későbbi *Hunok Párizsban* esetében. A *hun* szó Párizsban éppen úgy mást jelent, mint itthon, ahogyan a *puszta* is. Nemzeti mitológiánkban hunnak lenni a legrégebbi nemesség, Lutéciában: barbár hódító. Olyasmi, mint nálunk a vandál. A *puszta* Ozora vagy Simontornya felől isten háta mögötti nyomorúság, pusztainak lenni maga a megvetett, halmozott hátrányos helyzet. A puszták népe: a végletekig kiszolgáltatott, csak a munkaerejét nyomott áron áruba bocsátó, rabszolgánál alig több joggal rendelkező zsellér. De Nyugaton még élt a romantika korából megmaradt, a *couleur locale* dicsfényét őrző puszta képe, ami a magyarnótázó honi közegben is kísértett. Ez a puszta maga a szabadság, a végtelenség, ahol csikósok és gulyások az isten szabad ege alatt élnek a romlatlan, természeti ember irigyelt életét. Mint Merimée-nél Korzika őslakói vagy akár Carmen és a dohánycsempészetben szabadságukat megélt deli cigányok. Párizsból nézve tehát a puszta – a szabadság. Budapestről, még inkább Rácegresről: a szabadságtól megfosztott nyomorúság. A két kép egymásra forogtatásában Illyés keserű, zseniális ironiája jelenik meg. Domokos érzi e kettős látásmód feszültségében rejtőző groteszk humort. Ezért szánja el magát arra, hogy külön tanulmányt írjon Illyés fanyar, olykor félreértett, de elemi erejű

humoráról. Meggyőződése, hogy aki ezt nem érti, Illyést sem érti. Ez a humor egyébként olykor egyenesen meseien szurreális. Jól mutatja ezt az a történet, aminek másik hőse maga Rákosi Mátyás, aki az ötvenes évek egyik (a költőnek nyilván nem kis szellemi és lelki terhet jelentő) rendezvényén szóvá teszi, hogy Illyés mintegy kivonja magát az irodalmi és egyéb életből. Illyés arra hivatkozik, hogy azért nem ír és vonul vissza Tihanyba, mert beteg. „*Ugyan, mindnyájunkat túl fog élni*” – szakítja félbe Rákosi, mire Illyés hirtelenjében így válaszol: „*Adja meg nekem a magyarok istene!*” A riposzt bravúros – túlságosan is. El is sápad Illyés, amikor belegondol, mit vágott oda (az ennyi más mellett) a hiúság bűnét is gyakorló diktátor arcába – annál is inkább, mert nagyon jól tudja, hogy a zsarnokok humorérzékére építeni nem célszerű.

Illyés humorának egyik oldala derűs, a másik, különösen 1956 után, a fekete humor tartományából tekint ránk: védekezés a kétségbeesés ellen. Domokos Mátyás ismeri a költő mindkét arcát, a reménytelenséggel vívóét is. Ez az ismeret készíti arra, hogy a kötet talán egyik legdrámaibb írásában a hatvanas évekbeli Illyés-naplókat regényként elemezze (*Hattyú és görény*). Tanulmányában, természetesen roppant tapintattal, megjelenik az élet és mű nagy és fájdalmas titka, a folyamatos, gyötrő depresszió. Mert Domokos Mátyás látta Illyés nyilvánosság előtt nem, vagy csak költészetének legelvontabb rétegében megjelenített, rejtett arcát is. Azt, ahogyan a töretlen erő képe és üzenete mögött egy reményért harcoló ember áll, akinek kétségbeesve is rendíthetlenséget kellett sugározni, mert – talán nem túlzás így fogalmazni – a nemzet tőle várta a maga reménytelensége vigaszát.

És meg is kapta! Így lehetséges, hogy Illyés depressziójáról még ma is ugyanolyan kevesen tudnak, mint egykor József Attila szerencsejáték-függőségéről. A két hallgatás közt persze nagy különbség van, az egyiket egy ideológia, a másikat egy küldetés magyarázza. Hogy Illyés milyen sikerrel védelmezte meg titkát, és védelmezte azt a szerepet, amelynek betöltését várták tőle, azt számomra egy 15 évvel ezelőtti jelenet is magyarázza. Egy kiváló irodalomtörténész, egyetemi tanár és akadémikus, Illyés olvasója és tisztelője utalt arra, hogy mit jelentett neki a törhetetlen életerőt sugárzó, rendíthetetlen Illyés alakja, példája, az irodalmi élet sok nyavalygó, depressziós, nemzeti defetizmust sugárzó szereplője között. Az illető nem volt bennfentes, de tájékozatlan se. De csak a költő halála után majd két évtizeddel, éppen Domokos Mátyás tárgyilagos közléséből értesült arról, hogy micsoda démonokkal birkózott Illyés. Ami a költő emberi és költői diadala, hiszen a depresszió gyötrelmét kifelé csak verseiben, fogalmi magasságba emelve mutatta meg. Így elvált a személyiségétől és személyességétől: nagyon kevesen gondoltak arra a *Doleo, ergo sum* olvasásakor, hogy az milyen mélyről fölszakadó vallomás. Ami arra példa, hogy *aki szépen kimondja a depressziót, azzal föl is oldja*. Ez is része örökségének, amire nem figyelünk eléggé, pedig nélkülözhetetlen. Mert nagy áldás a felejtés és az emlékezés képessége, de van ennél nagyobb: ha tudjuk, mit kell elfelejteni, és mit kell megőrizni emlékezetünkben. Ebben segít Domokos Mátyás, akinek sohasem volt kétsége Illyés igazában. Abban sem, hogy Illyésen kívül lehet másnak is igaza – de csak mellette, és nem vele szemben. Ézért lehet a könyv az Illyés-recepció megkerülhetetlen darabja, miközben szerzőjének is emléket állít, hirtelen távozásának 10. évfordulóján.

Domokos Mátyás: „A legnagyobb bátorság a remény”, Nap kiadó, 2016

FRONTOK FÖLÖTT

Gróh Gáspár könyvéről

Márkus Béla

A kötet hátsó borítóján az ajánló szöveg a hagyományos kritika haldoklásának, a piaci célú recenziók és szédelő feldicsérések idejéről beszél, nem méltatóan, persze, hanem ellenpontozásként, csattanónak szánva: „Jó, hogy van még kritika, és jó, hogy van ilyen kritikuskunk, mint Gróh Gáspár”.

Eme öröendezés oka s magyarázata mindenekelőtt a szerző szemléletében lelhető fel. Abban az irodalomfelfogásban, amelyik az írókat nem kívánja kiszorítani a közéletiség fórumairól, noha tudja, a mű szolgálhatja a közönséget – küldetése ennek lehet, nem az alkotónak. Nemzeti, társadalmi és politikai elkötelezettségét szónoklatokban, nyilatkozatokban kinyilváníthatja, ám az irodalom története csak azt örökíti meg, ami maradandó művekben öltött testet. Éppen ezért ismertetőjegye az értéktisztelet, a minőség keresése s felmutatása. A nyitottság és elfogulatlanság témaválasztásban csakúgy, mint ítélezésben, véleményformálásban.

Ez utóbbiak – meglepetésre – abban a kijelentésben mutatkoznak meg, miszerint irodalomszociológiai vagy zurnálpolitikológiai értelemben lehet ugyan irodalmunknak népi és urbánus ága, szellemileg azonban semmiképp. Mert ez Gróh szerint olyan megkülönböztetés lenne, mintha az alapján választanánk szét a szerzőket, hogy melyik piknikus s melyik aszténias. A kijelentés a szerző tárgyalási módjáról is árulkodik: arról, hogy saját magát jellemezhetné azzal, ami valakinek – az Apollót szerkesztő és Cs. Szabó Lászlóval levelező Gál Istvánnak – a stílusából hiányzik: az oldottságra való készség, egészen a szarkasztikus hangnemig, valami kis „neo-frivol” beütéssel. Efféle beszédre azonban elvétve vállalkozik, tárgya s tárgyilagosságra törekvése ritkán engedi meg neki. Az a mértékletesség, amely korábbi köteteit is jellemezte, a különböző nézetek, elvek higgadt összevetésével jár, még ha a latolgató egyeztetést nem is követi egyetértés és egyezség. A népi és az urbánus ágak „lemetszését” sem azért hozza szóba, mintha bízna a közöttük támadt és újabban is támasztott viták megszűntében vagy legalább csillapításában – hanem mert kiemelkedő alkotóink esetében egyszerűen értelmezhetetlennek tartja mindkét kategóriát.

Annak a Kodolányi Gyulának a portréját festve fejt ki, akinek nemcsak a szerteágazó munkásságát, műfaji sokszínűségét becsüli, hanem magatartását, gondolkodói, szellemi beállítottságát is. A *Szólo hangra* című esszé-kötet mintha arra is alkalmat adna neki, hogy saját maga ars poeticáját, alkotói-kritikusi eszméjét és eszményét megfogalmazza. Világképének konzervatív, nyitottságában a liberalizmussal „egybeérő” voltát például egy oximoronnal szemlélteti: „*változás az állandóságban, állandóság a változásban*”. Nemzeti elkötelezettségét Babits példájára is alapozva nyilvánítja ki: „*Nem az a 'nagy magyar' – közvetíti Kodolányi Gyula hitét –, akiben a lehangosabban zúgnak és zengenek az elveszett területek miatti fájdalom sirámai, hanem aki megőrzi az egységes hazában való gondolkodás képességét, egyben tartja szellemi értékeit.*” A méltató tisztában van vele, hogy a ma uralkodó elképzelések jegyében

a költő-esszéíró felfogása „egyenesen kozmopolitizmusnak” számíthat, a sajátjaként vállalja mégis, ő is. Ugyancsak egyetértően szól a posztmodern mindenki másétól eltérő értelmezéséről, amely ebben az irányzatban, stílusban, esztétikában nem valamiféle „nemzetellenes összeesküvést” lát, hanem egy sok évszázados eszmetörténeti folyamat részét, leágazását. Gróh ugyan hiányolja a „kialakuló ízlésdiktatúrában” a „pillanat esztétikai hangadói” közül Balassa Péter mellett Kulcsár Szabó Ernő nevét és szerepét, azt azonban nem rója fel, hogy német mintákat követtek. A német romantika és az expresszionizmus lett – talán innen is a kötet címe – az „iránytűjük”. Kodolányi viszont, akinek főként a költészetében úgymond szintén munkált a posztmodern érzékenység, a szilárdan egybetartott esztétikai és társadalmi rend korlátait fessegetve, a magyar ízlésnek inkább megfelelő szemléletesebb, érzékletesebb és mértékletesebb francia, olasz, angol mintákhoz húzott. Közvetve tehát a „kultúrharcos esztétika” helyett a művészire helyezte (volna) a hangsúlyt, így igyekezve kialakítani saját „frontok feletti” pozícióját.

A kritikus eme pozíciója abban az esetben teremthető meg, ha megértésre, sőt egyetértésre találna a népi és az urbánus irodalmat egyenrangúnak tekintő, bennük egyaránt az értékeket kereső törekvése. Ha a Herczegh Géza regényéről szóló értelmezés címét követve: a *Történelmi lecke a történelem leckéjéről* vitán felül álló feladattá, a politikai hovatartozástól és identitástól független „ismeretanyaggá” lehetne. Ha a Granasztói Pál és családja emlékeztető felidéző kötet, a *Vallomás és búcsú* a róla íródott reflexiókkal együtt valóban fel tudná kelteni az érdeklődést egy világberendezkedés értékei és szokásai iránt, kulcsszerepben azzal a polgárral, aki a városban teljes életet él, ez nemcsak alvó- és munkahelye, hanem otthona, közösségeit szervező tere, kulturális öröksége kialakításának és megőrzésének terepe is. Gróh Gáspár indulásakor sem volt, és beérkezésekor sem lett feltárlakozó, életemlékeivel, sorstapasztalataival előhozakodó író, s noha egy helyütt, korábban, elárulta, hogy német nevet adó ősei a középkor óta polgárai ennek a hazának, mégis csak gyanítani lehet, hogy a magyar – esetleg: úri – középosztály világának normái, értékrendje iránt tanúsított rokonszerne családi eredetű és hagyományú. Ezért is méltányolhatja mind az egykori életmódját, tárgyi világának a történelem során mind kopottasabbá váló eleganciáját, ízlése megőrzött választékosságát. S ezért szólhat történelmi érdemeiről, a trianoni kis Magyarország működőképessé tételéről, oktatáspolitikájának sikereiről, az összeomlást követő páratlan irodalmi virágzásról, itthon is, az elcsatolt területeken is. A posztfeudális, kora modern polgári világ zártnak tetsző életmódjának megváltozásáról, kényszerű felszámolásáról szintén emiatt is szólhat együttérzően, annak tehetetlen tudomásulvételével, hogy ez a társadalmi csoport nem az ereje végére ért, hanem megsemmisítették. Miközben Herczegh regénye, a *Foggal és körömmel* alapvető epikai eljárásával összefüggésben – az 1944-45-ös háborús élmények felidézése helyett az értelmezésük uralkodik – a megszállók brutalitásának következményeire tér ki, a későbbi idők hatalomgyakorlásának lényegét tömörebben így foglalja össze: „a kiszolgáltatottság konszolidálódik”. Tagolatlanul hagyja az éveket; a háború utáni koalíciós idők, a gazdaság olyan, amilyen rendbetételére éppúgy célozhat, mint amire a tegnapi történetírás szinte lefoglalta a konszolidáció fogalmát, az 1956-os forradalom leverését követő kádári rendcsinálásra. Granasztói Pál életművéből a hatvanas évek legelején megjelent *Vallomás és búcsút* kiemelve egyrészt azt tartja figyelemre érdemesnek, hogy az építész a szépíró,

az író meg az építész munkásságából profitált, így válhatott a család története művelődéstörténeté, másrészt pedig azt, hogy a munkásosztály kultúra-teremtő erejének mítoszát gyártó művelődéspolitikai eltérte ennek a polgári értékeket felmutató emlékezésnek, a „polgár történeti szociográfiájának” a megjelenését. A kritikus véleménye végül is ellentmondásos, ellentétekre rámutató: egyfelől megállapítja, hogy a biztonságát veszített polgári világnak a Granasztói láttatta formájában talán tényleg meg kellett semmisülnie, másfelől viszont nélkülözhetetleneknek tudja az értékeit – mindmiatt szinte magától értetődő, hogy a vallomástevő „egyúttal rehabilitálja is azt, amit elítél”, és „folytatja azt, amivel szakít”.

Ami a polgári világról, hasonló hangzik el az elemzésekben a parasztiról is. Mintha ezt is búcsúztatná – jelképi erejű, hogy két szerzőnek, Sütő Andrásnak és Nagy Gáspárnak a halála teremt alkalmat a búcsúzásra, a hetvenöt éves Ágh István esetében pedig „a megélt idő” élményei és emlékei írják a paraszti életforma végnapjainak lírai történetét. Meglepetést kelthet, hogy rajtuk kívül a népi irodalom egyik főalakjának, a két esszében is méltatott Csoóri Sándornak a költészete ezúttal eltérő nézőpontból, más vetületben mutatkozik meg. Tágasabban is és szűkösebben is: egyrészt az „*Életem túsza vagyok magam is...*” című, saját előadású verseinek hangoskönyve „a senki földjévé tett hazában szellemi szabadcsapatot” teremtő, ugyanakkor rejtekezésre kényszerülő személyiség megszólaltatója, annak a paradoxonnak a hordozója, hogy „*nemzedéke talán leghölkösöbben költője kifejeztesen politikai verseket alig írt*”. Másrészt az öregkor, az elmúlással való számvetés szorítja szűkebbre a szemhatárt a *Harangok zúgnak bennem* című verseskötetében – felidéződik, önkéntelenül Nagy László utolsó könyve: *Jönnek a harangok értem*.

De azért felvillan a paraszti világot rajzoló Csoóri arca is. Egy citátum erejéig, a „Lassanként már a szülőhelyem is / országos romkert, / szétdobált, királyi csontok nélküli / züllő temető” rosszkedvű sorainak szerzőjeként. Aztán Juhász Ferenc és Nagy László társaságában: úgy mond „elírták” Ágh István elől a parasztság mint szociológiai valóság megszűntét-megszüntetését, mint történelmi képlet érvénytelenné válását. Jutott még mit írni, persze, neki is, a nemzedékbelieknek, sőt ifjabb társainak is – a kritikus azonban a lényegyet mutatja, amikor különbséget tesz aközött, hogy Ágh nem „*a pusztulás krónikása lett, sokkal inkább a vesztesége*”.

S a veszteségek lajstromozása kapcsolja igazán össze a polgári és a paraszti világot, másképpen: az irodalom urbánus és a népi ágát. Gróh Gáspár a frontok fölött állva, elfogultságok nélkül regisztrálja a különböző értékrendek szétesését, veszi számba mindazokat az értékeket, amelyek – költőien emelkedett szavai szerint – a hiányukkal mondják el a gazdagságot. A falu családias gazdálkodásának, önszerveződő munkás életének teljességét. Otthoniasságát. Megszűntük után pótlásnak, menedéknek a természet marad: Ágh költészetét találóan jellemzi a természethez való kötődés kivételes erejének, már-már panteisztikus jellegének hangsúlyozásával. A lírikus látásmódja azáltal lesz egyedivé és érvényessé, (a)hogy „a kozmikus renchez csatolja a természetben élő embert”, természetelvűsége tehát „metafizikai tágasságú”. Nagy Gáspár művészetét értékelve még tömörebben fogalmaz, kitérve személyes kapcsolatokra, illetve ez előtt még azokra a debreceni egyetemi órákra, Görömbei András és Tamás Attila óráira, melyek számukra, ifjú hallgatók számára az irodalmat közéleti, politikai, nemzeti és erkölcsi „önmegvalósítás-pótlékká is tették”. Így összegez tehát: hasonlóan az előtte járó nemzedék-

kekhez, Nagy Gáspár is annak a népi hagyománynak a folytatója, amelynek már nemcsak a parasztság vagy az irodalmi folklorizmus a tartalma, hanem „a közösségi gondolkodás, a nemzeti örökség folytatása, a magunk értékeihez való hűség”.

Az *Őrző volt a strázsán*, a Sütő Andrást posztumusz kötete, a *Létvégi hajrá* nyomán méltató esszé a metafizikai, transzcendens tartományok helyett szintén azokra a tapasztalatokra irányítja a figyelmet, amelyek éppúgy lehetnek ősi, archaikus eredetűek, mint a társadalmi együttélés mindennapjaiból következőek, a legfontosabb ismérvük, mégis, itt is, hogy bennük a paraszti, „népi hagyomány a nemzeti problematikával nőtt össze”. A közösség, a nemzet ügye elválaszthatatlan a „szegények és megszorítottak” ügyétől, a magyarságé az alulsó néposztályokétól, de elválaszthatatlan – nyomatékkal mondja a kritikus – a kisebbségi kulturális örökség megőrzésének szándékától, sőt a (paraszti) polgárosodás gondolatától is. Ugyancsak fontosnak tartja kiemelni, hogy a népi írói mozgalom „nacionalizmusa” sohasem terjeszkedett a magyarság megőrzésén túl, nem helyezte magát más népek fölé.

Mindezek egy olyan búcsúbeszéd argumentumaiként is felhangozhatnának, amely túl azon, hogy ünnepli a népi írói hagyomány „egyik utolsó nagy formátumú képviselőjét”, fennkölt szavakkal bár, ám higgadtan köszön el magától az indulása óta az irodalmi és nemzeti eszmélkedést serkentő mozgalomtól is. A történelem ugyan „lassacskán” túllépett rajta, ám problémát látása, erkölcsi példája, vilásképe örökség marad, elutasítása: „végzetes szellemi öncsonkítás” – emlékeztet és figyelmeztet. Ugyanezt teszi, amikor beszédmódját, „írói-gondolati nyelvét” siratja el, egy enyhe „minthá”-val és a lassacskán „lassanként”-ra cserélve feltételezi, hogy ez „fájdalmasságig szép nyelvezet” „alkalmatlanná vált volna a változóban lévő világ jelenségeinek kifejezésére”. Hiába finomít aztán az állításon azzal, hogy a kifejezés-mód nem érvénytelenné, hanem „időszerűtlenné” lett, sajnálkozva, hogy így „az idő is hatalmasat veszített” – az Illyésé, Németh Lászlóé és Nagy Lászlóé mellé besorozott stílus alkalmatlanságát mégiscsak bizonyítania kellene és illene. Annak taglalásával például, hogy Sütő utolsó kötetei, a *Szemet szóért*, a *Heródes napjai* vagy – még inkább – az *Erdélyi változatlanóságok* mitől korszerűtlenek, ha gondolatvezetésük, eszme-futtatásuk ugyanúgy tényekre, adatokra, esetekre alapozott, mint korábban. Hogy más lett a világ? Gálfalvi György új kötete, a *Kacagásaink* hátsó borítóján Markó Béla írja: egyetért a szerzővel, „ismét feltámadhat a múlt. Egyetértek veled, 1989 után nem lett igazán más a világ”. Sütő András körül azonban egészen más lett: Gróh Gáspár úgy tesz, mint aki nem tud az író egykori pártpolitikai szerepvállalása okán pár évvel a halála előtt megszervezett vitáról, az *A Hét* alpári és gyilkos támadásairól. Ha tudna, talán nem úgy fogalmazna, hogy „a rendszerváltott években bekövetkezett fokozatos kiszorulása az irodalom életéből”, hanem hogy kiszorították, méghozzá hamar és gyorsan. És nem is „mintházná” újfent, álmélkodva, netán „megmaradt volna a cenzurális tilalom”, hanem esetleg megjegyezze magának egy-két olyan lap- és kánoncsinálót, (fő)szerkesztőt, rovatvezetőt, akiknek létfontosságú elvük volt: az író is, a művészetéről szóló dolgozatokat is távol tartani a fórumuktól. A némelyek által időszerűtlenné titulált képes beszéddel élve: Sütőt, vagy ahogy írták, „a sütőt” magánszorgalmú kutyák faldosták, s nem akadt jobb ízlésű falkavezér, aki elriasztotta, vagy legalább csitította volna őket. Így alakulhatott ki az az Alexa Károly felvázolta helyzet (lásd *Csokunýáki szibirka. Hítel*, 2016/7.), hogy a jelenkori erdélyi

irodalmi kánon (azaz, hangsúlyosan: az erdélyi) nem tartotta-tartja számon se őt, se Lászlóffy Aladárt, se a Szilágyiakat, „a” Domokost és „az” Istvánt. Ez is egy – nem paraszti, nem polgári, de irodalmi – értékrend szétesésének jele.

Találgatva, mi kifogásolnivaló akad az emlegetett(ek) előadásmódjában, még leginkább az ironikus szemlélet hiányára lehet gondolni – amennyiben a kritikus követi azon erdélyi esztétáknak, eszmetörténészeknek a véleményét, akik szerint a transzszilvanisták, Kós Károlytól Tamásin át (nyilván) Sütőig és másokig a kisebbségi élet kényszerűségeit „átesztétizálták”, az ironikus esztétikai magatartás viszont feloldhatatlan konfliktusokat jelenít meg. Messzire vezetne fejtegetni, mennyire leegyszerűsítő, sőt hamis az effajta szembeállítás, mindenesetre az irónia kitüntetett érték kategóriájává lett az erdélyi kánonnak. (Lásd újabban Szilveszter László Szilárd *„Festett az arcom nékem is...”* című, *Irónia a modern és posztmodern költészetben* alcímű kötetét.)

Hogy az irónia szemléleti alapjául szolgáló ismeretelmélet, a relativizmus is szinte érték meghatározó tényezője, „iránytűje” lett a kultúrának, a művészeti, közéleti, politikai gondolkodásnak, ezt a kötet kevésbé szépírói alkotásokhoz, inkább vallomásos esszékhez és tudományos munkákhoz kapcsolva érzékelteti. Gróh akár a relativista felfogás definíciójaként is megfogalmazhatta volna, amivel a *Rom. A szovjetónió története* című kötetet, pontosabban a szerzőjét, Kukorelly Endre módszerét jellemzi: „szelektív tárgyilagosság”. Szintén a jellemzéshez tartozhat, amikor „erodálódott gondolkodásrendszerket” említ, a lélek szerkezetének romos voltára utal. Példákként hozza fel, kérdésbe fordítva, hogy miért képes Kukorelly a sztálinista szerzők passzusai közé keverni egy Kányádi-idézetet, és hogy miként elemzi Illyés Gyula orosz naplóját („hamis együgyűség”, még durvábban: „Nem tudta, mit beszél”). De Gróh kérdéssel enyhíti Kukorellynek azt a kijelentését is, miszerint „kifejezetten dühítette” családja „örökös, unalmas, neurotikus” „keresztény úri-középosztályi” retorikája – és firtatná, vajon „csak neurotikus retorika volt ez”, vagy humánus is, kultúra is, egyéb polgári érték is. Arra is kíváncsi volna Kukorelly esetében, hogy a bolsevizmus „korrupciós kísérlete” volt-e vele (számára?) számtalan szuhumi nyaralása, „merő mazochizmusból” látogatott-e kilenc év során nyolcszor is „szovjetónióba”. A teljes és kíméletlen végiggondolást hiányolja a *Romból*, a személyesség tekintetében is, még inkább a közgondolkodást befolyásoló (párt)politikai állásfoglalások dolgában. Helyettük ugyan 1989-90-t, a demokráciába való „békés átmenetet” nevezi meg és hibáztatja, hogy úgymond elkente a diktatúrában való bűnrészesség és a diktatúrát kényszerűen elviselők hallgatása közötti különbségeket és konfliktusokat, ám a személytelen átmenet helyett nyilván annak szószólóira céltzott.

Szerinte így, emiatt is alakulhatott ki – részletezi a Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette *Mi a magyar?* című esszékötetről írva – az a megdöbbentő helyzet, hogy a nemzet ma „lényegesen rosszabb kondícióban van annál, mint amikor szellemi hangadói már a pusztulás látomásával birkóztak”. Ezt a tételt magyarázza Németh László *Naplóját* elemezve (*Nem marad más, mint a fogalmazás*): amitől az író rettegett, a magyarság identitásvesztése, és ami ellen a legelszántabban küzdött, a szellem, a kultúra 20. századi térvészése, az bekövetkezett. A Romsicsék jegyezte könyvtől a nemzeti identitás újrafogalmazását, a magyarság jövőjére vonatkozó elképzelések változását várta, s kudarcnak tartja, hogy ezek elmaradtak, és nem csak – kissé bonyolultan: – „a provinciális nagyképűség multikulturalitásról szóló, az úgy-

nevezett nemzeti vonulat ellenében kibontakoztatott diskurzusában”. Úgy véli, a várakozásnak leginkább Szegedy-Maszák írása felelt meg, hiszen világosan beszél a kis nemzetek paradox helyzetéről, sorsuk meghatározásának esélyeiről. Gróh Gáspár tolmácsolásában arról van – lehet? – szó, hogy „ha Európa erőteljesen egységesül, az erodálja a magyar és a magyarhoz hasonló méretű nemzeti kultúrákat, de Európa versenyképességét javítja. Ha ez az egységesülési folyamat nem elég dinamikus, akkor ugyan e kultúrák szuverenitásából több marad, de Európa versenyképességének csökkenésével kisebb közösségeinek kultúrája még inkább kiszolgáltatottabbá válik a globalizációval érkező amerikai kulturális nyomásnak”. Gróh szerint az első a kisebbik rossz – fűzi hozzá, s nem kezdi kérdezni, ki kényszerítheti ránk a kultúrák versenyét. És nem kezdi félreverní a harangokat, hogy képtelenség, ha nekünk csak „az alkalmazkodás feladata jut”, ha megint, mint évszázadok óta, a fátum végez, mert ami történik vagy történni fog, az szerinte is „a magyar magatartástól, választástól, törekvéstől független történet”. Rólunk döntenek, nélkülünk?

Ez akár aggódo és figyelmeztető szó is lehet. A *Mi a magyar?* több szerzője azonban olyan hangokat hallat, amelyek főleg a mai dolgainkat illetően vitára ingerlik a megfontolt, higgadt olvasót. Például: Ormos Mária, aki – farizeus módra – azért sóhajtozik, mert szeretné tudni, hogyan jött létre „egyáltalán egy olyan állam, amelynek egyik pillérét a besúgás jelentette”. A kritikus reflexiója s distinkciója még finom is: mást jelent(ene), ha egy szilenciummal sújtott író mondaná ezt, és mást, ha az úgymond besúgásra épülő szocialista korszak olyan vezető történésze mondja, aki az MSZMP Központi Bizottságának tagjaként olvashatta az ügynöki összefoglalókat. Vagy: Fejtő Ferenc. Az ő vélekedésén az érződik, hogy „reménytelenül beleragadni látszik a múltba”, gyűlöli a Horthy-rendszert, és a fasizmus versus szocializmus fogalompár ellentétére alapozva határozottan állítja, hogy a rendszerváltás éveiben – nem, nem az ötvenes években! – „csupán a szocialista párt merült föl a válságos időkből”, az ország csődje nyomán kialakult válság leküzdésének egyetlen lehetőségét ők vázolták fel. Hála érte – rebeghetné a kritikus: a csődbe vivők kivezettek a csődből. Meglepő, sőt, megdöbbenő, hogy a *Volt egyszer egy rendszer...* meggyőző érvelése szerint egy, a rendszerváltás három évének krónikáját összefoglaló album bevezetőjében Romsics Ignác szinte szóról szóra ugyanezt a tételt fogalmazza meg. Gróh disztingvált elfogultságot, lappangó elkötelezettséget emleget a történész azon okfejtésével kapcsolatban, amely azt sugallja, hogy „a pártállamnak döntő érdemei vannak a pártállam felszámolásában”. De észreveszi azt is, hogy elfogultság kell hallgatni arról is, hogy főként az SZDSZ „jóvoltából” milyen feszült, ellenséges hangulat alakult ki, mennyire mesterei voltak a mesterséges, nemzetközi hisztériakeltésnek.

A kultúra és a politika pártállami sötét viszonyára Gróh több írása is fényt villant. Mintegy váratlanul vagy véletlenül, ám többnyire egy-egy jeles szerző megszólalásának, véleményének apropóján. Mint a *Rom*ról érkező cikk, ahol Márai Sándor ítélete bukkan elő: a szamizdatosok mítosza a diktatúrának használt. Mint a Hornyik Miklós interjúkötete (*Beszélgetések írókkal*) hátterét is láttató megjegyzés, miszerint Jugoszláviában az autonóm művészség nemcsak a szocreál szemlélettel való szembenállást jelentette, hanem a nemzeti (nemzetiségi) küldetés megtagadását (sőt, toldanánk meg, kigúnyolását is). Ide vág, mint Németh Lászlónak árult el valaki délvidéki alkotó: „magyar-ságuk volt a botlasztó kő íróink útjában”.

Illyés Gyula ítélete annak a Cs. Szabó Lászlónak a hazatérése dolgában hangzott el, aki két kisebb Gróh-esszének is hőse, tárgya (*A London–Róma tengely; Levelek két száműzetésből*), s akit barátja azzal biztat vagy vigasztal, hogy mindketten a „virtuális Magyarországon” élnek, miért kellene hát visszatérnie, amikor erkölcsileg is oly nagy szolgálatot tesz mind az országnak, mind a magyar irodalomnak.

Németh László és Illyés Gyula naplóinak, följegyzéseinek részleteire épül a két család összefonódott háborús története, Németh Magda *Mélyiségből mélységbe* című, „pátosz és önsajnálathat nélküli képet” nyújtó kötete. Okkal dicséri a stílusán túl a szerkesztését, felépítését is, mint ahogy melegen méltatja – a mű nem ismerőinek, bizony, meglepetést okozva – Mikszáthné Mauks Ilona visszaemlékezéseit is. A könyv szerinte szuverén alkotás, szerzője méltó társa férjének nemcsak érzésben, tartásban, intellektusban, hanem még az írásban is! Ugyancsak feleség a hőse az *Édes Idám!*-nak, annak a könyvnek, amely Kós Károly leveleit tartalmazza. A gyűjtemény „kényes természetű”, mondja a szemlélő, hiszen az egyik előszó írója, Kós András bántónak, igaztalan-nak tartja apja sorait, ám anyja, Balázs Ida gesztusa, hogy megmenekítette a leveleket, azt sejteti, hogy „férje gorombaságai nagyon is kedvesek lehettek neki”. Gróh Gáspár szaktudósi biztonsággal érvel amellett, hogy Kós nem organikus építész, hanem organikus ember volt, akinek „a föld művelésében, a kozmikus rendhez való kapcsolódásban egy önálló organizmus kapott életet, a táj mint emberi életet szervező erő”. Szépiírói műveinek a tárgyi realitásra, a szemérmes, ám erőteljes érzelmekre, végül a történelem élménykörére alapozott harmas egységéről ugyanilyen meggyőződéssel beszél. Ilyen, tankönyvekbe illő leírások, jellemzések szólnak aztán Ambrus Lajos *Az én szőlőhegyem* című könyvéről, a szőlőről mint mitikus növényről vagy a hegyekről mint szintén mitikus képződményekről, köztük Somlóról, a „magyar Tempéről”. Szepesi Attila vegyes műfajú, kisprózák, vallomásokból, emlékezésekből, esszékből álló kötete, *A béka kertje* pedig azt a gondolkodásmódot, egyúttal meggyőződést fogadtatja el vele, miszerint „a múlhatatlan dolgokhoz viszonyítva nincs mozgás”, „a teremtés ősharmóniája jegyében az emberi tudat a természet önreflexiója”.

Ami *A kultúra irányítójából* mindenekelőtt tankönyvbe illő, egyetemi segédanyagként használandó, az egy remek tanulmány egy remek regényről, Szilágyi István *Hollóidő* című művéről, és egy másik tanulmány ugyanennek a szerzőnek, újabb irodalmunk kivételes tehetségének a novellásköte-tről. Megkerülhetetlen darabjai ezek nemcsak az életműnek, hanem korunk azon írói teljesítményének is, hogy a posztmodern esztétikával összhangban is lehetett beszélni a közvetlen valóságában megélt világról éppúgy, mint a fikciók világáról, az imaginárius szféráról, méghozzá a bikkfanyelvű tudálékoskodást kerülve világosan, érthetően, szakszerűen, nem riadva vissza az értékeléstől sem. Ha nincs is egyértelmű olvasat – ahogy a *Hollóidőről* elhangzik –, s ha az élet sokkal nagyobb szabású dolog is annál – ugyancsak a regény ihlette gondolat –, mintsem hogy elmondható volna, *A kultúra irányítójának* hatása mégis az egyértelmű, határozott vélemények kifejtésében és elmondásuk módjában rejlik.

Gróh Gáspár: *A kultúra irányítójának*. Nap Kiadó, 2015.

JELEK

Fáy Zoltán

Különös szeszélye a politikai „véletlennek”, hogy míg egyes pártok mögül úgy elpárolgott a gondolkodó emberek támogatása, hogy vezető politikusaik a továbblépés reményében szellemi holdudvar létrehozását kívánják elvégezni fő- és másodállásban, addig más közösségek pártok nélkül is programba illő koherens világgépet és ezen alapuló cselekvési tervet képesek letenni az asztalra. 2016-ban a Lehet Más a Politika társelnöke, Schiffer András azért vonult vissza az élvonalból, hogy megszervezze a párt mögötti think tanket, és hasonlóképpen nyilatkozott az MSZP holdudvarának újjáépítéséről alelnökük, Hiller István. Ez a jelenség a hazai politikai abszurd része, s remélhetőleg száz év múlva csaknem teljesen érthetetlen lesz az új évezred elejének történetét kutatók számára. Hiszen mit remélhetnek a támogatók és gondolat nélküli pártok? Miért adnák voksukat a választók olyan politikai csoportosulásokra, amelyeknek nincs esélyük az ország kormányzására, sőt, koherens világgépük, jól kommunikálható nézeteik sincsenek, s működésük egyetlen jól érthető indoka a nietzschei wille zur Macht? Hogyan lehet elegendő egy párt létezéséhez a pusztá tagadás?

Persze a dolog fordítva is érdekes kérdéseket vet föl. Mi az oka annak, hogy a rendszerváltás idején alakult Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, valamint a Magyar Polgári Együttműködési Egyesület és a Professorok Batthyány Köre programba illő nagyobb tanulmányt készít, amely arra vállalkozik, hogy pontos diagnózisát adja korunknak, és javaslatokat tegyen a megoldásra? A közvetlen haszonszerzés szempontjából mindez teljesen érthetetlen. Még ha sokakhoz eljutna is *Az idők jelei* című, több mint húsz szerző által jegyzett tanulmány, még ha sokan magukévá tennék vagy akár bírálnák a benne olvasható állításokat, akkor sem lenne közvetlen politikai vagy gazdasági haszna a vállalkozásnak.

Más kérdés, hogy mindez teljesen természetes, és magának a KÉSZ-nek sincs haszonszerzési szándéka. Akik ismerik a szervezet történetét és alapítója, Csanád Béla (1926–1996) személyiségének máig ható kisugárzását, tudják, hogy mi sem állt távolabb tőle. Csanád Béla elsősorban katolikus pap volt, de kiváló, közösségépítő lelkipásztor, teológus, költő, és nem utolsósorban közéleti ember is. Az élete kereteként adatott kor arra kényszerítette, hogy sajátos egységbe olvassza e sokféle karizmát és hivatást. Ma már nemigen lenne lehetséges, de Kádár világa egyenesen kikényszerítette, hogy egyszerre legyen a Hittudományi Akadémia liturgikaprofesszora és csöppet sem könnyed hangú költő; az AEH által engedélyezett hittankönyvek szerkesztője és a *Teológia* című folyóirat titkára. S mindez a nyilvánosság szintje alá, az egyházi underground világába szorítva.

Pályája a rendszerváltással tudott kiteljesedni, amikor lehetővé vált, hogy a kereszténység közéletformáló hatását az általa alapított Keresztény Értelmiségiek Szövetségén keresztül mutassa meg. Nem volt könnyű dolga, egészen megdöbbenő, otromba támadásokat is kapott; külön elemzést érdemelne, miket írtak személyéről, a KÉSZ-ről és az általa alapított *Jel* folyóiratról

a kilencvenes évek első felében. Talán azért, mert „renegát” volt, hiszen verseit a hetvenes évektől vezető irodalmi lapok is közölték, s a rendszerváltás után ezek az orgánumok váltak a politikai csatározások legfőbb fórumaivá, a baloldal „ökleivé”. Mindenesetre Csanád Béla a haláláig megmaradt ugyanannak, aki volt korábban, viszont élni tudott a politikai változásokkal megnyíló lehetőségekkel is. És jól tudta, hogy a kilencvenes évek különös, átmeneti világában a legnagyobb lehetőség nem a szerzése, hanem a szabad építkezése. A Hittudományin tartott liturgika előadása után a katedrán aláírt nyilatkozattal bárki beléphetett a KÉSZ-be, vagy vásárolhatott egy példányt *Kutak és emlékek* című verseskötetéből.

Közösséget és fórumot teremtett, és kitartóan megmutatta, hogy létezik keresztény válasz a problémákra, a magyar hívők közösségének a közvetlen politikálás első vonalán kívül is van véleménye a minket körülvevő világról. A KÉSZ megőrizte az alapító szándékait, halála után éveken keresztül kitartóan építette tovább a szervezetet. Nehéz lenne számszerűen kimutatni, milyen hatása van a mai magyar társadalomra, de hogy a több mint félszáz helyi csoporttal, több ezer taggal, és immár az egész Kárpát-medence keresztény értelmiségét egységbe foglaló szándékával nem súlytalan szervezet, az aligha kérdéses.

Már csak ezért sem lehet céltalan *Az idők jelei* című kiadvány, amely tizenhat nagy témakörben felöleli a kormányzat szinte összes területét. Szó van benne korunk legnagyobb problémáiról, globalizációról, multikulturalizmusról, a gazdaság helyzetéről és a migránsválságról. A szerkesztők szerint összesen hatszázhatvanegy problémás területről. Sőt, a dokumentum olyan kérdéseket is bátran taglal, amelyekről a politika közvetlenül nem mondhat véleményt: az egyházak belső életének kérdéséről, társadalomban betöltött szerepéről, szervezeti megújulásáról. És olyan témakörökről is, amelyekről a létező hatalomnak, bár lehet véleménye, sőt még eszközei is a helyzet változtatására, ezek önmagukban nem eléggé hatékonyak. Egészen közvetlen cselekvési tervet persze nem tartalmaz a dokumentum, s fölösleges is lenne konkrét lépésekre lebontani az elemzések tanulságait, hiszen a végrehajtáshoz nincs eszköze a szervezetnek. De a dokumentum bevezetőjének utolsó mondata sem jelent túlzást, amely nemcsak együtt gondolkodásra hívja az olvasót, hanem az ország alakítására.

Politikai elemzők lassan évtizedek óta rendszeresen hivatkoznak a közélettől való elfordulás láttán a választók kiábrándultságára, magyarázzák a pártot választani nem tudók magas arányát az általános megcsömörlöttséggel. Önbeteljesítő profécia is e kijelentés, amely azonban nem teljesen alaptalan. De a mennyiség nem csap át minőségbe, a politikailag inaktívak tömege sohasem fog koherens akaratot mutatni. És úgy lenne igazságos, ha a jelentős számú valóban kiábrándult választó mellett megemlítenék a közélet iránt érdeklődők számát és aktivitását is. Lehetséges, hogy a KÉSZ nem politikai erő, ezért lényegtelen, hogy több vidéki szervezete van, mint némely országos pártnak, de az biztos, hogy ennek ellenére is hatással van a közéletre. Az ilyen elemzéseken keresztül is, mint *Az idők jelei*.

ÁLLAMADÓSSÁG: MIÉRT FONTOS, ÉS KINEK?

Lehet-e tanulni a múltból?

Bod Péter Ákos

Ugyanaz a fogalom vagy jelenség egészen mást jelent más és más társadalomban. Vegyük az áremelkedés jelenségét: köztudomásúan rossz dolog, ám hogy a fékevesztett pénzromlás miként törölheti el a középrétegek megtakarításait, arról az első világháború utáni német hiperinfláció tragikus leckét adott. Onnan kezdve evidenciaként égett be a német gazdaságpolitikai közgondolkodásba – vagyis a gazdaságpolitikusok és a helyes politikáról véleményt formáló polgárok közös nézetrendszerébe – az árstabilitás mint alapérték. A második világháború utáni sajátos nyugatnémet gazdasági modell (*Sozialmarktwirtschaft*) is érzékeny volt az előzményekre: más közgazdasági irányzatoknál keményebb álláspontot fogadott el az inflációval, államháztartási hiánnyal szemben. Az 1920-as évek hiperinflációja ugyan régen volt, ám a mai német generációk is, amelyeknek gyors áremelkedésről nem lehetnek személyes élményei, szintén osztják az árstabilitás és a kiegyensúlyozott államháztartás axiómatikus fontosságát.

Európa déli felén viszont a régre visszanyúló inflációs múlt hozzászoktatta a társadalmat az áremelkedéshez. Bár elvontan ott is tudják az emberek, hogy helyes dolog (lenne) az árstabilitás, de fontossági sorrendjükben sok egyéb cél előbb áll; az egymást váltó generációk megtanultak együtt élni az árak emelkedésével. Az európai valutaövezetbe való belépéssel aztán hirtelen szert tettek egy értékálló valutára. Az euróövezet működési rendjét egyebek mellett Észak és Dél gazdasági felfogásbeli ellentétei teszik rendszeresen próbára, amint azt a pénzügyi szigor német, svéd, holland hirdetői és különféle ellenzői közötti folyamatos csatározás jól mutatja.

Az alábbi elemzés tárgya azonban nem az eurózóna belső feszültségeinek ügye, hanem egy nagyon is magyar téma: államadósságunk mértéke, gazdasági és politikai jelentősége. Az államadósságról is elmondható, hogy az érintett társadalmak történeti múltja nagyban befolyásolja a súlyát, a hozzá kapcsolódó érzelmeket. A magyar közvélemény aránylag megengedően viszonyul az áremelkedéshez, egy fokkal érzékenyebb viszont az államadósságra.

Első ránézésre meglepő az inflációval szembeni toleranciánk, hiszen 1945-ben éppen minálunk bontakozott világrekord-ütemű pénzromlás, amit csak Zimbabwében sikerült később felülmúlni. Ám a veszített háborút követően annyi megrázkódtatás érte társadalmunkat, hogy a pénz teljes értékvesztése nem vált az emberek legfőbb meghatározó élményévé. Ezért vagy másért, mindenesetre a milpengő és bilpengő időszak nem nevelte le egy életre az országot és annak politikai vezetését az infláció elfogadásáról. Sőt az 1960-as évek óvatos reformkommunista kísérletei során a javuló áruellátáshoz folyamatos áremelkedés kapcsolódott, ami még mindig jobbnak bizonyult, mint az elvileg stabil árszint – áruhiánnyal.

Egyébként hasonló volt a helyzet a többi reformkommunista rezsimben is: a jugoszláv vagy a lengyel piaci reformokhoz eleinte kúszó, majd vágató infláció társult, ám az emberek tudomásul vették az áremelkedés mértéke és az áru kínálat közötti átváltást. Azonban nem kell a német gazdaságfelfogás rabjának lenni ahhoz, hogy az ember belássa: az infláció olyan gazdasági egyensúlyzavar, ami nem jár egyedül. És valóban, az említett reformkommunista országok ugyan az ortodox rezsimekhez képest jó ideig elfogadható piaci ellátást nyújtottak, de gyorsan növekvő államadósság mellett. Az állami költségvetés – a társadalom elől elrejtett módon és mértékben – deficitese volt. Hazai megtakarítás híján a hiányt szinte teljesen a külvilág finanszírozta.

Így kapcsolódott össze logikailag a reformkommunizmusban az elfogadható áruellátás az inflációval, hiánnyal, külső adóssággal. A külső finanszírozás pedig – ezt a magyar pártállam ugyanúgy megismerte, mint a lengyel, jugoszláv – külső függéssel is jár. Ceaușescu Romániája önromboló, drámai intézkedésekkel szabadult meg a nemzetközi eladósodás csapdájából. A Kádár János vezette Magyar Népköztársaság lényegében elfogadta a kettős külső függést: a szovjet politikai/katonai/gazdasági alávetettség mellett tudomásul kellett vennie a tőkepiacoktól és a nemzetközi pénzügyi szervezetektől való függést. A Lengyel Népköztársaság nyílt államcsődbe sodródott külső adósságainak mértéktelen megugrása miatt az 1980-as évek legelején. Jugoszláviát is külső pénzügyi krízis állapotában érte a szétesés.

Egy állampénzügyi mutatószám felemelkedése és tündöklése

A történelmi előzmények felelevenítése segíthet abban, hogy jobban megértsük az államadóssághoz fűződő mai politikai viszonyulást. Amikor az európai egyesülés folyamatában a korábbi kezdeményezéseket továbbfolytatva az 1990-es évek elején napirendre került a közös valuta ügye, Németország hajlandó volt feladni büszkeségét, az erős német márkát, ám érthetően ahhoz ragaszkodott, hogy az új, közös fizetőeszköz szintén értékálló legyen. Ehhez pedig az kell, hogy a valutaövezetbe csak rendezett államháztartású, nem inflációs természetű országok kerüljenek be. Így született meg az a szabályrendszer, amely szerint – recessziós időszakot leszámítva – a bruttó hazai termék (GDP) 3 százaléka alatt kell tartani a költségvetési hiányt, és a GDP 60 százalékát ne haladja meg a felgyűlt bruttó államadósság aránya, ha pedig mégis e szint fölött lenne, akkor folyamatosan mérsékelni kell az adósságarányt.

Azóta is vitatják, hogy miért éppen ezek a számok kerültek be a maastrichti kritériumok és a Stabilitási és Növekedési Paktum nevet viselő megállapodásokba, miért ezek és egyéb pénzügyi mutatók teljesítése szükséges ahhoz, hogy egy tagország nemzeti valutáját feladva átvehesse az eurót. Persze ilyen alapon azt is kérdezhetnénk, hogy miért csak a 18 éven felüliek szavazhatnak a választásokon, vagy az Egyesült Államokban miért csak 21 éven túliak vehetnek sört boltban, és miért nem a fél évvel fiatalabbak.

Nagyobb gondnak bizonyult, hogy az euróövezetbe belépőkkel, de főleg a már bent levőkkel a tagállamok közössége elég lazán tartotta be a szabályokat. Még kevésbé volt politikai akarat az euró egyébként problémátlanul látszó első évtizedében az euróövezeten kívüli tagországok költségvetési feyelmezhetlenségeivel szembeni közös fellépésre.

E téren éppen Magyarország ért el szomorú rekordot: már az EU-tagság 2004-es elnyerése előtti néhány évben is igen nagyarányú volt a deficit, majd 2006-ra meghökkenítő magasságokba emelkedett, és 2013-ig folyamatos maradt a normasértés. Az Európai Bizottság, és főleg a Tanácsban helyet foglaló kormányfők közössége csak nagy késéssel reagált. Máig hallani a mai kormányoldal részéről a kettős mérce vádját: bezeg a szocialistáknak sokáig elnézték a Paktum szabályainak sorozatos és nagyfokú megsértését, 2010 után viszont keményen elutasították az új magyar kormány deficitemelési kérését.

A 2008-ban kitörő pénzügyi krízis alatt – közgazdaságilag érthető módon – félretették a hiányszabályok alkalmazását; az általános gazdasági recesszió közepette a kormányok sora a közkiadások növelésével igyekezett ellensúlyozni a keresletsökkenést, vállalva a nagyarányú deficitet. Ám éppen ezért nagyra dagadt a legtöbb tagországban az államadósság. Az Európai Központi Bank, valamint a pénzügyi stabilizálást sürgető tagállamok csoportjának nyomására az uniós intézmények 2010-től a korábbiaknál is szigorúbb és részletesebb fiskális szabályokat alkottak. A görög adathamisítási ügyek miatt a Bizottság gyanakvóbb lett, és a tagállami miniszterekből álló Tanácsban többségbe kerültek a német felfogást vallók.

Kiderült viszont időközben az is, hogy a szabályoknak megfelelő államháztartási pozíció önmagában még nem szavatolja azt, hogy egy tagállamot elkerüljenek a pénzügyi válságok. Spanyolország vagy Írország esetében például rendben voltak a Paktum mutatói, csak éppen a családi és vállalati eladósodás miatt „pénzügyi buborék” alakult ki, majd annak kipukkanása krízisbe sodorta az országot.

És valóban, az állam csak az egyike a gazdaság három fő szektorának. A másik kettő a háztartások szektora és az üzleti szektor. Az állam – ezt a történelem bőségesen illusztrálja – rendszerint deficitese, az éves hiányok felhalmozódása pedig nagy államadósságra vezet. De ezzel az ügynek nincs vége: a családok, amelyek a statisztikában háztartások néven jelennek meg, általában nettó megtakarítók, azaz egyes családok adósságaival szemben másoknak még nagyobb megtakarításai állnak. Ezért azután önmagában keveset mond a nemzetgazdasági viszonyokról például az a hír, hogy a belga államadósság az ország GDP-jének száz százalékát is meghaladja, ha ugyanakkor a tehető belga családok sokat takarítanak meg, és vagyonuk egy részéből belga állampapírokat jegyeznek.

Végül ott van az üzleti szektor. A vállalatok hol nettó adósok (amikor jók az értékesítési kilátásaik, és ezért beruházásaikra, bővítésre hiteleket vesznek fel), ám más időkben inkább bankban hagyják a pénzüket, ha nem látnak maguk előtt profitábilis fejlesztési lehetőségeket: ilyenkor nettó megtakarítókká válnak.

Gond akkor van, ha mindhárom szektor eladósodik: az állam szokás szerint, hiszen sokáig büntetlenül megteheti; a családok, akik lakás-, autó- és fogyasztási hiteleket vesznek fel; valamint a vállalkozások, amelyek a felfűtött konjunktúrában lépést akarnak tartani a dübörgő kereslettel. Ilyenkor lép be a negyedik szereplő: a külföld. Az országos deficitet, amelynek a kormányzati szektor hiánya csupán egyik eleme, külföldi megtakarítók finanszírozzák. Ilyen helyzetbe került Görögország a 2008-as válság előtt, de hazánk is.

Ha a nemzetközi kamatszint nem túl magas, akkor az adósságteher elviselhető. Ám ha a tőkepiaci szereplőknek kételye támad az illető állam fizetőképessége miatt, akkor vagy csak nagyon drágán, vagy még úgy sem adják kölcsön a pénzüket az eladósodott államnak.

Ezek az ügyek a nagyközönség szeme előtt játszódtak, újbóli megtárgyalásukra itt nincs szükség. Ám egy sor kérdés mégis felötlik. Az egyik: miért fixálódott az államadósság/GDP-mutató, ha annak közgazdasági tartalma ennyire kétséges? A másik, mert hiszen hazánk valóban a fizetéseképtelenség határára került 2008 őszén: hogyan fordulhatott elő mindez, miért nem tanult a hatalmi elit a történelmi előzményekből? Majd ezek után szembenézhetünk a jelen kérdéseivel: mennyire és kinek fontos az államadósság ügye?

Miért baj – és baj-e – az állam deficitje és adóssága?

Az egyik szélsőséges nézet szerint az államadósság kéménybe korommal írott szám; nincs igazi jelentősége, csak a megszorítás hívei és bizonyos ortodox közgazdászok állítják az ellenkezőjét. E nézet mellett szól a szegény állam költségvetési hiánya és a tehetős polgárok megtakarításainak már idézett kapcsolata: az utóbbiak jó hozam fejében kölcsönadják megtakarításaikat az államnak, így az élet megy tovább. Persze, amint a magyar olvasó azonnal észleli, ez csak gazdagabb országra igaz; nálunk a családok feléne semennyi megtakarítása sincs, amiből kamatjövedelmet húzhatnak az államtól.

További idevágó megfigyelés szerint az államok viszonylag olcsón kapnak hitelt, ezért a GDP száz százalékára rúgó államadósságnak is csupán a GDP 1-2 százalékát kitevő kamatfizetési kötelezettség a terhe, amennyiben az állampapírokra évi egy-két százalékot kell fizetni – ez most a helyzet az amerikai vagy német kötvényekkel. Ez is igaz állítás, ami persze nem vigasztalja azokat az országokat, amelyek kormányai rosszabb pénzüpiaci megítélésük miatt nem kettő, hanem négy vagy éppen tíz százalékot kénytelenek fizetni kamatként a hitelnyújtóknak.

A másik szélső nézet szerint a költségvetési hiány és a deficitek halmozódásából felgyülemelő államadósság sebezhetővé teszi az országot, és erkölcsileg is elítélendő. Ez utóbbi vonatkozás különösen annak ismeretében lényeges, hogy az államadósságról szólva ritkán merülnek fel etikai állítások, ám ha mégis, akkor rendszerint az államadósság (másoknál: bármely adósság) visszafizetése ellen szoktak felhozni erkölcsi, emberiességi érveket. Holott a költségvetés ez évi hiánya nem más jelent, mint hogy a kormány a jelenlegi generáció jóléte és biztonsága érdekében többet költ, mint amennyit e nemes célok érdekében beszed adók formájában; a többletköltés számláját hosszú lejáratú kötvények kibocsátásával a következő generációkra és a rákövetkező kormányokra hagyatékossa. Ami nagyon nincs rendjén. Erős etikai érvek szólnak tehát amellett, hogy miként a természetes személyek, az államok is addig nyújtózkodjanak, ameddig a takaró ér.

Lehetne sorakoztatni a szempontokat az államháztartási egyenleg tényleges jelentőségének megítéléséhez, hiszen valóban sok tényezőtől függ az, hogy milyen méretű, összetételű államadósság engedhető meg a modern gazdaságban bajok nélkül, és hol kezdődik a „jövő betáblázása”. Az európai viták jelzik, hogy távolról sincs szakmai, különösen pedig politikai egyetértés a mértékeket illetően. Minálunk – ha lehet – még hiányosabb az utca emberének a jártassága ilyen ügyekben: társadalmunk zöme nem sokat tud az állam működéséről, és még kevesebbet annak pénzügyeiről. Vagy ami még rosszabb: téveszméket és félismereteket szedett fel valahonnan. De honnan is tudhatnának az emberek a közpénzügyekről, hiszen az

oktatási rendszer nem látja el ilyen ismeretekkel a fiatalokat, az idősebbek egy része pedig legfeljebb a szocializmus politikai gazdaságtana szemináriumában vagy a marxista-leninista szakosítón (becenevén: a foxi-maxin) szedte fel idevágó tudását.

Ha a közember ambivalens az államadósság dolgában, akkor a politikus még inkább az, különösen a vérbeli, professzionális politikus. Talán tudja ösztönösen vagy előképzettsége alapján, hogy milyen általános gazdasági, etikai és finanszírozási elvek szólnak a folyó bevételeket jelentősen meghaladó állami költsékezés ellen, de jól látja a maga közvetlen érdekeit is. Márpedig érdeke az, hogy most, amikor hatalmason van, ne adóztassa túl választóit, viszont a lehető legtöbbet költsön jólétükre, biztonságukra, hangulatuk javítására. Érdekeiből viszont logikusan fakad a túlköltsékezés, a deficit. Ezért is van az, hogy hivatalban levő kormány csak kényszerhelyzetben tervez egyensúlyban levő („nullás”) költségvetést, vagy legfeljebb értékeltű kijelentésekben áll ki a deficit nélküli büdzsé szép gondolata mellett.

Nálunk az EU-tagság elnyerése előtti optimista időszakban, a 2000-es évek legelején talán a tartósan gyors gazdasági növekedésben bízhattak a kormányfők és pénzügyminiszterek az irtatlan méretű hiány engedélyezéséskor – vagy szimplán nyerni akartak a választásokon bármi áron. Végül nem a józan ész, sőt először még csak nem is a pénzpiacok gyanakvása vetett véget a ritka nagy arányú magyar deficitnek, hanem az uniós szabályok – megkésett – élesítése 2006-ban, ami a furán megnyert választást közvetlenül követő Gyurcsány-csomaghoz vezetett. A 2008-as pénzügyi válság alatt már más szabályok és kötöttségek érvényesültek.

Majd jött 2010. Az új kormány először szintén költségvetési élénkítéssel – azaz a deficit újabb, egyszeri elengedésével – kívánta dinamizálni a gazdaságot. Arra azonban nem volt fogadókészség a görög pénzügyi válság kritikus hónapjaiban. Az Európai Bizottság és a hitelezői pozícióban levő Nemzetközi Valutalap rövid úton elutasította a magyar kormány kérését – de ez már történelem. Egy újabb élénkítési kísérlet (2011) után 2012-től mind a mai napig gondosan az uniós határérték alatt tartja a kormány a hiány százalékát. Ha van fix pont a kormány fordulatos gazdaságpolitikai gyakorlatában, az pontosan a deficitszabálynak való biztos megfelelés.

Jelen elemzésünk pillanatában a magyar államadósságnak a GDP-hez mért hányada, amely az elmondottak szerint kiemelt mutatóvá lett az európai szabályozási rendben, 76 százalékos. Volt ám ez 52 százalék is 2001-ben, ami akkor jóval alatta maradt az euró átvételéhez szükséges határértéknek (60 százalék). Valójában az volt akkor az általunk teljesített egyetlen belépési ismérv. Aztán megfordult a helyzet: 2001 és 2010 között vérszenen felszaladt az államadóssági hányad, elérve a 80 százalékos szintet.

Onnantól lassan araszol lefelé a mutató, noha nem egyszerű megmondani, hogy mennyi is a tényleges javulás, két fő ok miatt. Az egyik az, hogy időközben a kötelező magán-nyugdíjpénztári rendszert megszüntették, a tagok nagy többségét visszatérítették az állami nyugdíjrendszerbe, nyugdíjpénztári megtakarításaikat pedig beszívta az állam. Ezáltal papíron csökkent az állam adóssága. Csak éppen az érintett milliók onnan kezdve a következő generáció majdani befizetéseitől remélhetik nyugdíjukat, azaz ennyivel megnőtt az állam ún. implicit adóssága, már amennyiben a magyar állam szándékszik eleget tenni a ma nyugdíjárulékot fizetőkkel szembeni politikai és etikai (de szerződéses formát nem öltő) tartozásának.

Már ez az ügy is mutatja, hogy mennyire nehéz országok között, vagy adott országon belül időszakok között összehasonlítani az államadósság tényleges mértékét. A másik technikai ügy az árfolyammal kapcsolatos: mivel az államadósság egy jelentős része nem hazai devizában áll fenn, így az adósság/GDP-mutató alakulása függ az éppen érvényes devizaárfolyamtól. Az euró árfolyama jelentősen nőtt 2010-től a forinthez képest, a nemzeti összterméket pedig forintban mérjük, így a teljes adóssághányados emiatt bizonyos mértékig nőtt.

Számít persze az is, hogy miként alakul a gazdasági növekedés. Ha erőteljesen nőne a GDP, amint a kormányok mindig remélik és meg is ígérik, akkor növekszik a tört nevezője, és látványosan mérséklődhetne az adóssághányados.

És ez még csak az állami adósság ügye. A tisztánlátáshoz ismerni kell a másik két szektor alakulását. Most az a szokatlan helyzet állt elő, hogy az ország egésze nettó megtakarító, mégpedig komoly mértékben. A hazai termék 8 százaléka rúg a külvilággal szembeni egyenlegünk, a következő módon. Az államháztartás a GDP 2 százaléka körüli deficiten áll (ez tehát mínusz 2 idáig), de a háztartások a GDP 8 százalékat meghaladó megtakarítási többletet mutatnak fel (+8), amihez jön a vállalatok nettó megtakarító pozíciója (+2), vagyis: $(-2) + (+8) + (+2) = 8$

Akkor tehát rendben van-e végre minden a magyar államadósság ügyében? Olvasóink nem lepődnek meg, ha a válasz árnyaltabb lesz a remélt igennél. Eleve különös, hogy ilyen méretű a többlet: ha nem lenne korábban felhalmozódott jelentős külső adóssága az országnak, akkor azt is mondhatnánk, hogy a GDP 8 százalékat megközelítő mértékben exportálunk tőkét. Így ilyen arányban csökken az adósság, s ezzel az ország külső pénzügyi sérülékenysége mérséklődik, ami jó dolog.

Mégis kommentárt igényel a nemzetgazdaság nagyarányú megtakarítási többlete. Vegyük elemenként. Az valóban örömteli, hogy a kormányzati szektor ugyan deficitese, de a hiány mértéke jóval a 3 százalékos uniós szint alatt van. Ezzel egyébként elkerülhető, hogy az ország visszakerüljön az EU ún. többlethiány-eljárása alá, ami a kormánynak presztízsveszteség lenne, és erősítené az uniós intézmények felügyeleti hatáskörét.

A magyar családok nettó megtakarítási pozíciója is inkább jó hír, hiszen a 2000-es évek elejének hirtelen és túlzott mértékű eladósodását követően a háztartások hiteleiket törlesztik, és az utóbbi években alig vettek fel hitelt (a legutóbbi hónapokban vannak némi jelei a lakossági hitelfelvétel élénkülésének). Ugyanez azonban úgy is elmondható, hogy rég látott mélységbe esett 2015-re a lakásépítések száma, gyorsan öregszik a személygépkocsipark, és általában gyenge volt hosszú éveken át a fogyasztás. A gyenge fogyasztói kereslet pedig leginkább a hazai piacra termelő, hazai tulajdonú vállalkozásokat sújtja.

Nem csoda, hogy a vállalati körben (leszámítva néhány autóiipari céget) annak ellenére pang a hitel iránti kereslet, hogy történelmileg egyedülállóan alacsony a hitelkamatok szintje. E fura tényezők együtteseként állt elő az a ritka helyzet, hogy a vállalati szektor nettó megtakarító. Márpedig jó üzleti klíma, kedvező növekedési kilátások mellett az lenne a logikus, hogy a vállalatok több hitelt vesznek fel a bővülésükhöz, mint amennyi betétet elhelyeznek bel- és külföldön. Az üzleti szektor megtakarítási többlete másfelől nézve úgy is érthető, hogy kevés a beruházás. Ez árnyat vet a rákövetkező évek gazdasági növekedési kilátásaira.

Még egyszer, hogy ne maradjon félreértés az Olvasóban: jó dolog az, hogy a korábbinál kisebb arányú az államháztartás deficitje. Jó az is, hogy az ország nem szorul rá külföldi finanszírozásra, sőt a belső szükségleten túli finanszírozási képességünkről szólnak a statisztikák. De még jobb lenne, ha a háztartási szektor masszív megtakarítását a jövedelmek szép növekedése, a rendszeres megtakarítási hajlandóság és képesség általánossá válása hajtaná, és nem az, hogy a családok egyik fele nem kap hitelt, egy másik nagy kör pedig az élet bizonytalanságai miatt továbbra is elhalasztja kiadásait, és inkább óvatosságból félretesz. Jobb lenne, ha a cégek nem tőkét vonnának ki tevékenységükből, mint most, hanem igyekeznének fejleszteni, bővíteni, a külpiaci és a hazai kereslet igényeinek elébe menni.

Remélhető és valószínű, hogy – hacsak rendkívüli hátrányos fordulatok nem állnak be – a lakossági fogyasztás mindinkább erőre kap, és a vállalatok szélesebb köre látja értelmét a hitelek felvételének, ezzel a „túl jó” adatok visszakorrigálódnak. Ekkor viszont még fontosabbá válik, hogy az állam ne nagyon terjeszkedjen túl anyagi lehetőségein. A kiegyensúlyozott költségvetésre törekvés a mi sajátos viszonyaink között nem ideológiai fixáció, csupán annak tudomásulvétele, hogy egy sor elhalasztott, de szükséges fejlesztés vár még a magyar államra, hosszabb távon gyorsan növekvő kiadásokat generál a kialakult demográfiai helyzet, miközben aligha lehet tovább növelni az adókat. Egy újabb eladósodás ellen pedig nemcsak az Unió szabályrendszere szól, hanem a megszenvedett történelmi tapasztalat, a felelős gondolat.

Végezetül: jól tudjuk, hogy az állami költségvetés par excellence politikai ügy. Kiadásokról és adókról, bevételi előirányzatokról, valamint a büdzsé egyenlegéről politikusok döntenek. Ők pedig alapvetően politikai szempontjaik és érdekeik szerint járnak el.

SZERZŐINK

BOD PÉTER ÁKOS (Szigetvár, 1951) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006), *Az elpolitizált gazdaság* (2011), *Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulások pénzügyi válság után* (2012).

BÓNIS FERENC (Miskolc, 1932) zene-történész, az MTA doktora. F. d.: Erkel Ferenc-díj (1973), A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (1992), Széchenyi-díj (2008). 2007-ig a Magyar Kodály Társaság elnöke, 2012-ig az Erkel Ferenc Társaság elnöke. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Bizottságának tagja. Számos zenetudományi munka szerzője, illetve szerkesztője.

COLLINS, CHRISTOPHER a Margaret Thatcher Alapítvány igazgatója és elektronikus weblapjának (www.margareththatcher.org) szerkesztője. Történelemből szerzett diplomát, majd politikatudományt oktatott az oxfordi Lincoln College-ban. 1992 és 1995 között Margaret Thatchernek segédkezett emlékiratai megírásában, majd szerkesztőként közreműködött a volt miniszterelnök 14 millió szót tartalmazó nyilvános beszédeinek megjelentetésében (Oxford University Press, 1998). Feleségével Edinburghben él.

EGEDY GERGELY (Budapest, 1953) egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999, 2011), *Ausztrá-*

lia története (2000), *Konzervatívizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005), *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe* (2006, 2011).

ENTZ GÉZA ANTAL (Kolozsvar, 1949) művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészet és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáráként a határokön túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke. F.m.: *Erdély építészet, fejezetek a Magyarországi művészet története című kézikönyv I. kötetében* (1987), *Fejér megye művészeti emlékei* (Sisa Józseffel, 1998), *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár* (szerk., 2009.).

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ. Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyarság rendeltetéséről* (2013).

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros. Az ELTE-n és a PPKE HTK-n tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországnban*, a *Napi Magyarországnban* és a *Magyar Nemzetben*.

MÁRKUS BÉLA (1945, Bükkaranyos), irodalomtörténész, kritikus. Mezőkövesden érettségizett, Debrecenben szerzett tanári diplomát. 1970-tól a *Hajdú-Bihari Napló* munkatársa, 75-től az *Alföld* folyóiratnak előbb olvasószerkesztője, majd főszerkesz-

tő-helyettese, 1990-től főszerkesztője. 1993-tól a KLTE oktatója, docensként. Főbb elismerések: József Attila-díj (1997), Pro Literatura-díj (2005), Tamási Aron-díj (2007) és az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány díja (2008). Főbb művei: *Magányos portyázók* (1989), *Átdolgozások kora* (1996), *Külön sors – külön irodalom* (2002), *Tények és képzetek* (2005). Szerkesztésében jelent meg: *Irodalom, politika, élet 1945–1979* (1997), *Sarkadi Imre emlékezete* (2001), *Tanulmányok Szilágyi Istvánról* (2003), *Tanulmányok Kányádi Sándorról* (2004), *In memoriam Tóth Árpád* (2006) és *In memoriam Móricz Zsigmond* (2007).

MARTONYI JÁNOS (1944, Kolozsvár) az állam- és jogtudományok doktora, az állam- és jogtudományok kandidátusa (1979), politikus, jogtudós, diplomata, ügyvéd, egyetemi tanár. 1984 és 1994 között különböző pozíciókat töltött be a Külkereskedelmi, illetve Kereskedelmi Minisztériumban, majd közigazgatási államtitkár a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában, később a Külügyminisztériumban, 1994 és 1998 között, majd 2002 és 2009 között a Baker & McKenzie nemzetközi ügyvédi iroda vezetője. Az első és második Orbán-kormány külügyminisztere (1998–2002, 2010–2014). 1987 óta számos magyar és külföldi egyetemen oktat, köztük az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, a Szegedi Tudományegyetemen, a Brugge-i és Natolin-i (Varsó) Európa Egyetemen és a Közép-Európa Egyetemen, tagja a Professzorok Bathyány Körének és a Tudományok és Művészetek Európai Akadémiájának. Évtizedek óta publikál tanulmányokat és esszéket a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi jog, a versenyjog, az európai integráció, a közép-európai együttműködés valamint a geopolitika és a globális szabályozások területén. Nemzetközi választottbíró, az ICSID (International Center for the

Settlement of Investment Disputes) Választottbírói Testületének tagja. Számos kitüntetést kapott: a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal, a francia Becsületrend (parancsnoki és főtiszti fokozat), a francia Nemzeti Érdemrend, brit, osztrák, lengyel, bolgár állami kitüntetések.

O'SULLIVAN, JOHN (Liverpool, 1942) vezető brit konzervatív újságíró és politikai elemző, jelenleg a budapesti *Danube Institute* elnöke és a *Hungarian Review* főszerkesztője, a *National Review* konzervatív hetilap főszerkesztője, jelenleg főszerkesztője, a washingtoni *Hudson Intézet* vezető kutatója. Az 1980-as években Margaret Thatcher tanácsadója és beszédírója; az 1996-ban Prágában Václav Havel elnök és Margaret Thatcher által létrehozott *Új Atlanti Kezdeményezés* alapítója és társelnöke. Számtalan publicisztikai művén kívül egy könyv szerzője: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök* (*The President, the Pope and the Prime Minister* – 2006, magyar fordítás 2010).

PACSAY TOMASSICH ORSOLYA (Budapest, 1973), közgazdász, diplomata. A hadtudományok doktora (2007). 1997-től a Külügyminisztérium munkatársa, külszolgálatot a New York-i Magyar ENSZ Képviselőten teljesít. 2013-tól a Századvég Politikai Iskola Alapítvány külpolitikai igazgatója, valamint 2016-tól a Századvég Gazdaságkutató Zrt. külkapcsolati igazgatója. 2016-tól a *Hungarian Review* szerkesztőségének tagja.

PETRI LÁSZLÓ (Debrecen, 1972), Phd-hallgató, kutatási területe: Kitelepítések az 50-es években, a zsidók kitelepítése. A Kárpát-medencei Tehetségkutató Alapítvány kuratóriumának tagja, programigazgató.

PETŐ ZOLTÁN (1986) az ELTE BTK-n államvizsgázott 2012-ben, tőrténelem és esztétika szakpáron. 2014-től a Molnár Tamás Kutató Központ

ösztöndíjas, majd megbízott kutatója. 2015 szeptemberétől a PPKE BTK politikaelméleti doktori iskolájának ösztöndíjas hallgatója. Kutatási területe a konzervatív politikai gondolkodás története. 2016-ban *Edmund Burke és kritikussai* címmel könyve jelent meg a L'Harmattan kiadónál az MMA ösztöndíjpályázata segítségével.

VASY GÉZA (Budapest, 1942) irodalomtörténész. 1969–2007-ig az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén oktatott. 2007–2010-ig a Magyar Írószövetség elnöke. F. d.: József Attila-díj (1995), Arany János-díj (2002), a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje (2012). F. m.: *Illyés Gyula* (2002); *Költői világok* (2003); *Századvégtől ezredvégig* (2003); *Szarvasének* (2003); *„Hol zsarnokság van” – az övenes évek és a magyar irodalom* (2005), *Haza a magasban* (Eszszék Illyés Gyuláról, 2010), *Versvilág*

(2012), *Töredék és egész* (2012), *Bajza utca* (2013).

VÖRÖS GYŐZŐ (1972, Pécs) ókor-kutató, akadémikus, az építészet-tudományok doktora, a Magyar Művészeti Akadémia tiszteletbeli tagja, a Jordán Királyi Múemléki és Régészeti Hivatal projektigazgatója a Holt-tenger keleti partján. A Mississipp-i Állami Egyetem kutatócsoportjának vezetője és Honorary Senior Research Fellow-ja, valamint a jeruzsálemi Pápai Biblikus Egyetem vendégprofesszora. Egyiptomban (1994–2004, Théba és Alexandria), Cipruson (2004–2009, Paphos) és Jordániában (2009– Machaerus) vezetett magyar ásatásokat. Eddig hét angol nyelvű akadémiai monográfiája látott napvilágot régészeti feltárásairól. A Magyar Állami Operaház díszlettervezője. Makovecz Imre Corvin-láncának egykori ösztöndíjasa (2002–2005).

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Tengerentúlra

hajóval fél évre: 16 000 Ft,

légipostán: 18 000 Ft;

Európába: 15 000 Ft;

elsőbbiséggel: 17 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában

érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VII, NO. 4

BUDAPEST

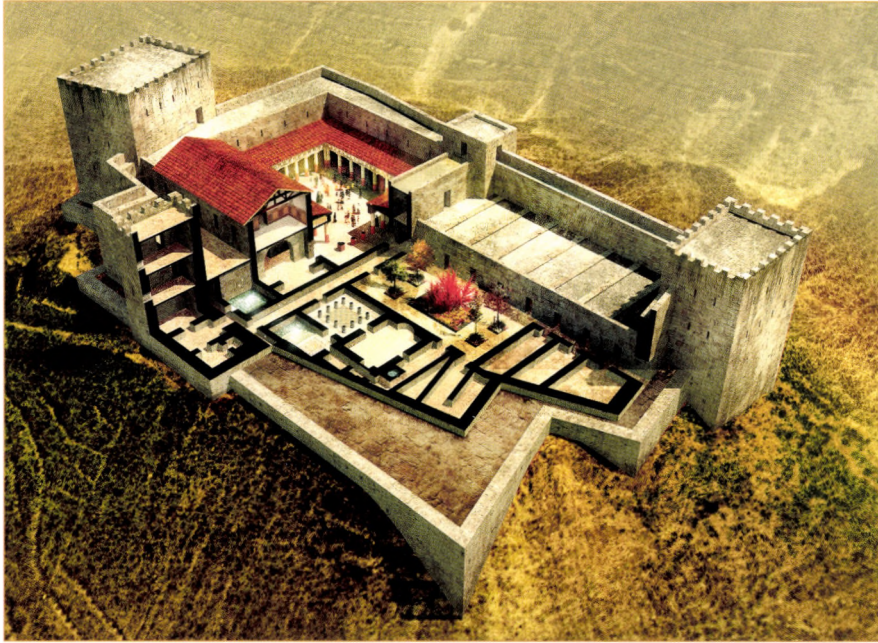
JULY 2016

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

GYÖRGY GRANASZTÓI The Two Europes • A Budapest Conference on Margaret Thatcher: IAIN LINDSAY, CHRISTOPHER COLLINS, JOHN O'SULLIVAN
• JÁNOS MARTONYI on the TTIP Talks • PÉTER ÁKOS BOD Way Beyond the Taxi Blockade • PANNI PALÁSTI Budapest Girl – An Immigrant Confronts the Past • CLAYTON ESHLEMAN Orphic Ontologies • MELINDA BÁNYÁSZ on the Days of the Exiled Prince Rákóczi • GYÓZÓ VÖRÖS Where Saint John the Baptist was Beheaded – Hungarian Archaeological Excavations at Machaerus

[Cameron] a brit konzervatív gondolkodás fősodrával összhangban abból indult ki, hogy Nagy-Britannia számára az Európai Unió nem cél, hanem eszköz. Elismerte az integrációs törekvések érdemeit a háború által szétszaggatott kontinens talpra állításában, de úgy vélte, az európai együttműködést új alapokra kell helyezni. Nélkülözhetetlen elvnek nevezte a „rugalmasságot”, amely hajlandó tudomásul venni, hogy míg egyes tagországok a szoros integrációban érdekeltek, mások nem. Ezzel lényegében amellelt állt ki, hogy ne legyen mindenki számára kötelező cél az „egyre szorosabb unió” („ever-closer union”) megteremtése.

Egedy Gergely

Margaret Thatcher azért ragaszkodott olyan erősen ennek a felfogásnak a maradványaihoz, mely a nagyvárosi etatista és szocialista eszmék térnyerése következtében visszaszorult, mert a szíve legmélyén megmaradt vidékinek. Margaret Thatcher egy amatőr énekesnőhöz hasonlítható, aki nem tud kottát olvasni, de képes kitartani egy hangot, és fiatalkorában hallott dalokat énekel, amelyeket a többiek már elfelejtettek, de éneke most előhívja őket emlékezetükből, s ismét úgy látják a dolgokat, mint egykoron. Ezzel volt magyarázható Anglia „életerős erényeinek” és rejtőzködő vállalkozói szellemének meglepően gyors feltámadása.

John O'Sullivan

(Ha) szomszédainkkal közvetlenül érintkezünk, külpolitikai mozgásterünk nagymértékben függ attól, hogy környezetünkkel milyen kapcsolatokat ápolunk. 1990-ben ennek a szomszédságnak még a Szovjetunió is része volt, a birodalmi átrendeződés tágabb térségünket és a világpolitika egészét is érintő problémakörével együtt. Ha a Trianonban létrejött és a második világháborút követő békében megerősített szomszédos államok nagyobbik részével a múltban súlyos konfliktusok állítottak szembe bennünket, az éppen csak bontakozó új világrendben tehát azt az ambiciózus külpolitikai célt kellett magunk elé tűzni, hogy találjuk meg e konfliktusok feloldásának eszközeit.

Entz Géza

830 Ft

